Milan M y š k a

TECHNIKER-VEREIN IN TROPPAU / SPOLEK TECHNIKŮ V OPAVĚ

Abstract
The study deals with establishment and development of the Association of Technicians in Opava in the years 1887–1918. It associated technicians and engineers not only from Opava with the aim to facilitate their further professional development (lectures, educational excursions, and library), strengthen their self-confidence and awareness of being part of the profession. The association made also an effort to improve the respect and prestige of technicians within the newly forming educated townspeople and society itself. During the first two decades of its existence, the association enhanced the development of Opava and the whole Silesia through various innovative projects, consulting and opponent activities and through offices some of the members held in the municipal and land self-governing bodies.

Keywords: *Association of Technicians, professional development, forming of civil society, self-government, effort to improve social prestige of technical profession*

Opava jako hlavní město Rakouského Slezska byla od vydání tzv. spolkového zákona místem vzniku a působení několika desítek spolků. V r. 1883, tedy pět let před vznikem námi sledovaného spolku techniků, fungovalo ve městě 56 registrovaných spolků nejrůznějšího zaměření a poslání. Vedle spolků s lokálním významem zde sídlila i řada spolků s celoslezskou působností. Kromě spolků kulturních, dobročinných, sportovních a politických zde působila řada spolků profesních, tedy sdružujících příslušníky určitých povolání. Nejdelší historií se chlubila Schützengesellschaft,[1] tedy Spolek střelců, který kladl svůj původ do r. 1694 a sdružoval členy z rodin městské honorace (čítal 74 členů a jeho předsedou byl starosta dr. Emil Rochowanski). Naproti tomu většina spolků byla mladšího data a vznikala od přelomu 60. a 70. let, tedy po datu vydání tzv. spolkového zákona. Z profesních spolků si zaslouží připomínku např. Kaufmännischer Verein (Spolek kupců, zal. 1859), Land- und Forstwirtschaftsgesellschaft (Spolek pro zemědělství a lesnictví, zal. 1863), Österreichisch schlesischer Landes-Lehrerverein (Rakousko-slezský zemský spolek učitelstva, zal. 1871), Verein der Kaufläute und Industrieller (Spolek kupců a průmyslníků, zal. 1874), Verein der Ärtzte in Schlesien (Spolek lékařů ve Slezsku, zal. 1881), Zentral-Verein der schlesischen Wollindustrie (Spolek slezského vlnařského průmyslu, zal. 1883) a Deutsch-pädagogischer Verein (Německý pedagogický spolek, zal. 1883).[2]

---

[1] Jeho historii popsal Josef Benedikt CZEIKE, *Geschichte der bürgerlichen Schützengesellschaft Troppau*. Troppau 1928. K tomu srov. Milan MYŠKA, *Střelecké terče s opavskými náměty*, Vlastivědné listy 15, 1989, č. 1, s. 15–17.

[2] *Die Gemeinde-Verwaltung der österreichisch-schlesischen Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1879–1883. Bericht des Bürgermeisters Dr. Moritz Rossy*. Troppau 1885, s. 50–53. Některé z opavských spolků se vyznačovaly vysokým počtem členstva. Tak např. Unterstützungs-Verein der schlesischen Feuerwehr vykazoval 2039 členů, Erster Troppauer Beerdigungs-Verein měl 1497 členů a místní skupina centrálního Deutscher Schulverein registrovala 1200 členů. Ze spolků na profesní bázi byly nejsilnější Österreichisch-schlesischer Landes-Lehrerverein (700 členů) a Land- und Forstwirtschaftsgesellschaft (615 členů).

Idea založit v Opavě spolek, který by sdružoval osoby, působící v technické sféře společenských aktivit, se rodila v druhé polovině 80. let 19. stol. Nebyla to pouze reakce na obecný trend sdružování osob totožného nebo příbuzného profesního zaměření, charakteristický pro formující se občanskou společnost a úsilí jejích jednotlivých složek podílet se na správě svých i veřejných záležitostí. Působil zde pravděpodobně také příklad dvou okolních průmyslových měst: Moravské Ostravy, kde technická inteligence místních báňských a hutních závodů vytvořila již v r. 1873 dobře fungující a prosperující profesní Berg- und Hüttenmännischer Verein / Hornicko-hutnický spolek,[3] a Těšína, kde místní technici založili v r. 1878 Techniker-Klub.[4]

Podmínky pro vznik spolku techniků v Opavě byly však od obou jmenovaných měst odlišné. Tato odlišnost spočívala nejen v rozdílné početnosti místních socio-profesních skupin techniků a v jejich podílu na úhrnu populace, ale především v jejich struktuře. Zatímco v Moravské Ostravě a sousedních Vítkovicích bylo uvedeno pod označením „inženýr" ve sčítacích operátech z r. 1890 celkem 75 osob, v Opavě jich k tomuto datu vykazovali jen 23. Ještě pronikavější byl tento rozdíl při cenzu z r. 1910: Moravská Ostrava s Vítkovicemi vykázala 188 osob s označením „inženýr", zatímco v Opavě to bylo pouhých 25 osob.[5] Technická inteligence v Moravské Ostravě a Vítkovicích byla z hlediska odborného zaměření silně homogenní: drtivou majoritu techniků představovali ti, kteří pracovali v průmyslu báňském a hutním. Z této skutečnosti vyplývalo i úzké profesní zaměření spolku. Naproti tomu v Opavě, podobně jako tomu bylo i v Těšíně, byla technická inteligence 2. poloviny 19. stol. silně difuzní. Pracovní příležitosti pro technický personál tu poskytoval např. rozvinutý potravinářský průmysl (cukrovary, továrna na cikorku, lihovary), dále průmysl textilní (zpracování vlny, juty), strojírenství (4 podniky malé a střední velikosti, železárny v sousední Brance u Opavy) a konečně rozličná další odvětví (stavebnictví, výroby léčiv, výroba zápalek apod.). Nemalá část technické inteligence byla ve službách státní správy (při Zemské vládě slezské), regionální samosprávy a městské komunity. Rozdílná byla také struktura technické inteligence podle kritéria tzv. obcovací řeči, z níž lze – cum grano salis – odvozovat i národnostní původ. Zatímco v Moravské Ostravě a Vítkovicích byla jazyková orientace mezi češtinou a němčinou na počátku 90. let cca jedna ku dvěma třetinám, v roce 1910 již držela převahu se 71 % němčina. Češtinu jako obcovací řeč vykázalo jen 23 % techniků. V Opavě fungovala stoprocentní převaha němčiny. Teritoriální původ opavských techniků se na přelomu 19. a 20. stol. výrazně měnil. Jestliže v r. 1890 pocházela jen čtvrtina techniků z lokalit v Rakouském Slezsku a majoritu (cca 30 %) si udržovali příchozí z Čech, v r. 1910 bylo původem ze Slezska již 40 % techniků, z alpských zemí Rakousko-Uherska pak dalších 20 %. Jen jednotlivci byly zastoupeny Čechy s Moravou.

Iniciativa k založení spolku vzešla od skupiny mladých opavských techniků, kteří si včas uvědomili potřebu profesního sdružení, které by systematicky pečovalo o „*společenské a odborné kontakty mezi příslušníky technického stavu*". První schůzka iniciátorů se uskutečnila v lednu 1887. Bylo na ní přijato rozhodnutí svolat na 21. února 1887 do promenádní restaurace v Opavě shromáždění širší obce místních techniků a seznámit je s projektem založení spolku. Z malého kroužku dostavivších se zájemců byl ustaven jakýsi prozatímní komitét ve složení Alfred Frühwirt, zemský stavební adjunkt, Hugo Hampel, městský inženýr a inspektor společnosti pro bezpečnost parních kotlů, Carl Kern, architekt a stavební podnikatel, Hermann Ludwig, továrník a člen Obchodní a živnostenské komory v Opavě z Horního Benešova a c. k. inženýr Theodor Herzmannsky. Komitét svolal na 18. dubna

[3] Srov. Milan MYŠKA, *Hornicko-hutnický spolek v Moravské Ostravě*, SlSb 108, 2010, s. 255–272.
[4] Srov. Milan MYŠKA, *Klub techniků v Těšíně*, Těšínsko 53, 2010, č. 3, s. 9–18.
[5] Andrea POKLUDOVÁ, *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1957–1910*. Opava 2008, s. 148–156.

1887 zakládací shromáždění do promenádní restaurace, jehož se zúčastnilo relativně velké množství zájemců. Byli seznámeni s úmyslem založit v Opavě Technischer Verein a zvolili výbor, jehož úkolem bylo vypracovat statuta spolku. Členy výboru se stali již jmenovaní mladí technici a jejich počet doplnil Julius Tronner, drážní inženýr a správce trati z Opavy do Svinova. Výbor předložil návrh statutu k debatě na schůzce 18. června 1887. Návrh stanov byl pak předložen Zemské vládě slezské, která bez připomínek statuta spolku 13. srpna 1887 schválila.[6]

1. Titulní listy výročních zpráv spolku, knihovna Zemského archivu v Opavě (dále ZAO), sign. Vd 286

Po těchto přípravných úkonech bylo možné svolat na 15. října 1887 do sálu Adamovy restaurace zakládací shromáždění spolku. Na místě vstoupilo do spolku 27 opavských techniků, kteří zvolili výbor ve složení: předseda Ernst Swoboda, c. k. stavební rada, zástupce předsedy Julius Tronner, drážní inženýr a správce dráhy, Carl Nelhiebel, chemik, vrchní

[6] *Jahres-Bericht des Techniker-Vereines in Troppau für das 1. Vereinsjahr.* Tropau 1889, s. 3–7. Agenda prvních a dalších statutů spolku je uložena v Moravském zemském archivu (dále MZA) v Brně, fond B-40-III Zemský úřad Brno, kart. 3019. Spolek za dobu svého trvání několikrát měnil resp. upravoval svá statuta. První změna byla schválena ZVS již 16. května 1889, druhá 10. května 1894, třetí, v níž se mění název na Ingenieur- und Techniker-Verein 5. června 1906 a další v březnu 1917. Jimi se také měnil název spolku na Ingenieurverein Troppau, tedy Inženýrský spolek Opava.

zemský inženýr Adolf Jordan, městský inženýr Emil Lubich von Milovan, stavitel Julius Lundwall a zemský stavební adjunkt Alfred Frühwirth. Archivářem byl vybrán Gustav Gröger, c. k. mapový archivář. Spolek vstupoval na scénu spolkových aktivit pod názvem „**Techniker-Verein in Troppau**".

Účel spolku byl stanovami formulován jako „*rozvíjení a podpora vědomí sounáležitosti techniků*", péče o stavovské zájmy a působení na veřejnosti vědeckým i praktickým konáním. Jako prostředky k dosažení účelu měla sloužit shromáždění k projednávání odborných otázek, zveřejňování odborných přednášek a tvorba odborných dobrozdání, vedení spolkové kroniky a vytváření technických sbírek, vystavování předmětů z oblasti techniky a uskutečňování odborných exkurzí.

Členství ve spolku mohlo být čestné a „skutečné". Požadavky na „skutečné", tj. řádné členy byly stanoveny taxativně: mohli se jimi stát architekti a stavitelé, dále stavitelé silnic, železnic, vodních děl a zeměměřiči, technici-mechanici, strojaři, technologové, a konečně širší skupina matematiků, fyziků, chemiků, báňských, hutních a lesnických inženýrů. V roce 1905 deset členů spolku vystoupilos návrhem, aby původní název spolku byl změněn na „Ingenieur-Verein". Návrh byl odmítnut pro obavu, že by členové bez inženýrského označení museli ze spolku vystoupit. S protinávrhem vystoupil vrchní stavební rada Berger, jenž doporučil, aby po vzoru podobných spolků ve Lvově, Praze, Sarajevu. Innsbrucku a dalších přijal spolek název „Polytechniker-Verein". Teprve změnou stanov z 5. června 1906 se „Techniker- Verein" přejmenoval na „**Ingenieur- und Techniker-Verein in Troppau**". Podmínky pro vstup do spolku se nezměnily.[7]

Zásadním způsobem byly změněny až novými stanovami, schválenými Zemskou vládou slezskou 13. dubna 1917. Uchazeč o řádné členství měl splňovat následující podmínky: vykázat se absolutoriem některé z vnitrozemských vysokých škol technických, báňské akademie nebo vysoké školy zemědělské, resp. takové zahraniční vysoké školy, která náplní studia odpovídala vyjmenovaným vysokým školám domácím. U absolventů těchto škol se vyžadovalo vysvědčení o absolvování státní nebo rigorózní zkoušky (což se nevztahovalo na absolventy studia před r. 1900). Členství se umožňovalo také absolventům univerzit se státní zkouškou technického nebo přírodovědného zaměření. Do řad členů se mohli přihlásit také absolventi armádních dělostřeleckých nebo ženijních kurzů. Výjimečně se mohly řádnými členy stát osoby, které na technickém poli dosáhly pozoruhodného úspěchu nebo se výrazně zasloužily o technický stav. Stanovy z r. 1917 byly údajně zkopírovány podle nových stanov celozemské organizace techniků „Ingenieurverein für Mähren". Tak došlo k transformaci dosavadního demokratického spolku v elitní profesní společnost, určenou pouze pro nejvyšší vrstvu technické inteligence. Našlo to odraz v další, tentokrát již třetí změně názvu spolku. Hlavní shromáždění 21. února 1917 přijalo název „**Ingenieurverein in Troppau"**, tedy Inženýrský spolek v Opavě. Spolek se stal kolektivním členem „Mitteleuropäischer Verband akademischer Ingenieurvereine", ovšem s podmínkou, že se spolek bude sestávat pouze ze členů s vysokoškolským vzděláním. Tuto podmínku však opavský spolek zatím nesplňoval, neboť v r. 1917 ze 104 registrovaných členů mělo vysokoškolské vzdělání pouze 79.[8]

Stanovy spolku se sice hlásily, zejm. od úpravy stanov z 10. března 1894, k demokratickým principům fungování („*všichni členové jsou rovnoprávní a plnoprávní*"),

---

[7] V době vzniku a počátečního rozvoje opavského spolku označení inženýr nemělo povahu akademického titulu, ale označovalo profesi. Ne každý, kdo tohoto označení užíval, musel být absolventem technické vysoké školy. Srov. k tomu *Titul inženýr*, Technický obzor 6, z 20. 6. 1898 a *K otázce inženýrského titulu,* Věstník inženýrské komory 4, ze 7. 9. 1925.

[8] MZA Brno, fond B-40-III Zemský úřad Brno, kart. 3019.

ve skutečnosti ovšem v něm trvaly i některé antidemokratické principy. Projevovalo se to např. ve stanovení rozdílné výše členských příspěvků. Zatímco mimo Opavu bydlící členové byli zavázáni k členskému příspěvku původně 6 zl. r. m. a později jen 4 K, opavští členové přispívali ročně 8 zl. r.m. a později 16 K. Naproti tomu přespolní členové byli omezováni v možnosti podílet se na vedení spolku ustanovením, že „*všichni členové vedení musejí mít bydliště v Opavě*".

Spolek našel mezi opavskou a vůbec slezskou technickou inteligencí značný ohlas. Projevilo se to např. tím, že v prvních měsících jeho existence rychle rostl počet členů. K prvním 27 průkopníků přibývali další: po dvou měsících existence mohl spolek vykázat 51 členů, v polovině roku 1888 63 a k 1. březnu 1889 již 79 členů. Řadil se mezi opavskými spolky ke středně velikým. O pohybu členské základny si lze udělat představu díky námi sestavené tabulce.

Tab. č. 1: Pohyb členstva Spolku techniků v Opavě v letech 1887 až 1919 [9]

Rok	Opavští	Mimoopavští	Rok	Opavští	Mimoopavští
1887	27	0	1904	61	18
1888	63	-	1905	65	25
1889	61	22	1906	66	26
1890	63	24	1907	73	31
1891	63	27	1908	-	-
1892	58	30	1909	-	-
1893	55	30	1910	59	45
1894	53	22	1911	70	41
1895	51	23	1912	-	-
1896	51	22	1913	64	39
1897	52	20	1914	-	-
1898	52	20	1915	-	-
1899	60	19	1916	-	-
1900	70	21	1917	-	-
1901	64	22	1918	62	36
1902	64	22	1919	63	34
1903	64	22			

[9] Vypočteno na základě údajů, zveřejňovaných v jednotlivých ročnících *Jahres-Bericht des Techniker-Vereines in Troppau a Jahres-Bericht des Ingenieur- u. Techniker-Vereines in Troppau*. Ročníky 1908, 1909, 1912 a 1914–1917 se nepodařilo v domácích ani v zahraničních knihovnách dohledat. Výroční zprávy vydával spolek od r. 1889 pravidelně každým rokem. Název tohoto interního tisku se měnil v souvislosti se změnami názvů spolku. Pro zjednodušení citací budeme nadále citovat jednotlivé ročníky pod názvem *Jahresbericht* s uvedením ročníku, který je ve většině případů totožný také s rokem vydání, a příslušným odkazem na příslušnou stránku.

Spolek vykazoval relativně stabilní počet členů, nejvyšších čísel dosahoval na přelomu prvního a druhého decennia 20. století. Fluktuace členstva nebyla v porovnání s jinými spolky příliš vysoká a byla nejčastěji způsobována přechodem člena na jiné pracoviště buď mimo Opavu, nebo mimo Slezsko. Odchod členů vyrovnával zhruba příliv nových zájemců. Velmi přínosným pro růst členské základny se stal rok 1906, kdy do spolku přistoupilo 17 nových členů. Co však bylo důležité, velký díl z toho připadal na členy mimoopavské (Háj, Moravská Ostrava, Zlaté Hory, Dětřichov, Karlova Huť, Vápenná). V r. 1900 patřilo z 91 členů ještě 31 ke skupině zakládajících, v r. 1910 ze 104 ještě 14 a v r. 1919 z 97 celkem 7. Byli to stavitel Karl Blum, podnikatel a manažer Heinrich Janotta, Carl Kern, stavitel Julius Lundwall a z mimoopavských Felix Havlíček, Heinrich Krueg a Adolf Rieger.

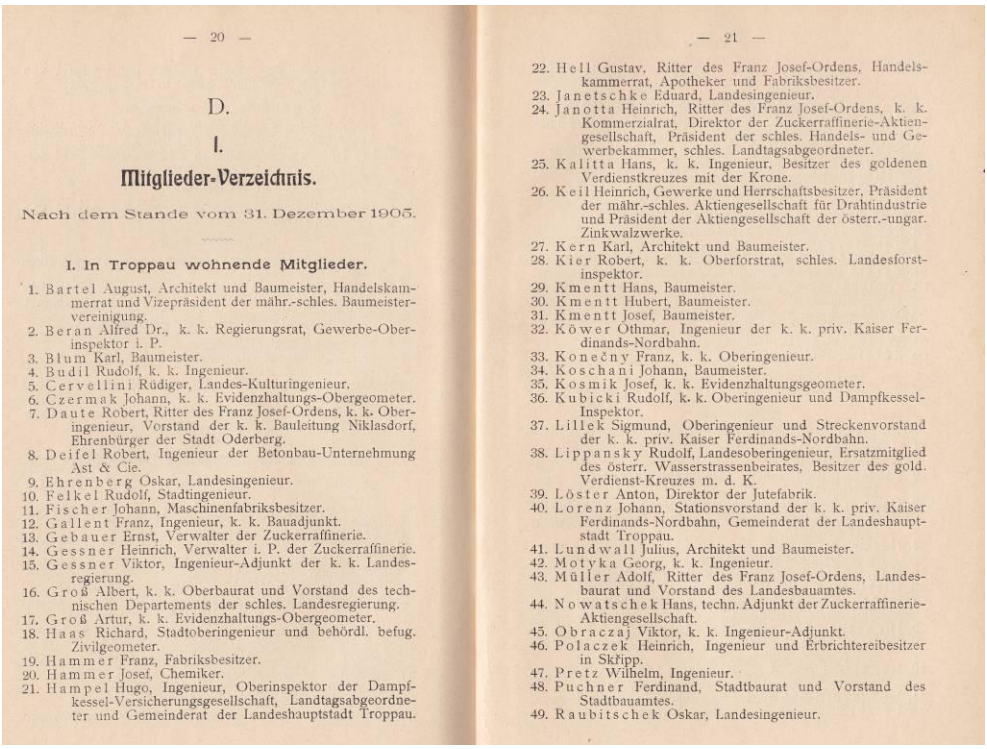

— 20 —

D.

I.

Mitglieder-Verzeichnis.

Nach dem Stande vom 31. Dezember 1905.

I. In Troppau wohnende Mitglieder.

1. Bartel August, Architekt und Baumeister, Handelskammerrat und Vizepräsident der mähr.-schles. Baumeistervereinigung.
2. Beran Alfred Dr., k. k. Regierungsrat, Gewerbe-Oberinspektor i. P.
3. Blum Karl, Baumeister.
4. Budil Rudolf, k. k. Ingenieur.
5. Cervellini Rüdiger, Landes-Kulturingenieur.
6. Czermak Johann, k. k. Evidenzhaltungs-Obergeometer.
7. Daute Robert, Ritter des Franz Josef-Ordens, k. k. Oberingenieur, Vorstand der k. k. Bauleitung Niklasdorf, Ehrenbürger der Stadt Oderberg.
8. Deifel Robert, Ingenieur der Betonbau-Unternehmung Ast & Cie.
9. Ehrenberg Oskar, Landesingenieur.
10. Felkel Rudolf, Stadtingenieur.
11. Fischer Johann, Maschinenfabriksbesitzer.
12. Gallent Franz, Ingenieur, k. k. Bauadjunkt.
13. Gebauer Ernst, Verwalter der Zuckerraffinerie.
14. Gessner Heinrich, Verwalter i. P. der Zuckerraffinerie.
15. Gessner Viktor, Ingenieur-Adjunkt der k. k. Landesregierung.
16. Groß Albert, k. k. Oberbaurat und Vorstand des technischen Departements der schles. Landesregierung.
17. Groß Artur, k. k. Evidenzhaltungs-Obergeometer.
18. Haas Richard, Stadtoberingenieur und behördl. befug. Zivilgeometer.
19. Hammer Franz, Fabriksbesitzer.
20. Hammer Josef, Chemiker.
21. Hampel Hugo, Ingenieur, Oberinspektor der Dampfkessel-Versicherungsgesellschaft, Landtagsabgeordneter und Gemeinderat der Landeshauptstadt Troppau.

— 21 —

22. Hell Gustav, Ritter des Franz Josef-Ordens, Handelskammerrat, Apotheker und Fabriksbesitzer.
23. Janetschke Eduard, Landesingenieur.
24. Janotta Heinrich, Ritter des Franz Josef-Ordens, k. k. Kommerzialrat, Direktor der Zuckerraffinerie-Aktiengesellschaft, Präsident der schles. Handels- und Gewerbekammer, schles. Landtagsabgeordneter.
25. Kalitta Hans, k. k. Ingenieur, Besitzer des goldenen Verdienstkreuzes mit der Krone.
26. Keil Heinrich, Gewerke und Herrschaftsbesitzer, Präsident der mähr.-schles. Aktiengesellschaft für Drahtindustrie und Präsident der Aktiengesellschaft der österr.-ungar. Zinkwalzwerke.
27. Kern Karl, Architekt und Baumeister.
28. Kier Robert, k. k. Oberforstrat, schles. Landesforstinspektor.
29. Kmentt Hans, Baumeister.
30. Kmentt Hubert, Baumeister.
31. Kmentt Josef, Baumeister.
32. Köwer Othmar, Ingenieur der k. k. priv. Kaiser Ferdinands-Nordbahn.
33. Konečny Franz, k. k. Oberingenieur.
34. Koschani Johann, Baumeister.
35. Kosmik Josef, k. k. Evidenzhaltungsgeometer.
36. Kubicki Rudolf, k. k. Oberingenieur und Dampfkessel-Inspektor.
37. Lillek Sigmund, Oberingenieur und Streckenvorstand der k. k. priv. Kaiser Ferdinands-Nordbahn.
38. Lippansky Rudolf, Landesoberingenieur, Ersatzmitglied des österr. Wasserstrassenbeirates, Besitzer des gold. Verdienst-Kreuzes m. d. K.
39. Löster Anton, Direktor der Jutefabrik.
40. Lorenz Johann, Stationsvorstand der k. k. priv. Kaiser Ferdinands-Nordbahn, Gemeinderat der Landeshauptstadt Troppau.
41. Lundwall Julius, Architekt und Baumeister.
42. Motyka Georg, k. k. Ingenieur.
43. Müller Adolf, Ritter des Franz Josef-Ordens, Landesbaurat und Vorstand des Landesbauamtes.
44. Nowatschek Hans, techn. Adjunkt der Zuckerraffinerie-Aktiengesellschaft.
45. Obraczaj Viktor, k. k. Ingenieur-Adjunkt.
46. Polaczek Heinrich, Ingenieur und Erbrichtereibesitzer in Skřipp.
47. Pretz Wilhelm, Ingenieur.
48. Puchner Ferdinand, Stadtbaurat und Vorstand des Stadtbauamtes.
49. Raubitschek Oskar, Landesingenieur.

2. Přehled členů spolku v roce 1905, knihovna ZAO, sign. Vd 286

V průběhu trvání spolku se měnil nejen počet členstva, ale i jeho struktura. Krátce po vzniku, k datu 20. března 1889 spolek čítal 83 členů. Z toho bylo 28 % členů ve službách státu, asi 8 % ve službách komunálních a drtivá většina – 64 % ve službách soukromých. Ze 53 členů, působících v soukromém sektoru ekonomiky, bylo 23 soukromých podnikatelů a 11 manažerů v privátních podnicích. Ze soukromých podnikatelů bylo 19 osob orientováno na stavebnictví. Pouze dva podnikali ve strojírenství a po jednom v hutním a báňském sektoru a v textilu. Většina členů-manažerů pocházela ze sektoru průmyslu (7) a z báňských a hutních podniků (3).[10] Také v další fázi rozvoje spolku se struktura členstva nikterak

[10] Srov. *Jahresbericht 1889*, s. 6 ad.

podstatně neměnila. K 31. prosinci 1899 čítal spolek 78 členů, z nichž cca 21 % pracovalo ve službách státu, 15 % ve službách komunálních a přibližně stejné zastoupení jako krátce po založení si udržovali členové z privátní sféry. Mezi nimi bylo 28 podnikatelů a 13 manažerů soukromých podniků. I tentokrát drželi primát podnikatelé ve stavebnictví: bylo jich 18, tj. 64 % ze všech v privátní sféře působících podnikatelů. Výrazněji ještě byli zastoupeni podnikatelé v horním a hutním sektoru a ve strojírenství. Ze 13 členů na manažerských pozicích jich bylo sedm ze sektoru průmyslu, čtyři z báňských a hutních podniků a zbytek z ostatních odvětví. Bezprostředně před Velkou válkou bylo ze 103 členů spolku 26 ve službách státu, 22 ve službách komunálních a 55 ve sféře soukromé. V soukromé sféře se vyrovnal poměr mezi samostatnými podnikateli a manažery a poněkud pokles podíl podnikatelů ve stavebnictví (na 10 osob).[11]

V řadách členů spolku se soustředil značný počet příslušníků podnikatelských elit Slezska. Z řad továrníků to byli např. Gustav Hell, majitel farmaceutických továren v Komárově, člen významné továrnické rodiny slezské Heinrich Keil, majitel strojírenské továrny v Krnově Alois Hohlbaum, báňský podnikatel Johann Wondruschka z Háje ve Slezsku, moravsko-ostravský velkoprůmyslník a majitel rafinérie dr. Max Böhm, Theodor Flemmich, spolumajitel Kurzových továren v Krnově i tehdy už světově proslulý továrník-varhanář Otto Rieger z Krnova. Stavební sektor reprezentovali např. opavský stavební podnikatel Julius Lundwall, Karl Weisshuhn, krnovský Eduard Latzel, opavský Josef Hruška ad. Také stav manažerů byl reprezentován několika významnými a vlivnými osobnostmi, jako byl např. Heinrich Janotta, ředitel akciové rafinerie cukru v Opavě, jeho společníci Alexander von Jutrzenka a Eduard Zentzytzki, František Bartonec, horní rada z Háje u Opavy nebo vrchní inženýr na Dole Terezie v Polské Ostravě Ferdinand Brzoza.

Význam spolku v životě technické inteligence ve Slezsku nesporně stoupal s dobou jejího trvání a získával svou činností na prestiži. Jak jinak vysvětlit, že se zejm. po přelomu 19. a 20. stol. jeho členy stávaly i významné osobnosti industriálního světa sousedních průmyslových oblastí. Byla to řada již jmenovaných osobností z Moravské a Polské Ostravy, z Vítkovických hutí např. jejich gen. ředitel Friedrich Schuster a ředitel jejich stavební sekce Heinrich Krueg, řada osobností z bohumínského průmyslového a železničního centra i několik osobností, reprezentujících textilní a strojírenský průmysl dvojměstí Bielska a Biale. Zdá se, že v tomto období měl spolek nakročeno k transformaci z lokálního resp. regionálního významu na spolek celoslezský. První náznaky toho se objevují v listopadu roku 1900, kdy opavský Technický klub hostil dvacetipětičlennou delegaci Klubu techniků v Těšíně, vedenou hutním inspektorem železáren Těšínské komory a zároveň předsedou těšínského spolku Adolfem Hoheneggerem. V r. 1911 oplatili opavští inženýři tuto návštěvu v Těšíně. Měla nejen seznámit Opavany v arcivévodskou mlékárnou, ale také s fungováním městské elektrárny a s novostavbami místní střední školy a městského divadla. Zdůrazňovalo se také „*osobní sblížení s členy tamního spolku*“.[12] V tomto směru byla zaměřena i předběžná jednání o případném spojení nebo dokonce sloučení s Technickým klubem těšínským.[13]

Opavský Spolek techniků používal pouze německou verzi svého názvu, předkládal ke schválení stanovy výhradně v němčině, byť nikde nebyla vysloveně uváděna němčina jako

---

11 Srov. *Jahresbericht 1899*, s. 11–13.

12 *Jahresbericht 1911*, s. 9–10.

13 S návrhem vystoupil na zasedání opavského spolku 18. prosince 1907 inženýr Kubicki. Spojením obou spolků by se vytvořila členská základna o minimálně 150 členech. Bylo by to účelné také proto, že tento počet členů opravňoval spolek, aby byl zastoupen jedním zástupcem v celorakouském Österreichischer Ingenieur- und Architekten-Verein ve Vídni. Státní okresní archív (dále SOkA) Opava, fond Spolek techniků a inženýrů Opava, kart. 2: Kniha zápisů 2 (1900–1013), sine pag.

jednací jazyk. Mělo se za samozřejmé, že členstvo, jehož rodným i obcovacím jazykem byla němčina, se bude dorozumívat tímto jazykem. V tom byla odlišnost např. od moravsko-ostravského Hornicko- hutnického spolku, který používat dvoujazyčné označení a připouštěl jednání kromě němčiny také v češtině a polštině. V čase, kdy se v opavských i celoslezských německých spolcích politických, kulturních i školských pěstoval militantní německý nacionalismus, namířený proti českému (slovanskému) etniku, s podobnými postoji jsme se mezi německými techniky nesetkávali, byť řada aktivit spolku byla nesena povědomím sounáležitosti s německou kulturou. Důkazem toho bylo m. j. také to, že opavský spolek navázal spolupráci výhradně s podobně orientovanými spolky německými a pouze jediným odborným spolkem českým – Spolkem architektů a inženýrů v Království českém (založen 1865 v Praze).[14] U příležitosti dvacátého výročí založení spolku v r. 1907 zemský poslanec Walther Kudlich, předseda militantního nacionalistického spolku Nordmark, vyzýval k péči o národní uvědomění.[15] Bezprostředně před vznikem první světové války i ve spolku techniků sílily nacionální tendence. Projevilo se to při diskusi o zakládání inženýrských komor v r. 1912. Opavští se dožadovali, aby v zájmu odstranění třecích ploch mezi německými a českými techniky byla inženýrská komora pro Moravu a Slezsko konstituována jako dvoudílná (česká a německá část), resp. lépe aby byly zřízeny dvě inženýrské komory podle národnosti.[16]

Bezprostředně po založení, od 31. října 1887, sídlil spolek v prvním patře Promenádní restaurace v Opavě, v místnosti pro shromáždění spolku a knihovnu, za kterou platil měsíční nájemné 12 zl. r. m. Lokalizace spolkové místnosti relativně daleko od centra města se ukázala zejm. v zimních měsících jako nevhodná, a proto v listopadu 1888 spolek přesídlil do soukromého domu v Hrnčířské ul. č. 3 s ročním nájemným 150 zl. r. m. Nájemné sponzorsky hradili stavitel Lundwall a členové Scholze, Tronner a Wobbe. I toto umístění však bylo vnímáno jako dočasné provizorium. Již v r. 1889 se spolek přestěhoval do Springerova hostince na Horním nám. č. 5. Definitivně se umístění spolkových místností, které by důstojným způsobem reprezentovaly vážnost spolku a jeho členstva a vyhovovaly rozvětvujícím se aktivitám, vyřešilo až v r. 1900. Tehdy spolek uzavřel nájemní smlouvu na byt o dvou světnicích, kuchyni, předsíní a částí půdního prostoru v prvním poschodí obytného domu v Ostrožné ul. č. 281 s manželi Golasowskými za roční nájemné 400 K, a to od 1. ledna 1900.[17] Ostrožná ulice byla v zemském hlavním městě tou nejprestižnější adresou, čímž měla být podtržena i prestiž spolku ve společenském životě města. Akce spolku, při nichž se předpokládala větší účast veřejnosti, se od r. 1895 konaly ve spolkovém lokále, umístěném v hostinci Adamově (Adam´s Gastwirtschaft) .[18]

Na rozdíl od moravsko-ostravského Hornicko-hutnického spolku, který z hlediska odborného zaměření měl homogenní povahu, sdružoval opavský Spolek techniků technickou inteligenci velmi rozdílného odborného zaměření. Oba spolky si sice vytýčily dva hlavní směry své činnosti, totiž /1/ prohlubování odborných znalostí svých členů, a /2/ usilování o povznesení společenské prestiže technické inteligence zejm. vůči již dříve společensky etablovanému stavu inteligence humanitní. V prostředí průmyslové Ostravy a užšího Ostravska, kde byly jen minimální podmínky pro uplatnění humanitní inteligence (absence vyššího školství, zdravotnictví, absence profesionálních kulturních zařízení apod.)[19] a zejm.

---

[14] O něm srov. Josef STOCKÝ, *Jubilejní památník Spolku československých inženýrů 1865–1925*, Praha 1925.
[15] *Jahresbericht 1907*, s. 18.
[16] SOkA Opava, fond Spolek techniků a inženýrů Opava, kart. 1.
[17] SOkA Opava, fond Spolek techniků a inženýrů Opava, kart. 2.
[18] Troppauer Zeitung z 27. 10. 1895.
[19] Zatímco v Opavě příslušelo do kategorie svobodných povolání v r. 1890 76 osob, v Moravské Ostravě a Vítkovicích to bylo pouhých 36 osob. Naproti tomu do socio-profesní skupiny technické inteligence patřilo

česky národně uvědomělí technici a báňští inženýři dobrovolnými aktivitami suplovali její absenci, nestála otázka prestiže technické inteligence v popředí zájmu a byla vyřešena danou realitou.[20] Proto v aktivitách tohoto profesního spolku stála v popředí činnost odborná: jednak ve smyslu zvyšování a inovace odborných znalostí členů, ale také ve smyslu suplování absence vyššího montanistického školství a výzkumu (tvorba odborných publikací – několika monografií revíru, učebnic pro střední technické kádry apod.). V opavském Spolku techniků naráželo úsilí o zvyšování odborných znalostí členů na problém velké diferenciace v odbornostech členů, což se projevovalo např. v inklinaci spíše k obecnějším tématům než k úzké specializaci. Zato větší pozornosti věnoval opavský spolek boji o zvýšení společenské prestiže technického stavu a v místních podmínkách zejm. o zvýšení podílu techniků-odborníků na řešení problémů technického a hospodářského rozvoje Opavy a Slezska. V obecnější rovině pak v úsilí přesvědčit laickou veřejnost i vládnoucí politické elity o tom, že technika je významným fenoménem kulturním, a že nejen v přítomné době, ale již dávno v minulosti dávala výrazné podněty historickému rozvoji společnosti.

K péči o odborné vzdělávání svých členů Spolek techniků v Opavě využíval několika typů prostředků. Na prvním místě to byla **přednášková činnost**, k tomu se přidružil promyšlený systém odborných exkurzí zejm. do takových objektů, kde se uplatňovaly nové technologie a výrobní inovace a konečně budování odborné knihovny, která měla členům zpřístupňovat jinak pro jednotlivce obtížně přístupnou technickou literaturu a odborné časopisy.

Tématika přednášek byla velmi pestrá a přednášející se rekrutovali nejen z členů spolku. Často byli do Opavy zváni odborníci z vídeňských vysokých škol a institucí a odborníci z průmyslových podniků ostravského revíru. Jako modernizační prvek, prohlubující názornost výkladů, se začalo s používáním promítání diapozitivů (světelných obrazů) nejprve na zapůjčeném, později na vlastním promítacím přístroji. Tématika přednášek se soustředila např. na odhalování podmínek pro rozvoj ekonomiky regionu. Do této kategorie patřily např. výklady o geologických poměrech Slezska (František Bartonec, 1910, Schröder 1900), možnostech využití léčivých vod v Jánských Koupelích hr. Razumowského (Hawlik, 1897), o potřebě výstavby nových komunikací (Lillek o železnici Opava–Horní Benešov, 1891 Opava–Vítkov, 1897, Roßmanith 1900), o regulaci řek, protipovodňových opatřeních ve Slezsku a výstavbě vodních nádrží (Lipanski, prof. Krebs z Hamburku 1905). Předmětem analýz spolku se staly povodně v r. 1903, které postihly zejm. údolí Zlaté Opavy a návrhy, jak podobným katastrofám v budoucnu zabránit.[21] K tomu se vztahovala také např. přednáška astronoma a meteorologa Vídeňské univerzity prof. Krebse o možnostech prognózování velkých povodní. Námětem několika přednášek se stala potřeba zlepšit komunikační poměry Slezska jako předpoklad jeho hospodářského růstu a na přelomu 19. a 20. stol. Hojně byly navštěvovány přednášky, věnované tehdy revitalizovanému projektu stavby kanálu Odra–Dunaj. Sérii přednášek a besed zahájil v prosinci 1891 stavební adjunkt Franz Srb, kterému se podařilo získat a v Opavě prezentovat plány a projekt průplavu přímo

v r. 1890 v Opavě 23 osob, v Moravské Ostravě a Vítkovicích to bylo 75 osob. Diference se prohloubila ještě v dalších desítiletích, takže v r. 1910 se do kategorie svobodných povolání v Opavě hlásilo 109 osob, v Moravské Ostravě a Vítkovicích úhrnem 190 osob. K technické inteligenci příslušelo v Opavě pouhých 25 osob, v obou průmyslových obcích moravských pak 188. Středoškolských profesorů v r. 1890 napočítali v Opavě 57, v Moravské Ostravě 13 (ve Vítkovicích žádného), v r. 1910 v Opavě 68, v Moravské Ostravě jen 59. K těmto počtům dospěla Andrea POKLUDOVÁ, *Formování inteligence*, s. 255, 259 a 261.

[20] Milan MYŠKA, *Podíl technické inteligence na humanizaci společnosti ostravské průmyslové oblasti v počátcích moderní industrializace*, in: Bronislav CHOCHOLÁČ – Libor JAN – Tomáš KNOZ [eds.]: Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků jež věnovali prof. dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Brno 1999, s. 401–408.

[21] Srov. *Jahresbericht* 1905, s. 7.

od jeho autora prof. Arthura Oelweina.[22] Další přednášky na toto téma byly zaměřeny na posouzení významu této vodní cesty pro region (Roβmanith 1905, 1906). Série přednášek se každoročně zabývala nově zaváděnými technologiemi, využitím nových strojů, možnostmi elektrifikace apod. Převaha profese stavitelské se v činnosti spolku projevovala m. j. také tím, že na pořad veřejných přednášek a debat byla čas od času zařazována témata o nových stavebních materiálech (beton, železobeton, speciální typy cihel), o aplikaci nových technologií (např. nýtované kovové konstrukce), a nechyběly ani přednášky a diskuse urbanistické. Z praktických otázek, kterým věnovali na shromážděních spolku trvalou pozornost, byl projekt nového stavebního řádu pro Opavu. V souvislosti s rozvojem města Opavy byly zařazovány přednášky a diskuse o elektrifikaci města, zásobování pitnou vodou, hygienických opatřeních (např. otázka městských jatek).[23] Na okraji pozornosti stály teoretické otázky různých vědních oborů, souvisejících s aplikací v průmyslovém sektoru. Oblíbené a hojně navštěvované byly přednášky, které informovaly o technickém pokroku ve světě, jak se o tom mohli přesvědčit přímí účastníci studijních cest. První přednášku tohoto typu přednesl v r. 1889 vrchní inženýr Rudolf Siebert o svých poznatcích a dojmech ze světové výstavy v Paříži. V r. 1897 přednášel městský inženýr Hartel o své cestě do Malé Asie a továrník Weisshuhn o cestě do USA.

Účast členstva na odborných přednáškách však byla velmi nepravidelná, někdy zcela mizivá. Tak např. přednášku architekta Müllera 20. prosince 1893 o plochých klenbách kromě přednášejícího „*nenavštívil nikdo kromě pana vrchního inženýra von Lubicha*“.[24] Doslova „krize zájmu“ členstva se dostavila v závěru 19. stol., což dospělo až do takového rozměru, že spolek se nezmohl ani uspořádat plánované oslavy desítiletí svého trvání. Vina byla z velké části připisována špatně fungujícímu vedení spolku (předseda Lillek, jednatel Rossmanith). Vedení se však ohradilo: „*Jestliže život spolku neodpovídá očekáváním, pak jeho příčinou musejí být jiné důvody, jež nejsou v moci představenstva*“.[25] V následujícím roce došlo k výměně vedení a zdá se, že spolek chytil „druhý dech“ a s novou vervou posílil své aktivity. Podařilo se s půlročním zpožděním (5. března 1898) dokonce oslavit desáté narozeniny spolku, ale ani ty se příliš nevyvedly: do sálu v Adamově restauraci přišlo sotva 50 členů a hostí. [26]

Zdá se, že větší oblibě členstva se těšily **odborné exkurze**, někdy kombinované s turistickými nebo zábavními prvky. Směřovaly povětšinou do míst resp. do podniků, které se mohly vykázat různými technickými inovacemi. Za dobu trvání spolku byly navštíveny v podstatě všechny významnější průmyslové podniky v Opavě a na Opavsku (cukrovary a rafinerie cukru, továrna na fezy Russo & Finzi, soukenické továrny v Opavě a v Krnově, měďárna fy Tlach & Keil v Městě Albrechticích, papírna Karla Weisshuhna v Žimrovicích, železářské závody v Brance u Opavy, továrna na varhany bratří Riegerů v Krnově, Hellova farmaceutická továrna v Komárově, továrna na zápalky Jakoba a Josefa Kohnů, břidlicové lomy a dílny na zpracování břidlice Johanna Wondruschky v Budišovicích a desítky dalších). Velmi často směřovaly exkurze opavských inženýrů do báňských a průmyslových podniků v sousední ostravské průmyslové aglomeraci. Několikrát se vypravili do železáren Vítkovického horního a hutního těžířstva ve Vítkovicích. Mimořádný dojem zanechala

[22] Srov. *Ausbau der Wasserstrasse in Österreich und der Bau des Donau-Oder-Kanales,* in: Jahresbericht 1891–91, s. 29–30.

[23] Do nich směřovala jedna z exkurzí spolku v r. 1900. Jedinečný popis tohoto městského zařízení viz v *Jahresbericht 1900,* s. 8–11.

[24] *Jahresbericht 1893–94,* s. 4.

[25] *Jahresbericht 1897*, s. 9.

[26] *Jahresbericht 1898*, s. 4–6. K tomu Milan MYŠKA, *Opavan z roku 1898 o Opavě roku 2000*, Vlastivědné listy 39, 2013, č. 2, s. 1–4.

u opavských techniků exkurze 8. května 1907. Obsáhlý a poučný program, včetně opulentního pohoštění v závodním hotelu, připravil sám generální ředitel Friedrich Schuster. Účastníci neskrývali údiv a vyslovovali se o tomto podniku jako o „*Riesenwerke – ein Stück Amerika an der schlesischen Grenze*“, tedy jako o obřích závodech – kusu Ameriky na slezské hranici. Obrovským údivem je naplňovalo zhlédnutí výroby pancéřových plátů s vysokou odolností proti průstřelům.[27] Na průmyslovém Ostravsku navštívili členové spolku také strojírny Elbertshagen & Glassner v Moravské Ostravě, sfárali do dolů společnosti Severní dráha císaře Ferdinanda Jindřich a Alexander tamtéž, seznámili se s válcovnou zinku Tlach & Keil (majetek rodiny jednoho z členů spolku) v Přívoze. Ve Vratimově si prohlédli tamní celulózku a ve Frýdku se seznámili s nejmoderněji vybavenou tkalcovnou bavlny ve Slezsku firmy Neumann. Spolek uspořádal také exkurzi na německou Vysokou školu technickou v Brně.

Vzhledem k tomu, že řada členů opavského spolku techniků aktivně spolupracovala na projektech, souvisejících s urbanizací sídelního města Slezska a mnozí z nich se podíleli i na rozhodování o komunální vybavenosti resp. její realizaci, část exkurzních aktivit byla nasměrována do této sféry. V samotné Opavě tento typ specializovaných exkurzí směřoval např. do městské plynárny, pivovaru, městských jatek, nové budovy věznice, zemské nemocnice, zemského ústavu choromyslných a do budovy divadla. V Krnově je zajímalo moderní technické vybavení městského kluziště, stranou nezůstával ani zájem o novostavby kostelů. Např. 6. dubna 1898 směřovala exkurze opavských techniků na novostavbu katolického kostela v Přívoze, pozoruhodné stavby historizujícího novorománského zgotizovaného slohu, projektované známým vídeňským architektem a urbanistou Camillo Sitte. Když byla Opava postavena před problém vyřešit otázku vnitroměstské hromadné dopravy, vypravil klub 17.–20. července. 1897 exkurzi do Vídně, kde hledali poučení o organizaci a provozu městské dopravy.[28]

Vzdělávací funkci Spolku techniků měla podpořit **spolková knihovna.** S jejím budováním se začalo vzápětí po založení spolku a péčí o ni byl pověřen zemský stavební adjunkt Alfred Frühwirth. Téměř rok co rok následovaly změny na postu správce knihovny, což zřejmě souviselo s velkou pracovní zátěží, jež tato funkce vyžadovala. Knihovna se po několikaletém pobytu ve spolkových místnostech přestěhovala do výhodnějších podmínek technického departementu Zemské vlády slezské v Jánské ulici č. p. 4. Již v r. 1900 se vzhledem stále se rozrůstajícímu fondu uvažovalo o přemístění knihovny do snadněji dostupných prostorů. Tím měl být spolkový dům v Ostrožné ul. č. p. 19. Na realizaci tohoto přesunu si však museli členové spolku počkat až do r. 1911. Na vnitřním vybavení nových prostorů knihovny se výrazně podílel stavitel Lundwall, který věnoval spolku nové knižní regály.

Hned v prvním roce získala knihovna 18 titulů starších technických časopisů jako dar členů. Významnou akvizicí byl např. prestižní Wochenschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines (ročníky 1849–1870) od inženýra Tronnera atp. Do r. 1891 se podařilo shromáždit celkem 237 svazků literatury, z toho 16 titulů technických časopisů. Kromě jiného také respektovaný Dingler´s polytechnisches Journal (1887–1891). Z aktuálních časopisů odebíral spolek 10 titulů, které byly vyloženy ve spolkových místnostech k osobnímu použití členů. V r. 1892 byla knihovna obohacena o díla, jež patřila k nejvýznamnějším technickým encyklopediím doby – 12 svazků Karmatschova a Heereho Technisches Wörterbuch a 28svazkovou Hartlebenovu Elektro-technische Bibliothek. Do roku 1911 se knihovna rozrostla na 762 svazků, z toho 425 svazků časopisů. Významnou

[27] *Jahresbericht 1907*, s. 13–14.
[28] *Jahresbericht 1897*, s. 7.

akvizicí pro knihovnu byl dar paní Eislerové z pozůstalosti jejího otce majitele likérky Siegmunda Spitzera. O významu, který spolek přikládal knihovně v usilování o další vzdělávání členů, svědčí relativně vysoké výdaje na akvizice knih a časopisů. V posledním pětiletí 19. stol. dosahovaly náklady na nákup pro knihovnu cca 14,5 % výdajů spolku z hlavního konta. S poklesem početnosti členské základny se pak na sklonku prvního desítiletí 20. stol. snížil podíl na knihovnu asi na 11 %. Např. v r. 1906 se zaplatilo za časopisy a knihy 190 K a v témže roce spolek uspořádal společenský večer, na který vynaložili 232 K.[29] Podstatně nižší než na knihovnu byly po celé sledované období náklady na exkurze, které si zřejmě hradili jednotliví účastníci z vlastních prostředků.

Není bez zajímavosti přehlédnout oborovou strukturu knihovny. Lze říci, že na jedné straně respektovala polytechnický charakter spolku, na druhé straně se v ní rýsovaly zřetelně priority zájmu, dané strukturou členstva. Nejpočetnější skupinu představovaly výroční zprávy o činnosti sesterských spolků v jiných městech monarchie (86 sv.). Z technických oborů na prvním místě stály publikace z oboru strojírenství (67 sv.), dále stavitelství a architektury (37 sv.), elektrotechniky (30 sv.), vodních staveb (30 sv.) a staveb dopravních (24).[30] V knihovně se m. j. nacházely výroční zprávy sesterských technických klubů a spolků např. z Ústí nad Labem, Salzburgu, Innsbrucku, Štýrského Hradce, Sarajeva, Těšína, Horního Rakouska, Kraňska ad. S veřejnou konzultativní činností spolku ve prospěch města Opavy zřejmě souvisela sbírka stavebních předpisů některých zemí monarchie (Čechy, Dolní Rakousko, Horní Rakousko) i řady velkých měst (Vídeň, Štýrský Hradec, Salzburg, Linec, Weiss, Berlín, Karlsruhe, Kolín nad Rýnem), jež měla posloužit jako vzor a pomůcka při přípravě stavebního řádu města Opavy. Relativně slabě byly zastoupeny přírodovědné obory. V r. 1911 v ní byly např. pouze dva knižní tituly z oboru chemie a jediný chemický odborný časopis Österreichische Chemikerzeitung.

Pod správu knihovny spadala také nesystematicky, jen z pouhých náhodných darů budovaná sbírka přírodnin, modelů strojů, průmyslových produktů, maket apod. Podle zprávy z r. 1891 čítala tato sbírka 176 kusů: převážně šlo o vzorky pyritů, granitu, pískovce a drobů z lomů pana Kulky v Chrzanowě, Krzeszowicích, Żywci, Hošťálkovicích a Děhylově, dále o desky z „umělého kamene“– betonu z vítkovické cementárny, struskové cihly a pokrývačské střešní tašky z Vítkovic. O dalším budování této sbírky se nedochovaly informace. Spolek si také budoval sbírku světelných obrazů (diapozitivů). Podle nedatovaného inventáře obsahovala 25 tématických celků (např. alpské vodní nádrže, Alžbětin most v Budapešti, Pařížská světová výstava) o úhrnném počtu asi 500 jednotlivin.[31]

Významnou sférou činnosti Spolku techniků v Opavě, která v některých obdobích byla dokonce prioritou, byla **péče o pozvednutí společenské prestiže inženýrského resp. technického stavu ve společnosti.** Ubírala se po dvou liniích: na jedné straně měla posilovat vědomí pospolitosti techniků směrem dovnitř této socio-profesní vrstvy, na druhé straně měla usilovat o vyšší prestiž technického stavu jako celku v rámci society města, země i monarchie. Prostředkem realizace těchto dovnitř socio-profesní skupiny obrácených aktivit bylo utvrzování suverenity a svébytnosti členstva prostřednictvím hledání a prosazování společných zájmů a vymezování se vůči převaze státní moci. V tomto smyslu lze hovořit o konstitutivní funkci spolku. V tak oborově rozmanitém prostředí hrálo důležitou roli diskursivní vyrovnávání hledisek a nároků jednotlivých členů. To byly v obecné rovině hlavní úkoly ideologicko-politické funkce spolku směrem dovnitř. V době, kdy si nositelé technických oborů vydobyli již odpovídající postavení v ekonomické sféře, zaostávalo

[29] Vypočteno z pokladních rozvah, uveřejněných v příslušných ročnících výročních zpráv.
[30] *Jahresbericht 1911*, s. 18.
[31] SOkA Opava, fond Spolek techniků a inženýrů Opava, kart. 2.

jejich celospolečenské oceňování zejména v socio-profesní skupině humanitně vzdělané a orientované společnosti. Projevovalo se to nejen v rovině hodnotového nastavení, ale také v praxi např. v přístupu k výkonu vyšších funkcí ve státní správě. Jak již uvedeno, na rozdíl např. od komunit typu Moravské Ostravy, Vítkovic a dalších průmyslových center, byly tyto hodnotové přežitky v Opavě více patrné. Proto spolek kladl velký důraz na nejrůznějšími prostředky prováděné „zviditelňování" techniky jako historického fenoménu a techniků jako jejích nositelů. Dálo se tak nejrůznějšími prostředky: od přednášek a besed, pořádaných pro širší veřejnost, přes konkrétní činy při řešení praktických otázek veřejné správy (předkládání projektů, návrhy řešení, posuzování projektů apod.) až po podporu celostátní reformy všeobecně vzdělávacího, technického středního a vysokého školství a zrovnoprávnění absolventů technických vysokých škol s absolventy univerzit (titulatury apod.).[32] Velký důraz byl přikládán tomu, aby vytvářením představy o nepostradatelnosti techniky a jejích nositelů se měnily na jedné straně mentální vzorce veřejnosti, na druhé straně aby sloužily příslušníkům technického stavu jako „výtah" k výkonu politických funkcí (prostřednictvím členství ve státní resp. komunální správě nebo samosprávě).

Jakými prostředky byly tyto cíle naplňovány? Jak se dařilo je uskutečňovat? Když 16. listopadu 1907 v zrcadlovém sále Golasovského restaurace Spolek techniků oslavoval své dvacáté narozeniny, bylo s uspokojením konstatováno, že základní cíle, tedy „*Erstarkung des Gefühles der Zusammengehörigkeit*" i „*Wirken im öffentlichen Interesse*" byly naplněny. Upevnilo se povědomí sounáležitosti příslušníků technického stavu a spolek prokázal svou schopnost sloužit veřejnému zájmu. Slavnostní řečník vrchní zemský inženýr Josef Roβmanith se dokonce odvážil tvrdit, že díky aktivitám spolku se podařilo ovlivnit mentalitu veřejnosti v tom smyslu, že „*technika není jen důležitým faktorem v rozvoji materiální kultury, ale také hnací silou v sociálním a duchovním rozvoji*".[33] Zaslouží jistě pozornosti, že argumentace, jež měla přesvědčit o potřebnosti a užitečnosti techniky, nevycházela ze zjednodušených technokratických principů. Autoři úvah o významu techniky, které zaznívaly na veřejných zasedáních Spolku techniků, podtrhovali spíše humánní poslání techniky a její vliv na kulturní rozvoj a sociálno. „*Kde zkvétá technika, panuje svoboda … Otevření cesty pro techniku, pro živnosti, průmysl a obchod, svobodný selský stav, samospráva lidu – to je půda, na které zkvétá a svobodné a spokojené lidstvo*".[34] Velmi často se uchylovali k argumentaci, opírající se o historické příklady významu techniky pro rozvoj států i civilizací a hledání paralel mezi technikou a uměním. Ve zprávě o činnosti spolku z r. 1906 byla uveřejněna např. přednáška Leo Gilberta o technice v zrcadle [výtvarného] umění. Autor v ní připomíná řadu technických děl, která se stala předmětem uměleckého ztvárnění malířů a grafiků, ať už šlo např. o Menzelovy a Meunierovy obrazy Borsigových a Kruppových železáren, uhelných dolů, Michalkovovy kresby a malby ze stavby alpských železnic či grafické listy Augusta Rotha nebo von Coβmanna.[35] Představy opavských inženýrů o historickém významu techniky byly provázeny někdy ne příliš trefnými argumenty z dávné i nedávné minulosti. Zde jeden z příkladů: „*Anglie vděčí za své postavení světové mocnosti vysokému oceňování své techniky. Amerika se stala velkou díky technice … Kdyby Německo bylo uznávalo význam techniky včas, již v době reformace se mohlo stát jednotným státem a Amerika byla by dnes německá a světové panství Německa by bylo mimo pochybnost*".[36]

---

[32] Tak v jednání opavského spolku zaznívala myšlenka „*ist die Titelfrage der Technikerschaft keine Frage persöhnlicher Eitelkeit, sondern eine Frage gesellschaftlichen Rechtes…*", *Jahresbericht 1899*, s. 16.

[33] *Jahresbericht 1907*, s. 15–16.

[34] TAMTÉŽ, s. 37–38.

[35] *Jahresbericht 1906*, s. 23–25.

[36] *Jahresbericht 1907*, s. 36.

Zápas o zrovnoprávnění technického stavu (někdy označovaného za „Gilde der Techniker“) nabýval konkrétnějších forem v reálném životě společnosti. Opavští technici se v tomto zápase nikterak neodchylovali od obecných znaků tohoto emancipačního zápasu, vedeného v celé monarchii. Rozdíl snad spočíval jen v tom, že v různých obdobích byly akcentovány jiné momenty tohoto procesu. Na nejpřednějším místě stálo úsilí po větším a významnějším zapojení techniků do správy veřejných věcí, a to jak ve sféře moci zákonodárné (Říšská rada, zemské sněmy), tak ve sféře moci výkonné. Poukazovalo se na to, že ze 424 poslanců dolní komory rakouského parlamentu se mohlo vykázat více než 140 akademickým titulem doktora (zejm. právníci, lékaři, vysokoškolští profesoři) a jen nepatrný podíl poslanců se rekrutoval z řad inženýrů a techniků.[37] Obdobná situace trvala na přelomu 19. a 20. stol. také v Zemském sněmu slezském. Do r. 1904 se v něm vystřídalo 140 poslanců, z toho bylo 77, tedy více než polovina s vysokoškolským vzděláním. Mezi nimi počtem 51 převažovali absolventi univerzitních studií, převážně právníci a několik lékařů s akademických titulem doktora resp. i bez něj. Absolventů vysokých škol technického zaměření bylo pouze 14, tedy přibližně desetina z úhrnného počtu. K nim snad možné připočítal další čtyři absolventy vojenských škol (Tereziánská akademie, Vojenská akademie ve Vídeňském Novém Městě). Dalších 10 byli absolventi teologických fakult (katolických a evangelických). Jen několik poslanců dosáhlo vyššího vzdělání např. na olomoucké medicinsko-chirurgické akademii nebo na zemědělských akademiích v cizině.[38]Pro praktickou politiku habsburské monarchie bylo ještě škodlivější malé nasazení techniků na vedoucích postech v ministerstvech a centrálních vídeňských úřadech, a to dokonce na místech, kde byla přítomnost technicky vzdělané inteligence nezbytností: právníci a ne technici řídili např. Hlavní finanční úřad, generální ředitelství tabákové režie, normalizační úřad, patentní úřad ad. Nevoli opavského Spolku techniků vyvolalo např. v r. 1906 jmenování nového vedoucího Hlavního puncovního úřadu ve Vídni, který nebyl profesí technik, ale opět právník. Krátce nato byla podrobena kritice předlitavská vláda, která si postavila do čela ministerstva železnic znovu právníka, čímž jen pokračovala ve špatné tradici. Na tomto vládním postu se vystřídali ve funkci ministrů profesor historie[39], národohospodář, generál a právník. Opavský spolek se připojil k petici ministerskému předsedovi a ministru financí z 11. dubna 1906, požadující, aby při obsazování vedoucích vládních funkcí byla brána přednostně v úvahu odbornost, a aby technicky vzdělaná inteligence nebyla považována „*jen za jakéhosi služebníka, jemuž je bráněno v přístupu k vedoucím funkcím nejen všeobecně, ale dokonce i v ryze technických oborech*“. Vedoucí osobnosti monarchie by si měly uvědomit, že „*moderní kulturní život je stále silněji oduševňován a opanováván přírodo-a technicko-vědeckými a technicko-ekonomickými skutečnostmi*“.[40]

Své stanovisko k podílu inženýrů a technické inteligence na správě veřejných věcí formulovali opavští technici na spolkovém volebním shromáždění v sále U tří kohoutů 27. února 1907. K posílení vlivu technické inteligence na řízení státu požadovali slezští technici, aby některé klíčové technické aktivity, prozatím rozptýlené v kompetencích různých ministerstev, byly sloučeny v jediné – ministerstvo veřejných prací (regulace vodních toků z ministerstva zemědělství, kanalizace vodních toků z ministerstva obchodu apod.). Dále

---

37 *Jahresbericht 1907*, s. 6.

38 Vypočteno analýzou seznamu poslanců Slezského zemského sněmu, uveřejněného v publikaci *Anhang zu der Sammlung der „Beschlüsse des schlesischen Landtages I. und II. Teil. I.-XXXIX. Session, Jahr 1861–1902“*, Troppau 1904, s. VII–LIV.

39 Za „profesora historie“ je zřejmě pokládán Stanislaus Głąbiński, který však byl ve skutečnosti profesorem statistiky a ekonomie na Lvovské univerzitě a v jedné ze svých publikací se zabýval i historií haličského hospodářství.

40 *Jahresbericht 1906*, s. 8–11.

požadovali, aby funkce ministrů byly zásadně obsazovány odborníky, tedy profesionály s kompetentním vzděláním. Doporučovali založit po vzoru advokátů, lékařů, notářů apod. samosprávné komory inženýrů. Navrhovali, aby při rakouských velvyslanectvích byla zřízena funkce technického atache. Požadovali, v podstatě v duchu reformních návrhů Rakouského spolku inženýrů a architektů z r. 1899, také reformu středního a technického vysokého školství.[41] Principem reformy středních škol se měla stát jednotná střední škola (eigentliche Mittelschule), která by jednak zamezila předčasnému rozhodování o budoucím pracovním zaměření absolventů, jednak umožňovala další vzdělávání absolventů podle jejich schopností na všech typech vysokých škol. Střední technické školy měly být zaměřeny na žáky, kteří již prokázali své technické nadání a nabyli přesvědčení, k jaké technické profesi jsou disponováni. Na toto téma svolal klub v r. 1906 veřejnou diskusi, jíž se zúčastnili m.j. prof. Demel z Olomouce, ing. Poláček, dr. Augusta, zemský inženýr Roβmanith a stavitel Bartel. Hlavní slovo měl vídeňský host prof. dr. Kleinpeter:[42] „*Pro stav techniků je usilování o jednotnou střední školu základním předpokladem pro zrovnoprávnění s příslušníky tzv. klasického vzdělání … Na místě zkamenělé mnišské školy minulé doby, která působí škodlivě na tělesné, mravní a duchovní vztahy, musí nastoupit novověký vzdělávací a výchovný ústav, který umožní přirozené zrání a člověka důstojné mládí…*“.[43] V praxi měly být tyto zásady uplatněny např. v konkrétním případě snahy reorganizovat reálku v Krnově na osmiletou střední školu. Jménem opavského Spolku inženýrů zaujal k projektu stanovisko inženýr Roβmanith. Bylo doporučující, ovšem s tím, že absolventům bude zabezpečen přístup na všechny druhy vysokých škol, že nebude rozšiřován obsah studijní látky a zaváděny nové vyučovací předměty, a stejný studijní program bude zaveden na všech reálkách v monarchii.[44]

Pokud jde o reformu vysokého technického školství, opavský spolek podpořil návrh na změnu organizace škol z péra Rakouského spolku inženýrů a architektů ve Vídni z 6. května 1899 i předlohu zákona o oprávnění užívat titulu „inženýr“. Vycházeli z filozofie, že „*otázka titulu není pouze otázkou osobní ješitnosti, ale společenského práva*“.[45] Krátce nato zformulovali své stanovisko k závěrům IV. rakouského sjezdu inženýrů a architektů. Obsahovalo doporučení, aby inženýrský titul byl přiznán řádným absolventům technických vysokých škol, aby na přechodnou dobu byl ponechán také těm, kteří měli významné postavení ve veřejných stavebních službách a byli jeho nositeli před vstupem nového zákona v život a konečně přiznán se souhlasem Rakouského spolku inženýrů a architektů i těm, kteří sice neabsolvovali technické vysoké školy, ale měli mimořádné zásluhy o rozvoj techniky. Jen tak bude „*inženýrskému titulu přiznána jeho vysoká společenská hodnota*“.[46]

K podpoře svých návrhů opavský inženýrský spolek zavázal několik slezských poslanců Říšské rady ve Vídni: prof. dr. Sommera, Kaisera, Herzmannského, Schildera, dr. Oberleithnera a Günthera.[47] Jistě stojí za poznamenání, že výtky o podceňování role inženýrů a techniků na řízení společnosti jsou opavskými adresovány především směrem

---

41 *Jahresbericht 1899*, s. 7–8.

42 Johann Kleinpeter (1869–1916), významný reformátor rakouského středního školství a propagátor všeobecné střední školy, více orientované na přírodní a technické vědy. Pocházel ze známé rodiny hutních správců arcibiskupských železáren ve Frýdlantě nad Ostravicí, kde se také narodil. Svou koncepci pedagogické reformy formuloval v díle *Mittelschule und Gegenwart. Entwurf einer neuen Organisation des mittleren Unterrichts auf zeitgemäßer Grundlage,* Wien 1906.

43 *Jahresbericht 1906*, s. 6–8.

44 *Jahresbericht 1911*, s. 8–9.

45 *Jahresbericht 1899*, s. 10.

46 *Jahresbericht 1902*, s. 11.

47 *Jahresbericht 1907*, s. 9–11.

k vídeňským vládním kruhům a pouze výjimečně směřují k lokálním poměrům slezským. Zdá se, že ty činily určitou výjimku: jak lokální (magistrát), tak regionální (zemská vláda) orgány technické funkce skutečně obsazovaly především profesionály. A právě z jejich řad se rekrutovala podstatná část členstva spolku. Hypertrofie právníků ve vládních postech ve Vídni zřejmě nenašla odezvu v místních poměrech slezských, leč ani zde, jak svědčí memorandum, adresované v lednu 1914 zemskému prezidentovi slezskému dvanácti opavskými inženýry, nebylo vše v souladu s představami o funkci technické inteligence ve správě země.[48]

V projevu inženýra H. Weidlicha na výročním shromáždění spolku zazněla řada výzev také dovnitř inženýrského stavu. Řečník volal po potřebě pěstovat „stavovského ducha" jako prostředku k osvojení si pocitu stavovské sounáležitosti. Apeloval na stavovskou etiku, brojil proti „šplhavcům", kteří se prosazují na úkor svých kolegů. Za přirozenou vlastnost správného inženýra považoval takové hospodaření s časem, které by umožňovalo věnovat se dalšímu odbornému vzdělávání. Varoval před sebepřeceňováním moci techniky. Mohlo by vést k tomu, že „*uprostřed lesku, bohatství a duchovního vzdělávání stále hodně lidí umírá hladem, lidé prodávají sami sebe, ale i svá přesvědčení, rodiny upadají do bídy a nouze*". [49]

Nezastupitelnou úlohu techniků ve formující se industriální společnosti prokazoval Spolek inženýrů svou odbornou činností, zaměřenou na praktické potřeby zemského hlavního města Opavy a země Slezsko. Tato činnost se rozvíjela po dvou základních liniích: jednak po linii expertíz, tedy odborného posuzování projektů resp. podnětů, se kterými přicházel magistrát resp. zemské výkonné orgány, jednak po linii iniciativních návrhů a doporučení pro správu města nebo zemské úřady a instituce.

Výrazně se spolek podepsal na přípravách nového stavebního řádu pro zemské hlavní město a také na inovaci stavebního řádu pro Slezsko. Z iniciativy spolku byl ustaven již v roce 1890 poradní sbor, který měl ve spolupráci s magistrátem připravit text moderního stavebního řádu, který měl nahradit již zastaralou právní úpravu z r. 1883.[50] Nový stavební řád měl odpovídat změněným ekonomickým podmínkám města a aplikovat dobré zkušenosti z jiných měst monarchie. Sbor dovedl svou činnost k úspěšnému závěru (1894) a na jeho doporučení byly zahájeny práce na novém stavebním řádu i pro zemi Slezsko. K inovacím nového stavebního řádu pro Opavu a slezské venkovské obce se m. j. také z iniciativy spolku znova přistoupilo v r. 1911. Spolek inženýrů připravoval pro magistrát Opavy také každoroční návrhy na stanovení výše odpisu pro budovy, v nichž se neprovozovala průmyslová produkce nebo zemědělství.

Bez pomoci spolku se neobešlo posuzování žádného významnějšího projektu města. Krátce po vzniku byli členové spolku požádání o posouzení plánu prostorové expanze městského areálu. Vyjadřovali se k návrhu založení nového městského hřbitova a sadových úprav v okolí pomníku císaře Josefa II. Pro projekt rozšíření plynofikace Opavy spolek zajišťoval konzultanty a oponenty z měst, kde měli s plynofikací větší zkušenosti (Vídeň, Brno, Lvov, Krakov, Praha, Jablonec nad Nisou). Za starosty dr. Rochowanského byl spolek vyzván k posouzení plánů dalšího stavebního rozvoje Opavy.[51] Šlo o odstranění staveb, které zakrývaly pohled na budovu farního kostela, o vybudování terasy u Zemského domu,

---

[48] SOkA Opava, fond Spolek techniků a inženýrů Opava, kart. 1.

[49] Hans WEIDLICH, *Fragezeichen. Plauderei, gehalten in der Monatsammlung des Techniker-Vereines am 27. März 1900,* in: Jahresbericht 1900, s. 26–35.

[50] Srov. *Bericht des Fachausschusses zur Berathung einer neuen Bauordnung für Schlesien*, in: Jahresbericht 1891–92, s. 12–33.

[51] *Jahresbericht 1905*, passim.

úpravy Olomoucké ulice a vybudování nového městského tržiště. Když se město rozhodlo vypsat v r. 1891 soutěž na stavbu nové budovy průmyslového muzea, členové spolku vypracovali konkurzní podmínky, které určovaly hranice stavebního záměru jednak plošnou výměrou staveniště a požadavky na vnitřní uspořádání prostoru, jednak limitovanou částkou na provedení stavby (70 až 80 000 zl. r. m.). [52]

Problémy, kterými se spolek zabýval permanentně, byla otázka zlepšení komunikačních poměrů města a vytvoření podmínek, které by v budoucnu bránily častým záplavám zejm. níže položených části městského areálu. V době založení a prvních let existence spolku sice byla Opava již napojena na páteřní rakousko-uherskou železnici Severní dráha Ferdinandova a spojovací dráhou Opava–Olomouc na Severní státní dráhu. Co ovšem citelně ochromovalo komunikační kvality Opavy a druhotně také podmínky pro efektivní podnikatelskou činnost, byla železnice napojující obce, ležící na jih od zemského hlavního města: od 40. let 19. stol. nenaplněný sen Opavských. Již v únoru 1891 posuzoval spolek ing. Sigmundem Lillkem předložený projekt spojení Opavy s Horním Benešovem, tehdy střediskem textilního průmyslu. Otevření se dočkala již v r. 1892. Projektu „jižní" železnice, která měla spojit Opavu s Vítkovem, věnoval Spolek inženýrů své veřejné zasedání 27. ledna 1897. Uveďme si jako příklad jednání o této záležitosti. Aktuálnost záměru potvrzovala hojná účast jak prominentních osobností (starosta Opavy dr. Rochowanski, zemský poslanec a starosta Vítkova dr. Zimmer, zemský rada Hampel, správce lázní Jánské koupele Hawlik, stavební podnikatel Schittenhelm ad.), tak laické veřejnosti. S projektem a plánovanou trasou seznámil posluchače vrchní inženýr Sigmund Lillek, člen spolku a traťový přednosta Severní dráhy Ferdinandovy. Dráha měla být normálního rozchodu a uvažovalo se o několika možných trasách. Ta první, která by byla technicky nejméně náročná, měla vést přes Hradec nad Moravicí údolím Kajlovce a její předpokládaná délka měla být 29 km. Druhá varianta trasy, jež měla být vedena údolím Moravice přes Vikštejn, by vyžadovala velmi nákladné terénní úpravy (tunely a viadukty). Třetí trasa přes Dolní Životice a Jánské koupele by byla až 37 km dlouhá a musela by překonávat velké výškové rozdíly s neefektivním využitím pohonné síly, čemuž by se sice dalo zabránit vybudováním tunelu, ten by však byl delší než v té době jeden z nejdelších tunelů v Arlbergu. Realizaci této varianty považoval přednášející za šílenství. Navrhoval jako nejracionálnější vybudovat úzkorozchodnou dráhu údolím Moravice do Dolního Vikštejna a odtud dlouhou serpentinou do Vítkova. Takto vedená železnice by mohla napojit mlýn v Moravské Hartě, doly na břidlici v Zálužné a Medlicích, lomy a průmyslové podniky v Karlovci, továrnu v Leskovci nad Moravicí a také lázně v Jánských koupelích. Délka takto prezentované trasy by byla cca 31 km a náklady na její vybudování by se rovnaly nákladům budování ostatních z uvažovaných tras, tj. cca 800 000 zl. r. m. Jedinou nevýhodou tohoto řešení bylo, že při přechodu na tratě s normálním rozchodem by se muselo zboží překládat.[53] Z tohoto odvážného a vysoce potřebného projektu se podařilo zásluhou k tomu ustavené akciové společnosti uskutečnit pouze malou část – trať z Opavy do Hradce nad Moravicí (1905). Stejně skončil projekt spojení Opavy s Moravskou Ostravou elektrickými omnibusy s vrchním vedením přes Kravaře a Hlučín, pro který nadchl opavský spolek inženýrů v únoru 1909 Ludwi g Stoll, generální zástupce firmy Österreichische Daimler-Motoren Gesellschaft a její vídeňské filiálky.[54]

---

[52] *Jahresbericht 1891*, s. 26–32.

[53] Troppauer Zeitung, 16. 1. 1897.

[54] *Eine Automobillinie Troppau–Mähr. Ostrau mit elektrischer Oberleitung*. Freie schlesische Presse 3. 3. 1909. Srov. též Milan MYŠKA, *Zajímavý, ale nerealizovaný projekt silničního spojení Opavy s Moravskou Ostravou,* Vlastivědné listy 41, 2015, č. 2, v tisku.

Periodické záplavy, které postihovaly zejm. níže položené části areálu Opavy po obou březích řeky Opavy, byly černou můrou správy města po celé 19. a počátek 20. stol. Záplavám a prostředkům, jak jim předcházet nebo zcela zabránit, věnoval spolek pozornost v řadě teoretických přednášek. Městský inženýr Labicki již v r. 1890 analyzoval příčiny a průběh záplav v Karlových Varech, v r. 1901 ing. Josef Reich přednášel o prognózách povodní. Jen v r. 1905 vyslechli členové spolku přednášky vrchního zemského inženýra Lippanského o nových směrech ve výstavbě údolních přehrad a prvních krocích k jejich výstavbě, učiněných ve Slezsku v údolí Žlíbku (u Tomíkovic) a v údolí Černého potoka (pravý přítok Vidnavky). Krátce na to následovala beseda s ing. Riedlem o katastrofálních zátopách na Zlaté Opavě v r. 1903 a urychlené potřebě provést opatření, aby neměly šanci se opakovat. Vysoce ceněna byla teoretická přednáška hamburského astronoma a meteorologa prof. Krebse o možnostech prognóz velkých záplav a diskutující zvažovali možnost využití jeho metody, založené na pozorování změn atmosférického tlaku.[55] V r. 1897 spolek vypracoval odbornou expertízu projektu výstavby nového protipovodňového jezu na řece Opavě v prostoru městského parku i několika dalších protipovodňových opatření. Apeloval také na městské a zemské úřady, aby v naléhavých případech, ohrožujících majetky a životy, omezily byrokratické průtahy.

Členové Spolku inženýrů a techniků si získali svými aktivitami značnou prestiž mezi voliči městského zastupitelstva Opavy. V období od voleb v r. 1866 do voleb 1912 se ve funcích obecních radních vystřídalo úhrnem 21 členů, z toho šest ve dvou a tři ve třech funkčních obdobích (inspektor parních kotlů Hugo Hampel, majitel farmaceutické továrny Gustav Hell a vrchní inspektor Severní dráhy Ferdinandovy Johann Lorenz). Jeden z členů spolku, tovární ředitel a prezident opavské OŽK Heinrich Janotta zasedal v poslaneckých lavicích Slezského zemského sněmu[56] a posléze i v panské sněmovně Říšské rady. Lze mít za to, že Spolek inženýrů a techniků měl v Opavě šanci vykonávat vliv na komunální politiku v daleko větší míře než řada tradičních politických spolků. Stopy tohoto vlivu byly zřetelně patrné v rozvoji města Opavy, v němž se uplatňovaly často s výrazným předstihem před jinými městy podobného řádu nosné prvky modernizačního urbanizačního procesu.

V r. 1873 v Paříži vydaná Laroussova encyklopedie trefně označovala inženýra slovy „*l´ingenieur est le roi de l´époque*“,[57] tedy inženýr je králem epochy. V zemích habsburské monarchie, opožďujících se ve svém industrializačním rozvoji nejen za Anglií, ale i Francií a Německem, toto úsloví ještě neplatilo tak zcela. Inženýrům sice již byla přiznávána úloha „*duchovních otců technických systémů*“, tedy osob, kteří dovedli využívat poznatky přírodních věd pro praktické účely,[58] ale jejich společenská prestiž, zejm. ve vrstvách humanitně vzdělaného Bildungsbürgertum, nedosahovala stejné váhy jako např. právníků, lékařů apod., a také vyšší technické vzdělání, byť již získávané studiem na vysokých školách, bylo považováno za cosi, co zaostávalo za tradičním vzděláním univerzitním. Z paralelního působení dvou obecně se uplatňujících tendencí, vlastních formující se občanské společnos-

---

55 *Jahresbericht 1905*, s. 6–8.

56 Vypočteno na základě komparace každoročně zveřejňovaných seznamů členů spolku s přehlednou tabulkou členstva obecní rady Opavy u Andrey POKLUDOVÉ, *Obecní rada Opavy 1850–1912*, Opava 2007, s. 102–107. Tabulky ovšem v řadě případů informují nepřesně o profesích zvolených radních.

57 Citováno podle Manfred SPÄTH, *Der Ingenieur als Bürger. Frankreich, Deutschland und Rußland in Vergleich*, in: Hannes Siegrist [Hg.], Bürgerliche Berufe. Zur Sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich [= Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft. Bd. 80]. Göttingen 1988, s. 84.

58 Walter KAISER – Manfred HENNECKE [Hgg.], *Geschichte des Ingenieurs. Ein Beruf in sechs Jahrtausende*, München 2006, passim. Nejnověji k charakteristice profese Tanja PAULITZ, *Mann und Maschine. Eine genealogische Wissenssoziologie des Ingenieurs und der modernen Technikswissenschaften 1850–1930*. Bielefeld 2012, passim.

ti, totiž profesionalizace[59] a úsilí po samosprávném řízení obecných i svých odborných záležitostí, začaly ve druhé polovině 19. stol. a zejména od 60. let vznikat v průmyslových resp. rezidenčních městech odborné spolky inženýrů (technické inteligence). Jejich poslání se obvykle redukovalo do dvou základních sfér: přispívat svou aktivitou k prohlubování odborných (ale i všeobecných, kulturně společenských) znalostí (přednášky, exkurze, vydávání publikací, knihovny), na druhé straně však také posilovat vědomí vnitřní soudržnosti a spolupatřičnosti technického stavu směrem dovnitř profesně-sociální skupiny a zvýšení respektu a prestiže navenek. V regionu Rakouského Slezska a přilehlé ostravské průmyslové oblasti takové spolky vznikly v Moravské Ostravě (1873, pro oblast revíru), v Opavě (1887) a v Těšíně (1878). Zatímco moravskoostravský spolek měl, jak to odpovídalo struktuře zde fungujícího průmyslu, zaměření na průmysl báňský a hutní, spolky těšínský a opavský měly polytechnický charakter s relativně silným zastoupením inženýrů a techniků, pracujících v komunálních resp. zemských službách. Opavský spolek sdružoval členstvo nejen z města Opavy, ale měl i řadu členů „přespolních", z jiných lokalit Slezska (Krnov, Bruntál, Lískovec ad.), ale i z moravského dílu ostravské průmyslové oblasti. Vyvíjel značnou aktivitu přednáškovou (častá účast profesorů a významných techniků např. z Vídně, Hamburku ad.), exkurzní apod. Významný byl podíl spolku na tvorbě koncepcí rozvoje města Opavy a země Slezsko v oblastech dopravy, vodního hospodářství, městské infrastruktury, a na oponentních řízeních projektů, předkládaných městskými a zemskými orgány. Zejm. na přelomu 19. a 20. stol. se spolek ve spolupráci s podobnými spolky a kluby v jiných městech monarchie angažoval v zápase o uznání inženýrského titulu jako akademického označení a o zrovnoprávnění technických vysokých škol s tradičními, převážně humanitně orientovanými univerzitami. Členové opavského spolku se díky svým aktivitám výrazným způsobem podíleli na samosprávě sídelního města Opavy hojnou účastí svých zástupců v obecním výboru města. Ve spolku se rozhodně nepěstovalo jednostranné technokratické vnímání společenského vývoje. Naopak, např. ve struktuře přednáškové činnosti se často objevovala témata, prezentující techniku jako součást kultury a byly podtrhovány také společenské aspekty dopadů technických inovací. Až do počátku 20. stol. se ve spolku, samozřejmě se hlásícím k německému kulturnímu okruhu, neprojevovaly znaky militantního nacionalismu. Teprve při oslavách dvacátého výročí vzniku spolku byl učiněn pokus vnést zvenčí (Walther Kudlich) do jeho činnosti toto dračí sémě nacionalismu.

Opavský Spolek inženýrů představoval v životě města významný prvek společenských aktivit. Svým podílem na naplňování některých atributů občanské společnosti i praktických potřeb urbanizace města si vydobyl nejpřednější místo mezi desítkami spolků politického, kulturního ad. zaměření ve slezském rezidenčním městě.

[Studie byla zpracována v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR č. GA13-28086S s názvem *Historický proces modernizace (na příkladu Rakouského Slezska)*]

[59] Pojem profesionalizace je zde používán ve výměru, jak jej naznačil Jan HAVRÁNEK, *Úvod*, in: Petr Svobodný – Jan Havránek [edd.], Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století, Praha 1996, s. 11–12.

Summary

Techniker-Verein in Troppau / Association of Technicians in Opava

In the 19th century, the Habsburg monarchy countries still lagged behind England as well as France and Germany in their industrial development. Thus the pertinent saying 'l´ingenieur est le roi de l´époque', i.e. engineer is the ruler of the period (Larousse encyclopaedia, 1873), did not apply. Engineers were acknowledged as „Fathers of technical systems", i. e. persons who were able to use information from natural sciences for practical purposes. However, their social prestige, especially in Bildungsbürgertum educated in humanities, did not reach the same weight as for example that of lawyers, doctors, etc., and also higher technical education, even though gained at technical colleges, respectively mining academies, was considered inferior to the traditional university education.

The two tendencies characteristic for a forming civil society, i. e. professionalization and effort to establish self-governance of general as well as professional issues, resulted in the establishment of professional associations of engineers (or technical intelligence) in industrial or urban towns in the second half of the 19th century, especially from the sixtieth. Their mission could be divided into two basic spheres: on one hand they developed professional (and general and culturally social) knowledge (through lectures, educational excursions, libraries, issuing professional publications, etc.); on the other hand they strengthened the awareness of solidarity and unity within the technical profession and enhanced the outward respect and prestige.

In Austrian Silesia and the neighbouring Ostrava industrial regions, such associations were established in Moravian Ostrava (1873, for the whole district), in Teschen (1878) and in Opava (1887). While the Moravian-Ostrava association focused on mining and steelworks industry according to the structure of the local industry, the Opava and Teschen associations focused on polytechnics with strong representation of engineers and technicians working in land or municipal services. The Opava association included members not only from Opava, but also from other Silesian localities (Krnov, Bruntál, Bielsko, etc.) and from Moravian part of Ostrava industrial region. It organised many lectures (frequent participation of professors and important technicians from Vienna, Hamburg, etc.), educational excursions, and it also spent considerable funds on building technical library, and subscriptions of technical magazines. The association significantly participated in the creation of Opava and Silesia development conceptions in the field of transportation, water economy and urban infrastructure. It also participated in opponent examinations of projects presented by municipal and land bodies (flood control in Silesia, introduction of gas in Opava, network of local and regional railways, new construction rules for Opava and Silesia, etc.).

At the turn of the 19th and the 20th century, the association in cooperation with similar associations and clubs in other towns of the monarchy engaged in the struggle for acknowledgement of the engineer degree as an academic degree and for equal status of technical colleges, mining academies and the traditional universities focused mainly on humanities. Thanks to their activities and representation in the local municipal council, members of the Opava association participated considerably in the local self-government of Opava. The association did not foster the one-sided technocratic perception of social development. On the contrary, for instance the lectures they organised quite often covered themes presenting technology as a part of culture and social aspects of technical innovations were emphasized. Until the 20th century the association was part of the German cultural circle but did not show any signs of militant nationalism. Only during the celebrations of the 20th anniversary of the association there was an attempt (by Kudlich, a representative of the nationalistic association Nordmark Waltherem) to sow the seeds of nationalism in its activities.

The association of technicians in Opava played an important role in the local social activities. Through its participation and fulfilment of some of the civil society attributes, it gained a leading role among tens of associations with political, cultural and professional focus in the Silesian urban town.

Jiří Jung

K PODÍLU CARLA JOHANNA BOGUSLAWA LÜDECKEHO NA REGOTIZACI ZÁMKU V HRADCI NAD MORAVICÍ

Abstract
In June 1861, architect Carl Lüdecke from Wrocław visited the Hradec nad Moravicí castle to prepare the project of its complete re-gotization for the Duke Maria Lichnowsky. However, the study of Marie Lichnowsky's diary proved that many of the changes which have originally been attributed to Lüdecke were done before his contract. It brings up questions concerning Lüdecke's share in the re-gotization of the castle and also in the authorship of the neogothic solutions.

Keywords: *Neogothic, Silesia, Hradec nad Moravicí, Carl Maria Lichnowsky, Marie Lichnowsky, Carl Lüdecke, Leonard Dorst von Schatzberg, Adolf Gloger, Carl Ferdinand Busse*

Historismus a neogotické úpravy zámku v Hradci nad Moravicí jsou stále tématem poutajícím zájem odborné veřejnosti, která se k němu pravidelně vrací.[1] Atraktivita tématu je dána nejen kvalitou a výpravností zdejších řešení, které v rámci regionu představují v kontextu zámecké architektury doby historismu skutečně kvalitativní vrchol, ale rovněž torzovitostí provedení zamýšlených projektů. Řada otázek stále motivuje historiky a láká k zodpovězení. Pramenně je regotizace zámku doložena pouze útržkovitě, což vedlo ke zjednodušujícím konstatováním, že historizující neogotická podoba zámku je výsledkem postupného působení Carla Klumpnera, Carla Johanna Boguslawa Lüdeckeho (jemuž je na historizující podobě tzv. Bílého zámku dlouhodobě přiznáván dominantní podíl), Alexise Langera a Ernesta Händela. Zatímco působení dvou naposledy jmenovaných architektů spadající do 70.–90. let 19. století, je díky relativně bohatému archivnímu materiálu, souboru kreseb a plánů zmapováno, dá se říci dobře, panují v otázce počátku neogotických úprav hradeckého zámku neshody. Ne zcela jasný je také podíl Johana Boguslawa Lüdeckeho.[2]

Přiblížit se pravděpodobnému vysvětlení může vždy napomoci jen nalezení nového, doposud opomíjeného či neznámého pramene, jak tomu bylo např. v případě objevení (resp. zpřístupnění digitalizovaných materiálů elektronickou formou na internetu) souboru stavební dokumentace

---

1 Za všechny např. Emanuel POCHE, *Umělecko-historický průzkum Hradce u Opavy*, SlSb 47, 1949; Adolf TUREK, *K stavebnímu vývoji zámku Hradce*, Slezský sborník 50, 1952; Dana KOUŘILOVÁ, *Uměleckohistorická analýza tzv. Bílého zámku v Hradci nad Moravicí*, Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Hradci nad Moravicí 1978; TÁŽ, *Výsledky stavebně historického a uměleckohistorického průzkumu zámku Hradce nad Moravicí*, Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 7, Ostrava 1987, s. 104–127; Eva KOLÁŘOVÁ, *Romantismus a novogotika v exteriérech a interiérech Bílého zámku v Hradci nad Moravicí*, in: Kamenná kniha, Sborník k romantickému historismu-novogotice, Sychrov 1997, s. 107–111; TÁŽ, *Státní zámek Hradec nad Moravicí. Vývojové polohy exteriérů a interiérů se zvláštním zaměřením na 19. století. Východiska a výsledky dosavadní památkové obnovy*, Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě, Ostrava 2004, s. 21–37; Eva KOLÁŘOVÁ – Dagmar ŠŤOVÍČKOVÁ, *Komplexní památková obnova reprezentativních interiérů Bílého zámku v Hradci nad Moravicí*, Zprávy památkové péče 72, 2012, č. 1, s. 29–34.

2 Studie vznikla v rámci řešení grantového úkolu Grantové agentury ČR, grant č. 13-30321P *Lichnowští – mecenáši, sběratelé, tvůrci. Životní styl a kulturní aktivity vysoké slezské aristokracie v letech 1848–1918*; vzhledem k doplňujícímu, resp. upřesňujícímu charakteru této studie autor záměrně rezignoval na opakování známých, snadno dohledatelných faktů (viz odkazy na literaturu) či biogramů hlavních aktérů.

a kreseb Carla Lüdeckeho ve fondech univerzitní knihovny Muzea architektury Technické univerzity v Berlíně.[3] Jejich studium přimělo Danu Kouřilovou k určitým korekcím podílu Lüdeckeho na regotizaci zámku (např. vyloučila jeho autorství v případě rohové válcové schodišťové věže). Dalším pramenem, který může vnést do této problematiky více světla, je osobní deník kněžny Marie Lichnowské z let 1860–1862, uložený v Zemském archivu v Opavě ve fondu *Rodinný archiv a ústřední správa statků Lichnovských*.[4]

Princezna Marie von Croÿ-Dülmen (1837–1915), příslušnice starého významného vestfálského rodu, se 2. května 1859 provdala za knížete Karla Maria Lichnowského (1819–1901), pruského důstojníka, člena pruské panské sněmovny a majitele dvou velkých panství v rakouském (alod Hradec) a pruském Slezsku (fideikomis Chuchelná) a iniciátora neogotické přestavby hradeckého zámku.[5] Není jistě bez zajímavosti, že svatební obřad se konal v pařížské bazilice Sainte-Clotilde, prvním neogotickém chrámu v Paříži (1846–1857; Christian Gau a Théodore Ballu). Poté, co se manželům 8. března 1860 narodil prvorozený syn Karl Max, začíná si kněžna vést osobní deník. Knížku, vázanou v kůži ozdobenou monogramem (kombinace liter *M* a *C L* = *Marie a Carl Lichnowský*) a knížecí korunkou, dostala darem od manžela po jeho návratu z Vídně 1. října 1860 a k tomu datu se váže i první záznam. Posledním je pak zápis k 26. červnu 1862 na 238. straně.

Prvotní představou kněžny patrně bylo, že se v deníkových záznamech bude věnovat hlavně dítěti a popíše tak formou tohoto dobového paměťového média jeho první krůčky. Tematika deníku je však mnohem širší a dokonce se zdá, že pozornost věnovaná dětem postupně ustupuje do pozadí. Autorka v jednotlivých zápiscích heslovitě popisuje prožité dny, trávení volného času a koníčky, společenská setkání či korespondenční kontakty atp., ale hojně se věnuje také manželovým aktivitám, jeho pracovním cestám i budovatelskému úsilí na panstvích. V daném směru je tento Ego-dokument unikátním pramenem, neboť nám jako jeden z mála umožňuje konkrétnější charakteristiku knížete Karla Marii Lichnowského a vypovídá o jeho činorodosti a píli.

Hojně se v té době budovalo na jednotlivých hospodářských dvorech (Bojanov, Roškov), připravovala se výstavba lesnických objektů a mysliven (Chuchelná, Vřesina), byla zřízena panská oratoř v kostele sv. Anny v Křižanovicích, reprezentační sály zámku v Chuchelné byly upraveny a vybaveny novým mobiliářem, u zámku v Křižanovicích se naopak čile pracovalo na velkých terénních úpravách parku spojených i s novou bohatou výsadbou a vznikem rozária.[6]

Největší stavební práce tehdy probíhaly ale na hradeckém zámku a v tomto směru jsou informace zaznamenané v Mariině deníku důležité pro poznání dějin stavby, resp. chronologie jednotlivých historizujících úprav zámku. Dosavadní bádání se shodovala v tom, že stavební zásahy uskutečněné bezprostředně po roce 1857 měly převážně technický ráz účelových úprav a statických zajištění stavby a k umělecky zásadním krokům, tedy neogotickým zásahům a dostavbám v exteriéru a úpravám interiéru došlo teprve poté, co v létě 1861 navštívil zámek vratislavský architekt Carl Boguslaw Lüdecke (1826–1894).[7] Znovuobjevený soubor Lüdeckeho kreseb z jeho první návštěvy Hradce v červnu 1861 sice vyloučil jeho autorství v případě rohové schodišťové válcové nádvorní věže, avšak dál se počítalo s jeho výhradní rolí designéra a autora

[3] Dana KOUŘILOVÁ, *Carl Johann Bogislaw Lüdecke a jeho vize přestavby zámku v Hradci nad Moravicí*. Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis 3, Opava 2010, s. 95–120.

[4] ZA Opava, Rodinný archiv a ústřední správa statků Lichnovských (RAUSL), inv. č. 585; autor připravuje podrobnou studii s obsahovou analýzou deníku.

[5] Podrobně k tématu Jiří JUNG, *Osobnost kněžny Marie Lichnowské (1837–1915)*, in: Zdeněk Jirásek (ed.), Slezsko v 19. století, Opava 2011, s. 247–260.

[6] ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585.

[7] Znovu na tuto skutečnost upozornila Eva Kolářová v roce 2012; viz E. KOLÁŘOVÁ – D. ŠŤOVÍČKOVÁ, *Komplexní památková obnova*, s. 30 – *Rokem 1861 tak započala čtyřicetiletá novogotická a posléze novorenesanční éra.*

historizujících úprav zámeckých interiérů, zejména reprezentačních místností ve východním křídle zámku.[8] Deníkové záznamy ale relativizují i tuto skutečnost.

Kněžna píše již před jeho návštěvou v létě 1861 nejen o pracích v okolí hradeckého zámku (*In Graëtz überall Mauererverbesserungen*; oprava skleníků, nový most, nová zahradní zeď ad.),[9] ale ze zápisů je zřejmé, že se pracovalo především na modernizaci interiérů. Jejich úpravy právě v letech 1860 a 1861 vrcholily. Zřízeno bylo knížecí apartmá, jídelna, ranní, kulečníkový nebo kuřácký salon, malé hostinské apartmá či Hubertova světnice.[10] Rovněž zámecká kaple se v letní sezóně 1861 hojně využívala, a proto se zdá, že architekt Lüdecke ideovým otcem či autorem všech jemu později přiřčených úprav (především neogotické kaple a Hubertovy světnice) být jednoduše nemohl.

Carl Lüdecke navštívil Hradec v roce 1861 hned třikrát. Poprvé přijel 21. června 1861 a zdržel se zde minimálně pět dní.[11] Kníže ho v doprovodu svého stavitele Adolfa Glogera důkladně provedl celým zámeckým areálem a vyjasnil mu své představy. Architekt si pořídil několik nutných skic a odjel. Znovu se do Hradce vrátil 3. srpna, a to již se souborem konkrétních návrhů úprav exteriéru zámku v duchu romantické neogotiky, včetně projektů nových stájí a kočároven. Tehdy mu byla dokonce nabídnuta zámecká návštěvní kniha, do níž se ke dni 6. srpna 1861 s plnou titulaturou podepsal.[12] Následujícího dne se do Vratislavi vrátil. Poslední v deníku zaznamenanou návštěvou Hradce je pak pobyt ve dnech 26.–29. srpna 1861, při kterém s knížetem navštívil rovněž zámek v Křižanovicích.[13]

V témže roce se knížecí pár setkal s Lüdeckem ještě jednou, a to při návštěvě Vratislavi ve dnech 11.–16. listopadu.[14] Přijeli sem na oficiální pozvání pruského krále při příležitosti odhalení jezdeckého pomníku Friedricha Viléma III. Mezi sérií recepcí a společenských setkání s královským majestátem a příslušníky slezské aristokracie se Lichnowští potkali také s Lüdeckem. Dne 15. listopadu navštívili v doprovodu architekta kostel sv. Alžběty, jehož interiér prošel před pěti lety regotizací dle projektu městského stavebního rady Julia von Roux, a radnici, jejíž puristická rekonstrukce pod taktovkou Carla Lüdeckeho se již plánovala (uskutečnila se až po pečlivém průzkumu a studiu památky teprve v 80. letech 19. století). Toto setkání, mimo oficiální program návštěvy města, i Lüdeckeho podpis v knize hostů hradeckého zámku vypovídají o vážnosti, které se architekt u Lichnowských těšil.

Nutno však upozornit také na to, že Lüdecke je v deníku zmíněn již před jeho první návštěvou, avšak jeho jméno není přímo uvedeno. V záznamu k 16. červnu 1861 kněžna Marie píše – *Carl Bilder im Gang aufgehängt, und Abends Aquarelle Ansicht von Prag gekommen, von einem Bauprofessor aus Breslau*.[15] Je zcela nepochybné, že oním profesorem byl míněn právě Lüdecke, toho času působící na vratislavské *Kunst-, Bau- und Handwerkschule*. Zmíněný akvarel pohledu na Prahu s Hradčany byl součástí sbírek hradeckého zámku až do roku 1949, kdy jej

---

8 D. KOUŘILOVÁ, *Carl Johann Bogislaw Lüdecke a jeho vize přestavby*, s. 95–120.

9 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 99, 15, 82, zápisy k dnům 17. 5. 1861; 1. 10. 1860, 3. 4. a 27. 6. 1861.

10 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585: 1. 10. 1860 *Carl zum ersten Mal in neurem Appartement geschlafen*; 19. 10. 1860 *Robert die neuen eingerichteten Zimmern gezeigt*; 28. 10. 1860 *Carl´s neues Schreibzimmer vollendet, und zum ersten mal bewohnt*; 25. 4. 1861 *Zum ersten Mal in allen neuen Zimmern herumgegangen*; 4. 6. 1861 *In Mama´s Zimmer werden Fenster eingemauert, neue Frühstückszimmer gemalt, und Billiardzimmer Parqueten gelegt, Dienerzimmer geweisst*; 17. 6. 1861 *Carl Hubertuszimmer eingerichtet*; 18. 6. 1861 *Das Eckgastappartement eingerichtet, so wie das rose Zimmer*; 17. 8. 1861 *Zum ersten Mal den neuen Rauchsalon bewohnt*; 27. 8. *Abends Einweihung des neuen Speisezimmers*.

11 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 115, zápis ke dni 21. 6. 1861; tehdy pořízená dvojice skic je datována 22. a 24. 6. 1861.

12 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 131, zápis ke dni 3. 8. 1861; Státní zámek Hradec nad Moravicí, *Fremden-Buch des Fürstlichen Schlosses Grätz*, s. 40 – *Carl Lüdecke Königskreisbaumeister, Docent der Königs. Bauschule zu Breslau, Mitglied der Königs. Komission zur Erhaltung der Kunstdenkmale in Preussen, den 6. August 1861*.

13 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 140–141, zápisy k dnům 26.–29. 8. 1861.

14 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 165–168, zápisy k dnům 11.–16. 11. 1861.

15 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 112, zápis ke dni 16. 6. 1861.

z Hradce odvezl Zdeněk Wirth, tehdejší předseda Národní kulturní komise a autor koncepce první instalace prohlídkové trasy zámku.[16]

Je nepochybně zajímavé, že tehdy v deníku kněžna architektovo jméno neuvádí, pouze jeho profesi a titul, po prvním setkání jej zkomolí (*Liedtke*) a teprve v srpnu uvede správně (*Architeckt Lüdecke aus Breslau*), i když v budoucnu bude znova užívat jen zkomolenou variantu. Lze z toho vyvodit, že před jeho návštěvou na konci června 1861 architekta neznala, jeho jméno jí nic neříkalo, a že tato návštěva Hradce byla skutečně Lüdeckeho první.

Z výše napsaného vyplývá, že historizující neogotické úpravy zámku v Hradci nelze datovat až rokem 1861 a spojovat teprve s Lüdeckeho jménem a jeho působením, jehož šíře je o to více nejasná. Neogotika totiž vpadla do zámeckých interiérů mnohem dříve, a to již ve zcela vyspělé podobě, jak nás o tom přesvědčuje série pohledů na zámek, do jeho interiérů a okolí od Rudolfa Alta z let 1843–1845.[17] Akvarel tzv. modrého pokoje z roku 1845 (pozdější jídelny či přijímacího pokoje knížete) představuje salon vyzdobený bohatou neogotickou štukovou paneláží, na kterou plynule navazuje štukatura vějířové klenby čerpající z rejstříku anglické perpendikulární gotiky i s vyvedeným visutým svorníkem. Navíc byl celý klenební vzorec proveden na nově zkonstruované dřevěné skruži zavěšené pod původním stropem. Tato raná aplikace neogotického tvarosloví svědčí o angažmá nanejvýš poučeného autora, pravděpodobně z vídeňského, resp. rakouského prostředí (vzhledem ke kulturní orientaci knížete Eduarda Marii; 1789–1845).

Ze souboru pohledů a skic, které Lüdecke během své první návštěvy Hradce vytvořil, jsou dnes známy dvě. První virtuózně provedená kresba z 22. června 1861 ukazuje pohled na východní stranu zámku, včetně klasicistních koníren, oranžerie a dvojice historizujících opěrných pilířů při jihovýchodním nároží zámku. Druhá z 24. června má charakter zběžné skici. Architekt na ní zachytil soudobý stav severovýchodního nároží vnitřního dvora se schodišťovou věží. Dana Kouřilová na základě této kresby koriguje dosavadní názor, že i věž vznikla po roce 1861 a že je dílem Carla Lüdeckeho. Bez povšimnutí ale nechává další detaily vypovídající o starších neogotických zásazích a úpravách.[18] K těm patří vedle oken v přízemí s motivem gotických kružeb především jasně rozpoznatelný lomený oblouk vysokého ústupkového portálu zámecké kaple.

Výstavba kaple musela jednoznačně předcházet Lüdeckeho hradeckému angažmá. A to proto, že kaple na zámku do té doby (minimálně od devastujícího požáru v roce 1796 a následné Mihatschově přestavbě) chyběla, a přesto v deníku kněžny Marie o bohoslužbách v zámecké kapli k roku 1861 čteme. K druhému podstatnému důvodu vede logická úvaha vycházející ze skutečnosti, že v letech 1850–1857 zámek vlastnil hrabě Robert, který byl v roce 1846 jako první Lichnowský vysvěcen na kněze, roku 1848 byl zvolen nesídelním kanovníkem olomouckým a na sklonku roku 1853 jmenován papežem Piem IX. papežským prelátem. Výstavba soukromé zámecké kaple tak byla otázkou nutnosti i prestiže.

Pavel Šopák spojuje autorství kaple (i regotizaci zámecké knihovny) s Leonhardem Dorstem von Schatzberg (1809–1852),[19] stavebním radou kněžny Dorothey Zaháňské (1793–1862), přítelkyně knížete Felixe (1814–1848), která byla dva roky po jeho smrti majitelkou hradeckého dominia včetně zámku. Dorst byl s Lichnowskými v dlouhodobém kontaktu. V návštěvní knize

---

16 Dana KOUŘILOVÁ, *Uměleckohistorická analýza tzv. Bílého zámku v Hradci nad Moravicí*, Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Hradci nad Moravicí 1978, s. 62, příloha 1; uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Ostravě.

17 1843 – Blaues Kabinett, Ansichten und Innenräume, Rotes Zimmer; 1844 – Ansicht von Grätz, Schloss Grätz, Frontansicht des Schlosses Grätz, Grosser Saal; 1845 – Grätz, Motiv aus Lichnowskyschen Herrschaft Grätz, Dorotheenbaude, Erster Blick von der Dorotheenbaude, Zweiter Blick von der Dorotheenbaude, Veranda im Schloss Grätz, Blaues Zimmer, Jagdschloss Kreuzenort; Walther KOSCHATZKY, *Rudolf von Alt 1812–1905*, Salzburg 1975.

18 D. KOUŘILOVÁ, *Carl Johann Bogislaw Lüdecke a jeho vize přestavby*, s. 100.

19 Pavel ŠOPÁK, *Carl Klumpner, stavitel z Fulneku*, ČSZM–B 50, 2001, č. 3, s. 282; TÝŽ, *Vzdálené ohlasy. Moderní architektura českého Slezska ve středoevropském kontextu 1*, Opava 2014, s. 163.

se s jeho podpisem setkáváme na podzim roku 1847[20] (nepochybně jako host knížete Felixe a doprovod kněžny Zaháňské). O několik let později se stal členem *Bratrstva sv. Huberta myslivce v zemi Slezské*, založeného hrabětem Robertem v roce 1850.[21] Vyjma společných zájmů ve sportovní střelbě a péči o památky byla oběma vlastní vášeň pro heraldiku. Ostatně Dorst je dnes mnohem známější jako heraldik,[22] než projektující architekt. Robert byl členem vídeňského heraldického spolku *Adler* a svůj zájem o tuto oblast dal najevo především úpravou Erbovního sálu kapitulního děkanství v Olomouci v 70. letech 19. století.[23]

To jsou fakta potvrzující Dorstovo autorství neogotické zámecké kaple, protože její podstatnou integrální součástí je historizující nástěnná šablonová výmalba s heraldickými motivy. Rastr úhlopříčných přetínavých linií vytváří kosočtverečnou síť a takto vytvořená pole jsou zaplněna heraldickými figurami z rozšířeného rodového znaku knížat Lichnowských, hrabat z Werdenbergu – tedy vinné hrozny, chrámová korouhev, černý orel a třikrát červeno-zlatě dělené pole. Eva Kolářová klade vznik výmalby až do roku 1904,[24] ale tehdy šlo nepochybně pouze o obnovu dříve provedeného díla. Geometrizující pojetí rastru úhlopříček plně odpovídá době kolem roku 1850, kdy byla jeho obliba v Prusku značná.[25] Nečasově musela výmalba působit už v 70. letech,[26] kdy byl i přesto tento motiv znova použit hrabětem Robertem při úpravách budovy kapitulního děkanství v Olomouci,[27] a to nejen pro prezentaci sebe a svého starého rodu, ale snad i jako nostalgická vzpomínka na zámeckou kapli, kterou (snad) s Dorstem von Schatzberg vytvořil.

Pod váhou těchto argumentů je Lüdeckeho autorství kaple neobhajitelné a vážné pochybnosti vyvstávají také v případě dalších interiérových úprav. Neogotická podoba modrého salonu, resp. slavnostní jídelny pochází již ze 40. let, Hubertova světnice byla dle deníku zařízená už v polovině června 1861, v polovině srpna téhož roku byl kolaudován nový kuřácký salon (patrně byla hotová i neogotická výmalba),[28] zatímco ve vedlejším kulečníkovém salonu se v červnu 1861 teprve pokládaly parkety. Modřínové obložení stěn této místnosti probíhalo postupně v letech 1861–1867 (datace dle novinové makulatury). Kreneláž deštění korespondovala s dekorativními prvky gotizujících kachlových kamen, nepochybně zakoupených dle nabídkového katalogu (nikoliv vyhotovených dle Lüdeckeho návrhu, neboť autor se navrhováním kamen ve své tvorbě nezabýval).[29] Nevylučujeme možnost dílčích autorských zásahů Carla Lüdec-

---

20 Státní zámek Hradec nad Moravicí, *Fremden-Buch des Fürstlichen Schlosses Grätz*, s. 12.

21 Jaromíra KNAPÍKOVÁ, *Robert hrabě Lichnovský a střelecké bratrstvo sv. Huberta ve Slezsku*, Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis 6, 2003, s. 240–251; na osobnost Leonarda Dorsta von Schatzberg v parku hradeckého zámku upomínala vyhlídka směrem k Mariánským loukám nazvaná Leonards Platz.

22 Leonard DORST, *Schlesisches Wappenbuch oder die Wappen des Adels im Souverainen Herzogthum Schlesien, der Grafschaft Glatz und der Oberlausitz*, Goerlitz 1842; Dorst je patrně i autorem vizuální podoby knížecího erbu Lichnowských užívaného v následujících letech i při výzdobě budov terakotovými multiplikáty; tato podoba erbu je totiž představena v uvedeném díle a jeho pojetí odpovídá konvencím poloviny 19. století.

23 Leoš MLČÁK, *Erbovní sál na olomouckém kapitulním děkanství*, Střední Morava 19, 2004, s. 4–26.

24 Eva KOLÁŘOVÁ, *Státní zámek Hradec nad Moravicí. Vývojové polohy exteriérů a interiérů se zvláštním zaměřením na 19. století. Východiska a výsledky dosavadní památkové obnovy*, Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě, Ostrava 2004, s. 29.

25 V prostředí Horní Lužice tyto motivy hojně aplikoval Dorstův vrstevník architekt Carl August Schramm, např. na fasádě radnice v Kamenci či žitavské stavební školy; v porovnání s návrhy výmaleb sakrálních prostor Carla Lüdeckeho je zdejší řešení v strohé monotónnosti a jen omezené aplikaci neogotických prvků málo výpravné.

26 Zejména v porovnání s výmalbou kaple sv. Barbory od Franze Storna ze 70. let 19. století.

27 V budově kapitulního děkanství dochováno na okenních špaletách dnešního Kabinetu slonoviny, ovšem v kompozici heraldických motivů chybí werdenberský orel.

28 Původní neogotické řešení kuřáckého salonu vzalo za své v 80. letech 19. století při důsledné neorenesanční adaptaci.

29 Oproti tvrzení publikovanému v D. KOUŘILOVÁ, *Carl Johann Bogislaw Lüdecke a jeho vize přestavby*, s. 110–111.

keho do podoby těchto místností, avšak jejich funkční rozdělení, ideová a stylová koncepce byla v době jeho příjezdu již pevně určená.

Zde tedy logicky vyvstává dvojice otázek – jaký je Lüdeckeho skutečný podíl na regotizaci hradeckého zámku, a pakliže došlo k výrazným neogotickým úpravám exteriérů i interiérů Bílého zámku před jeho angažmá, kdo byl jejich autorem. Ze zásahů do struktury a podoby zámku, dosud přisuzovaných Lüdeckemu, lze za jeho dílo bez pochybností označit pouze nádvorní koridor, který usnadnil komunikaci v panském patře mezi východním a západním křídlem. Koridor spočívá na pětici přízemních arkád tudorských oblouků, v patře se do obou stran otvírá trojicemi širokých trojdílných oken ozdobených vitrážemi s erby Lichnowských a spřízněných rodů. Ty vyhotovila v roce 1872 firma Adolpha Seilera (1824–1874) ve Vratislavi.[30] Heraldické motivy nese také dlažba koridoru nebo svorníky a konzoly žebrové křížové klenby. Nejen že arkádová chodba představuje v organismu zámku ryzí důsledně pojatý vrcholně neogotický prostor, ale zároveň zcela naplňuje ideu historismu, mj. ve snaze o oživení minulosti rodu.

Význam Lüdeckeho působení ve službách Lichnowských je i přesto značný. Ze souboru jeho návrhů úprav hradeckého zámku, potažmo celého zámeckého areálu, je zjevné, že kníže Lichnowský toužil po komplexní neogotické přeměně klasicistního zámeckého komplexu. Je to první a jediný doklad odrážející tento stavebníkův úmysl. Zda podobně celistvá představa úprav existovala už v 50. letech, nelze na základě několika náznaků tvrdit. Naopak návrh regotizace tzv. Bílého zámku od Alexise Langera z počátku 70. let 19. století je nutno vnímat pouze jako architektonickou fantasii a snovou vizi bez naděje na realizaci. Důležitost Lüdeckeho projektu je rovněž v tom, že již tehdy kníže usiloval o vybudování mohutné brány, jako nového reprezentativního nástupu k zámku ze strany města, a také v novém areálu hospodářských budov, kočároven a stájí při západní straně náměstí (tedy v místech, kde o desetiletí později vznikl areál tzv. červeného zámku; Alexis Langer, 1872–1883). Postupný výkup nemovitostí na této straně rynku odráží i zápis v deníku kněžny – *Carl 4ter Haus auf dem Marktplatz in Grätz von Villasczeck gekauft, um 1175 Fl.*[31]

Podstatná je také její zmínka o tom, že Lichnowský s Lüdeckem navštívili zámek v Křižanovicích, ten byl totiž bezesporu v 60. letech dle Lüdeckeho projektu přestavěn.[32] I zde následovala neogotická proměna fasád teprve po dílčích úpravách interiérů. Lüdeckeho řešení je podobné jako v případě zámků v Ramultovicích u Vratislavi (projekt 1865) či v Rudách u Ratiboře (první situační výkresy 1859, projekt 1863), patřících Lichnowskému blízkému příteli Victoru I. zu Hohenlohe-Schillingsfürst, vévodovi z Ratiboře a knížeti von Corvey (1818–1893). Možná i z této strany mohlo pocházet doporučení architekta. Dodejme, že v letech 1872–1874 přestavěl Lüdecke společně s Carlem Heidenreichem zámek také hraběti von Saurma-Jeltsch v sousedním Tvorkově a v roce 1875 vypracoval projekt přestavby zámku v blízkých Gořičkách pro říšského hraběte Karla Alexandera von Arco. V případě Křižanovic je Lüdeckeho autorství jednoznačně doloženo pouze projektem přístavby rytířského sálu s terasou a věží u východní strany zámku, pocházejícím však až z roku 1872.[33] Křižanovickou zámeckou bránu z roku 1856 s jeho jménem naopak spojovat nelze.

Tím se dostáváme k otázce autorství prvních neogotických úprav na sídlech knížat Lichnowských v 50. letech 19. století. Autora křižanovické zámecké brány neznáme. Její architektura a zvolený stavební materiál (režná cihla) ale svědčí o přímém vlivu neogotiky anglické provenience (tudorský oblouk průjezdu, polygonální vížky na nárožích, cimbuří, klidné linie hori-

---

30 *Adolph´s Seiler Institut für Glassmalerei Breslau*; v literatuře bylo doposud chybně uváděno Seilerovo křestní jméno jako Anton.

31 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 84, zápis ke dni 7. 4. 1861; míněn je patrně domkař Vincenz Willaschek.

32 ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 141, zápis ke dni 29. 8. 1861; jednoduchý barokní zámek s mansardovou střechou opatřil o polygonální nárožní věžice s původně značně vysokými stanovými střechami, hlavní průčelí o polygonální rizalit s průjezdem a střechu v úrovni podkroví ozdobila řada vikýřů s vysokými vimperky.

33 Architekturmuseum der Technische Universität Berlin; http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=79&Daten=98142.

zontál v kombinaci s převýšeným sedlovým štítem nad průjezdem, který je navíc ozdobený polygonálním arkýřem). Svou kvalitou a vyspělosti forem nemá v rezidenční architektuře regionu obdoby. Přesto bychom v okolí paralelu podobného pojetí i kvalit našli, byť u stavby zcela jiného účelu. Je jí krajská věznice v Ratiboři z let 1845–1851 od Carla Ferdinanda Busseho (1802–1868). V době svého působení na *Ober-Bau-Deputation* v Berlíně byl na počátku 40. let vyslán do Anglie studovat tamní moderní vězeňské stavby. Mimo to se bezprostředně seznámil s anglickou neogotikou, osvojil si její principy, které následně aplikoval na celou řadu účelových staveb, např. věznice v Berlíně-Moabitu (1842–1849) či ve Vratislavi (1845–1852). Ratibořská věznice byla vůbec první moderní neogotickou stavbou v regionu. Vidět Busseho jako autora křižanovické brány se nejeví tak nepravděpodobné, zohledníme-li rovněž fakt, že ředitel věznice býval na zámku častým hostem a že tamní trestanci se hojně podíleli na terénních úpravách budovaného zámeckého parku.[34]

Ve srovnání s branou v Křižanovicích byla budova tzv. nového zámku v Chuchelné (později zvaná dům kavalírů), dokončená roku 1853, jen ne příliš nápaditou historizující stavbou s kolážovitým průčelím (gotizující šambrány, stupňovitý vysoký štít, cimbuří, válcovitá vížka s cibulovou bání). Její podobu před přestavbou (Julius Bühler, 1915) známe pouze z ne příliš kvalitní kresby na dobové pohlednici, nicméně i z ní je dostatečně zjevné, že autor této zámecké budovy nebyl s pravidly historizujících slohů příliš obeznámen. Proto by jím mohl být Adolf Gloger (1825–1908), stavitel původem z Goštentína (Gościęcin) u Kozlí, syn stolaře, od počátku 50. let působící v Chuchelné v roli knížecího stavbyvedoucího a projektanta některých nenáročných úloh.[35] Z deníku Marie Lichnowské lze vyvodit, že byl projektantem lesnických či hospodářských budov a organizoval stavební práce při úpravách zámku v Hradci. Proto by úpravy zámku vročené kryptogramem kotvic k roku 1858 mohly být spjaty s jeho působením.

Dana Kouřilová s tímto vročením ještě nesměle spojovala jedno jméno, *a sice blíže neznámého Magerleho, který zakresluje v roce 1858* „*Celkový plán budovy před stavební úpravou*“.[36] Autorem plánu byl nepochybně jeden ze synů dřívějšího hradeckého nadlesního Franze Magerleho (1763–1843), inženýr Vincenc Viktorin Magerle (nar. 1801; na počátku 60. let se podílel na vyměřování lesů chuchelenského velkostatku), či jeho starší bratr Franz (nar. 1797), který po otcově smrti převzal post nadlesního. V deníku kněžny je zaznamenáno – *Oberförster Magerle Ausmessungen des Parks* (v Křižanovicích).[37] Při vyhotovení zmiňovaného plánu zámku tak bylo jen využito Magerleho dovedností vyměřování a zakreslení objektu, ale žádnou stavitelskou aktivitu s jeho jménem spojovat nemůžeme.

Odpovědět na otázku tázající se po autorství neogotických úprav hradeckého zámku před příchodem Johanna Buguslawa Lüdeckeho není v danou chvíli možné. Pramenů osvětlujících stavební dění na zámku ve 40. a 50. letech 19. století se nedostává a situaci dále znesnadňuje fakt, že úpravy a dílčí proměny interiérů i exteriérů probíhaly až do první světové války. Tento text si kladl za cíl předložit dostatečné množství argumentů, které prokážou, že spojovat regotizaci zámku teprve se jménem architekta Lüdeckeho je nadále neudržitelné a že bude nutné jeho podíl na úpravách v duchu neogotiky zrevidovat. Připustíme-li podíl Leonarda Dorsta von Schatzberg v případě schodišťové věže, kaple, knihovny nebo i dalších možných úprav, musíme být stále pamětlivi faktu, že architekt zemřel již v roce 1852. Při úvahách nad dalšími jmény, která se v dobových materiálech v souvislostech se stavební činností objevují, tedy Carla Klumpnera a Adolfa Glogera, je nutné zohlednit skutečnost, že se v obou případech jednalo

[34] Kněžna Marie v deníku zaznamenává jeho návštěvy v březnu a dubnu 1861, o práci trestanců pak jak na jaře 1861, tak v roce 1862; knížecí rodina zámek zpravidla obývala od března do konce května či počátku června; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585.

[35] Coby provádějící stavitel realizoval výstavbu evangelického kostela v Hlučíně (1862), navrhl rozšíření kaple v Markvartovicích (1886) a dle jeho návrhu byl postaven klasicizující Ústav děkana Richtera v Hlučíně (1891).

[36] D. KOUŘILOVÁ, *Carl Johann Bogislaw Lüdecke a jeho vize přestavby*, s. 112.

[37] ZA Opava, RAUSL, inv. č. 585, s. 82, zápis ke dni 4. 4. 1861.

o místní stavitele, sice řemeslně zručné a schopné, invenčně však pouze o průměrné tvůrce, kteří ani neměli možnost důvěrněji se seznámit s neogotickým formálním aparátem a zákonitostmi slohu, jak je tehdy definovala Anglie či Prusko a jak se pozvolna rozvíjely v centrech. Nádvorní portál s tudorským obloukem a nápisovou deskou v supraportě s chronogramem 1859,[38] který vede do velkého hostinského apartmá, stejně tak jako vyspělé historizující řešení Hubertovy světnice, neogotická výmalba tohoto sálu či kuřárny a další prvky z přelomu 50. a 60. let 19. století tak nyní znova vyvolávají otázky ve věci autorství a přesnější datace a před historiky umění tak kladou další úkol.

Summary

Carl Johann Boguslaw Lüdecke's Share in the Re-gotization of the Hradec nad Moravicí Castle

In June 1861, architect Carl Lüdecke from Wroclaw visited the Hradec nad Moravicí castle to prepare the project of its complete re-gotization and construction of the new farm building and castle gate for the Duke Maria Lichnowsky. It was thought that Lüdecke worked mainly on the re-gotization of the interiors as only the connecting corridor across the courtyard was realized. However, the study of Marie Lichnowsky's diary proved that many of the changes in the castle interior (chapel, Hubert's room, smoking room, billiards hall, etc.), which have been attributed to Lüdecke, were done before his contract in the years 1858-1861. It brings up questions concerning Lüdecke's share in the re-gotization of the castle and also in the authorship of the neogothic solutions. Whilst the chapel could be attributed to the Duke Robert's friend architect Leonard Dorst von Schatzberg and dated to the beginning of the 50s of the 19th century, the author of the changes done before 1861 remains unknown.

[38] Text tabule *CaroLVs prInCeps et MarIa De CroII.* určil Antonín Grůza správně jako připomínku data svatby knížecího páru, avšak nechápal jej jako dataci; Lüdeckeho plány z roku 1861 ale tento portál reflektují, dokonce ho Lüdecke zdůraznil polygonálním portikem.

Jiří K r á t k ý

JOHANN KUTTLER – VARHANÁŘ SLEZSKÉHO POHRANIČÍ

Abstract
Johann Kuttler (1769 in Loosdorf / Lower Austria – 1832 in Skorošice) is one of the nearly forgotten personalities of musical instruments manufacturing not only in Austrian Silesia. His organ building workshop was in a small border town Vidnava, thus we can come across his instruments not only in Austrian Silesia but also on the other side (now Polish) of the border as well as in Moravia or Lower Austria. Even though only a small part of his work was preserved, we can conclude that he was a workmanlike organ maker.

Keywords: *Johan Kuttler, organ, musical instruments, Vidnava*

Varhanář a výrobce hudebních nástrojů Johann Kuttler (1769–1832) patří k poněkud opomíjeným osobnostem středoevropského varhanářství, což mělo souvislost se skutečností, že dlouho od něj nebyl znám ani jeden dochovaný nástroj, na rozdíl od jeho poněkud slavnějšího syna Karla, který vytvořil několik dosud zachovaných varhan na severu Moravy a v Polsku.[1] Johanna Kuttlera je možno označit za varhanáře se středoevropským dosahem, neboť se narodil v Dolním Rakousku, byl varhanářem brněnským a vidnavským, své nástroje stavěl do rodného Dolního Rakouska, na jižní Moravu, v regionu českého Slezska, severní Moravy a zároveň přilehlého pruského (nyní polského) území. Podnětem pro tuto práci bylo nalezení několika tors varhan, varhanních smluv a stolového klavíru tohoto hudebního nástrojáře klasicismu.[2]

Johann Kuttler se narodil 19. června 1769 v Loosdorfu v Dolním Rakousku jako syn vinaře Jakoba K. a jeho ženy Getraudy rozené Böckové.[3] Oba rodiče pocházeli z této vinařské vesnice nedaleko hranice mezi Rakouskem a Moravou.[4] O jeho mládí a vyučení zatím nebyly nalezeny žádné údaje, nicméně se dá předpokládat, že se vyučil u brněnského varhanáře Nicolause Paula Franze Siebra. Pro tuto domněnku hovoří fakt, že potom, co 4. 9. 1791

---

1 Patrně nejznámějším a zároveň největším dochovaným nástrojem Karla Kuttlera jsou dvacetisedmi rejstříkové varhany evangelického kostela v Białe. Viz Jerzy KUKLA, *Zabytkowe organy Karla Kuttlera w kościele ewangelickim w Białej (Bielsko-Biała) jako przykład instrumentu klasycystycznego,* in Julian GEMBALSKI (ed.), Organy na Śląsku II. Zeszyty naukowe Akademii Muzycznej w Katowicach, Nr. 30, 2000, s. 131–139.

2 Studie vznikla v souvislosti s probíhajícím základním výzkumem, který se vztahoval k vybraným varhanním nástrojům českého Slezska, vznik stati byl podpořen NPÚ, ú.o.p. v Ostravě. Tato práce by nemohla vzniknout v tomto rozsahu bez ochotné pomoci polských organologů dr. Andrzeje Prasała, prof. Juliana Gembalského, kteří sdělili řadu informací o nástrojích Kuttlerů na území Polska a dr. Marcina Dziedzice, který poskytl historickou literaturu k některým polským lokalitám. Velké poděkování patří MUDr. Tomáši Horákovi za laskavé poskytnutí četných organologických výpisků z okresů Jeseník a Krnov; a dále prof. Jiřímu Sehnalovi a dr. Vladimíru Maňasovi za poskytnutí článku Hanse Stöckelmaiera. Nevšední vstřícnost poskytovali i pracovníci okresních archívů – zejména SOkA Jeseník.

3 Někdy se podepisoval jen Kutler (kupř. Bílá Voda), v úmrtním záznamu z r. 1832 je jeho otec označen jako Thaddäus – *ein Sohn des verstorbenen Thaddäus Kuttler, gew. Wirtschaftsbesitzer zu Loschdorf in Österreich*. Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), Sbírka matrik Severomoravského kraje (dále Sbírka matrik), FÚ Skorošice, inv. č. 3449, matrika zemřelých 1826–1839, f. 63.

4 Hans STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, Beil. zum Wiener Diözesanblatt 28, 1987, Nr. 3, s. 41–44. Uvedená studie – dosud jediná věnovaná pouze Johannu Kuttlerovi – se zaobírá zejména jeho činností na rakouském území.

umírá Sieber během stavby varhan ve Vidnavě, je Kuttler pověřen vedením dostavby těchto dnes již nedochovaných varhan.[5] A už tehdy je titulován jako varhanář vidnavský. Následujícího roku (dne 30. 6. 1793) si ve Vidnavě bere Johann Kuttler za ženu sedmnáctiletou Rosalii, dceru obchodníka s moukou Alberta Schnurpfeila.[6] Zajímavé je, že 24 roků starý Johann je uváděn jako neženatý, ale zároveň je zcela jasně zaškrtnuta kolonka vdovec. Doklad o jeho dřívějším sňatku však nalezen nebyl. Kuttler je uváděn jako varhanář, tehdy prodlévající v domě č. 48.

1. Vidnava, Kuttlerův dům č. 82 – označen šipkou, zbořeno, SOkA Jeseník, Sbírka pohlednic a fotografií

Léta 1792–1806 byla pro něj dobou ještě více cestovatelskou, nežli je pro varhanáře běžné, protože 6. 9. 1792 byl přijat za měšťana v Brně,[7] v následujících letech se mu narodila ve Vidnavě řada dětí, ve smlouvách je uváděn jako varhanář a měšťan brněnský, někdy s dodatkem „prodlévající ve Vidnavě", nemálo nástrojů postavil v rodném Rakousku; teprve 1. srpna 1806 složil měšťanskou přísahu ve Vidnavě a natrvalo zakotvil v tomto malebném slezském městečku přímo u pruských (nyní polských) hranic, avšak jeho pracovní okruh se i poté příliš nezmenšil.[8] V tomto příhraničním slezském městě obývala jeho rodina postupně několik domů – nejprve dům č. 30, první dítě se narodilo v roce 1794 již do domu č. 37, od r. 1800 se narodily další ratolesti v domě č. 81 a v roce 1806 si koupil od své tchýně za nemalou cenu 1730 zlatých sousední imposantní šenkovní dům č. 82 (zbořen ve 20. století, dnes odpočinkové místo za nynější radnicí).[9] Johann K. kupoval tento dům

[5] Státní okresní archiv (dále SOkA) Jeseník, FÚ Vidnava, inv. č. 9, kniha kostelních účtů (dále jen k.k.ú.) 1783–1797, výdaje pro rok 1792. Ze sieberovských vidnavských varhan se dochovala pouze římsa positivu, nyní se nachází v kostele cenný romantický nástroj II/24 op. 1221 z roku 1905 od firmy Gebrüder Rieger v Krnově.

[6] Anna Maria Victoria Apolonia Rosalia Schnurpfeilová (uváděna též Schurpfeilová, nebo též Schorrpfeilová) se narodila 30. 9. 1775 Albertu S. a jeho ženě Anně Marii rozené Wagnerové. Viz ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3489, f. 823. Sňatek zaznamenán v ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3496, f. 43 – tam uváděna Rosalie jako osmnáctiletá.

[7] Pavel KURFÜRST, *Brněnští hudební nástrojáři 14.–19. století*, Brno 1980, s. 93.

[8] SOkA Jeseník, AM Vidnava, inv. č. 290, kniha přijatých měšťanů. Dále H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*. Z české odborné literatury je nejobsáhlejším zdrojem o rodině Kuttlerů heslo v Jiří SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, I. varhanáři*, Brno, 2003, s. 79–91.

[9] J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, I.*, s. 79. SOkA Jeseník, AM Vidnava, původní inv. č. 343a/13, sign. C-27-13, pozemková kniha XIII, s. 215. Důvodem pro prodej domu č. 82 bylo i úmrtí tchána Johanna

v době svého největšího výrobního rozmachu – v r. 1804 dokončil varhany s dvaceti rejstříky v dolnorakouském Wolkersdorfu za 1600 zlatých, v r. 1805 stavěl dvojici dvoumanuálových varhan v polském Jodłowě a Gorzanówě, v r. 1806 pak postavil za 2000 zl. taktéž dvaceti rejstříkový nástroj do farního kostela v Bílé Vodě. Zdá se, že jeho finanční situace se poté zhoršila, protože dům byl celkově doplacen až ve dvacátých letech.[10] Tentýž dům prodal v r. 1827 za 1000 zlatých svému synu Leopoldu, který měl převzít i dluh 400 zlatých konvenční měny z r. 1821 u Antona Lausmanna v Kraslicích.[11] Lausmannové byli rodem činným ve výrobě dechových nástrojů již od 18. až do 20. století.[12] Není jasné, na základě jakého plnění však tento dluh vznikl, je možno však předpokládat, že to mělo souvislost s druhou profesí Johanna Kuttlera – totiž výrobou hudebních nástrojů. Tak je titulován již v roce 1802.[13] Kromě domu a vnitřního vybavení obdržel Leopold i nástroje pro čtyři muže *„pro dokonalou výrobu varhan a hudebních nástrojů“*.[14]

Rosalie Kuttlerová povila ve Vidnavě svému muži devět dětí. Byli to Johannes Karl (28. 10. 1794–?), Karl Joseph (16. 9. 1795 – 3. 3. 1796), Karl Ernst Ignaz (7. 9. 1797 – 25. 2. 1876), Anna Cäcilia Jenovefa (1. 1. 1800 – 21. 2. 1800), Franz Seraph Leopold Ernest (17. 12. 1800 – 23. 10. 1836), Leopold Anton Joseph (13. 12. 1801 – 19. 8. 1832), Cäcilia Josepha Marianne (8. 1. 1805–?), Alois (3. 1. 1808 – 22. 2. 1808), Josepha Emilia Karolina (12. 8. 1807 – 3. 9. 1809). Kmotry bývali členové rodiny syndika Johanna Knabeho a mydláře Karla Putze.[15] Zmatečný údaj je uveden v křestní matrice u Karla Josepha, neboť u něj je poznamenáno, že se oženil ve Frakensteinu / Ząbkowice Śląskie s Carolinou Hösigovou. Dle komparace s matrikou zemřelých se však jako nejpravděpodobnější jeví omyl pisatele tohoto záznamu, který sňatek přiřadil prvnímu Karlovi, jenž však zemřel ve věku několika měsíců. Podle pozůstalostního spisu přežili svého otce pouze Karl, Franz a Cäcilia. Leopold, který zemřel krátce před smrtí otce, provozoval varhanářskou živnost ve Vidnavě, dcera Cäcilia se vdala v roce 1828 za zednického mistra Franze Krause z Vidnavy,[16] Franz Kuttler se stal ranhojičem ve Vrchách u Fulneku a v roce 1835 začal provozovat ranhojičské povolání v Opavě (zakoupil si praxi od Ferdinanda Kästnera), zemřel však při epidemii cholery následujícího roku a jeho žena se domáhala ještě po deseti letech vyplacení dávek, které jí měly připadnout z důvodu úmrtí chotě.[17] Na otcovo řemeslo nejvíce navázal syn Karl, který se odstěhoval ve 20. letech do Opavy a označoval se jako „*bürgerlicher Orgel- und Instrumentenmacher in Troppau*“[18] a dodnes se od něj dochovalo několik zajímavých a technicky zdařilých nástrojů na Moravě (Zvole, Butovice, Děrné) a v Polsku (Biala, Urba-

---

Kuttlera, neboť Albert Schnurpfeil zemřel 19. dubna 1806 ve věku 71 let na tyfus, jeho dcera Thekla na tutéž chorobu o šest dní dříve – oba v domě č. 81. Viz ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3503, matrika zemřelých 1781–1835.

10 V jistém smyslu podobný osud měl i jiný slezský varhanář – František Horčička – který si v r. 1780 koupil za 3600 zlatých dům v blízkosti frýdeckého kostela, protože v oné době staví velké varhany v opavském proboštském kostele, další jeho zakázky však již byly menší. Viz: Jiří KRÁTKÝ, *Varhany kostela sv. Václava v Moravské Ostravě*, Frýdek-Místek 2011, s. 24.

11 SOkA Jeseník, AM Vidnava, původní inv. č. 343a/15, sign. C-27-15, pozemková kniha XV, fol. 37.

12 Michaela KAJABOVÁ, *Výroba hudebních nástrojů v Kraslicích*, Bakalářská práce, Západočeský univerzita, katedra hudební kultury, Plzeň 2012, s. 14.

13 H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, – smlouva na varhany v Harmannsdorfu.

14 SOkA Jeseník, AM Vidnava, inv. č. 343a/15, fol. 37.

15 ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3490, matrika narozených 1777–1813 a ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3503, matrika zemřelých 1781–1835.

16 ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3496, matrika oddací 1781–1836, f. 95.

17 SOkA Opava, AM Opava, kart. 203, inv. č. 1552 a 1556. Franz K. zesnul 23. 10. 1836 v domě č. 8 – viz: ZAO, Sbírka matrik, Římskokatolická fara Opava, Svatý Duch, inv. č. 71.

18 Štítek nad klaviaturou u varhan kostela sv. Petra a Pavla ve Fulneku-Děrném.

nowice – původně Czechowice-Dziedzice, Łazisko Rybnickie).[19] Jeho tvorba by si zasloužila samostatné zpracování.

Poslední rok života Johanna Kuttlera byl poznamenán několika smutnými okolnostmi. Dne 19. srpna 1832 zemřel ve Vidnavě syn Leopold na břišní tyfus zanechav po sobě manželku Renatu s ročním synkem Leopoldem; 26. února 1833 se pak Renatě K. narodil pohrobek Joseph.[20] Je možné, že se jedná o Josepha, který se jako varhanář objevuje v Opavě v polovině 19. století.

Týden po úmrtí Leopolda umírá v témže domě i žena Johanna Kuttlera Rosalie (26. srpna 1832) na sešlost a úplavici.[21] A přesně po měsíci (26. září 1832) při epidemii cholery umírá během opravy varhan ve Skorošicích i Johann Kuttler.[22] Po manželech Kuttlerových se dochovaly pozůstalostní spisy, které jsou bohatým pramenem zprostředkovávajícím představu o varhanářské dílně v době klasicismu.[23] Vyřízení pozůstalosti Johanna Kuttlera se táhlo kvůli jeho rozličným závazkům po celé čtyři roky. Zatímco aktiva byla sečtena na 149 zl. a 53 $^{2}/_{4}$ kr., pasiva byla vyčíslena na nemalých 692 zlatých a 25 krejcarů.

Nejzajímavější částí pozůstalostního spisu Johanna K. je podrobný seznam vybavení dílny. Zmíněna je čtveřice hoblic v lokalitách, kde J. Kuttler pracoval – v Krelkau (dnes Krzelków), v Lentsch (Łączki); v Bzenci a Skorošicích navíc ještě s rozličným nářadím. Kromě nich byly zaznamenány další 3 hoblice v domě č. 82 ve Vidnavě. V pozůstalostním spise je vyjmenováno na 89 položek nářadí a další předměty denní potřeby a ošacení. Z nářadí kupř. varhanní klaviatura, krabice násad kladívek pro nový klavír, 32 různých hoblíků s želízkem, 18 profilových hoblíků, 4 římsovníky, 9 hoblíků bez želízka, 14 želízek bez hoblíku, celkem 62 truhlářských svěrek, 3 mosazné ladicí nástroje (nejspíše ladicí rohy), 65 dlát, 3 odlévací stolice, 6 letovacích želez, 1 železný kotlík na trojnožce, 20 kruhovitých dřev (bezpochyby pro vyklepávání kovových píšťal), 1 nebozez, 2 kolovrátky, 33 vrtáků, 1 pořeznice (dědek), 10 rejsků, 5 úhelníků-pokosníků, 6 úhelníků, 3 čepovky, 2 vykružovačky, 2 malé staré pilky, 3 střední pily, 2 staré rámovky, 1 velká rozmítačka (furnýrka) a jedna rozmítačka po Leopoldu Kuttlerovi, 1 starý pilový list, 4 nádoby na ohřívání klihu, 2 soustruhy, 1 štípačky, 3 kleště na dráty, 1 jiné kleště, 1 mosazné nůžky, 7 rašplí, 4 pilníky, 4 brusné kameny, 30 jirchou činěných usní, 45 desek a řada dalších nástrojů.[24] Z výše uvedeného vyplývá, že nástrojové vybavení bylo skutečně rozsáhlé, sloužilo však taktéž pro několik tovaryšů.

V pozůstalostním spisu se dochovala nemalá korespondence s cílem zjistit závazky a majetek zemřelého. Z ní je možno vyčíst celou řadu organologicky zajímavých údajů. Dle dopisu bzeneckého vrchního úředníka z 18. října 1832 měl opravovat Johann K. varhany v jihomoravském Bzenci za 600 zlatých, varhany v sousedním Vracově za 400 zlatých a podle vyjádření místního tovaryše již měla být pro Bzenec hotova klaviatura a strojky pro Posaunenbass. Taktéž potvrzuje, že při poslední návštěvě byla Kuttlerovi vyplacena částka 200 zlatých a při první 40 zlatých. Po úmrtí Kuttlera však nebyl nalezen žádný větší finanční obnos. V zápise z r. 1833 je zapsáno svědectví, že krátce před svou smrtí obdržel z Bzence 240 zlatých a peníze si vzal s sebou do Skorošic a je tedy s podivem, že se nenašla žádná hotovost. Z více stran bylo žádáno, aby dosud nedokončené práce vykonal syn

[19] Polské lokality laskavě sděleny prof. Julianem Gembalskim z Katovic.

[20] ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3491, matrika narozených 1813–1841.

[21] ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3503, matrika zemřelých 1781–1835.

[22] ZAO, Sbírka matrik, FÚ Skorošice, inv. č. 3449, matrika zemřelých 1826–1839.

[23] SOkA Jeseník, AM Vidnava, kart. č. 18, inv. č. 485, pozůstalostní spisy.

[24] Pro identifikaci řady již historických truhlářských nástrojů sloužil ilustrovaný katalog: *Album der Laupheimer Werkzeugfabrik vormals Jos. Steiner & Söhne in Laupheim,* Würtenberg 1906, [online]. Dostupný [cit. 2014-12-10]: http://www.holzwerken.de/museum/hersteller/kataloge/steiner1.phtml.

Karel, ten se však dopisem ze dne 23. září 1832 zřekl veškerého podílu na dědictví po obou rodičích a žádá, aby již nebyl obtěžován dalšími výdaji. Varhany ve Skorošicích, Bzenci a Vracově dokončil Ignaz (Johannes Ignatius Jacobus) Gottwald, který se narodil 24. června 1804 jako syn vrchnostenského úředníka na zámku ve Vlčicích, jež jsou od Vidnavy vzdáleny zhruba deset kilometrů.[25] Ignaz Gottwald se poté na jižní Moravě v Olšovci u Bzence usadil a v r. 1835 v Bzenci oženil. Jak vyplývá z posouzení jím dokončované opravy varhan ve Skorošicích, kvalita jeho práce nebyla nadprůměrná, ostatně Gottwald umírá v r. 1852 v naprosté chudobě.[26]

Na základě uvedeného pozůstalostního spisu můžeme konstatovat, že Johann Kuttler umírá s dluhy a oslaben ztrátou dvou svých nejbližších – manželky a syna, který měl pokračovat ve Vidnavě v otcově umělecko-řemeslné činnosti. Finančně svízelná situace byla nejspíše zapříčiněna komplexem důvodů, ale ve slezském regionu oné doby blahobytně neskončili ani o mnoho významnější a navýsost kvalitní varhanáři – kupř. Johann Gottlieb Benjamin Engler z Vratislavi (1775–1829).[27]

Dílo Johanna Kuttlera

Vzhledem k velkému územnímu rozsahu varhanářské činnosti Johanna Kuttlera je velmi pravděpodobné, že v souvislosti s pokračujícím archivním a terénním průzkumem budou objeveny další lokality, kde tento varhanář pracoval. Mnoho prací však zůstane patrně navždy skryto, neboť běžné opravy varhan sice byly často zaznamenávány v kostelních účtech, leč často bez uvedení jména varhanáře. Nicméně i tak čítá seznam přes 40 míst, přičemž dochované nástroje budou pojednány podrobněji v další části studie.

V roce 1792 byly dokončeny varhany farního kostela ve Vidnavě. Roku 1790 (6. června) uzavřel brněnský Nicolaus Sieber smlouvu na stavbu nových varhan za 1000 zlatých, přičemž v otázce nových varhan byl poslán z Vidnavy dopis nejen do Brna, ale také do dílny Staudingerů v bližší Andělské Hoře. Dokončení varhan v tamějším kostele převzal po smrti Nicolause Siebra (4. 11. 1791 ve Vidnavě) právě jeho tovaryš Johann Kuttler na doporučení „organologické“ komise, kterou vedl hudební skladatel Carl Ditters z Dittersdorfu, přičemž ze zápisu vyplývá, že Sieber chválil před svou smrtí práci Kuttlera.[28] Ten tedy obdržel za dokončení varhan na materiál, mzdu, stravu 192 zl. 57 kr. Jako tovaryši byli činní Joseph Diwan, Augustin Müller a Kaspar Schmidt, jež dohromady obdrželi 27 zl. 27 kr. Velmi zajímavá je poznámka vztahující se k vydáním v témže roce, že Johannu Kuttlerovi, vidnavskému varhanáři, bylo vyplaceno 90 zlatých za přenosný positiv.[29] Vidnavské varhany opravoval Kuttler ještě v roce 1811 (spolu s opravou smyčce na Violon celkem za 5 zl. 30 kr.), v r. 1817 za 3 zlaté, a větší opravu za 100 zlatých provedl ještě v r. 1828. Kromě toho

[25] ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vlčice, inv. č. 3358, matrika narozených 1774–1809, fol. 93. J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, I.*, s. 54.

[26] SOkA Jeseník, FÚ Skorošice, kart. 1, inv. č. 201, varhany – pořízení, opravy (1831–1941). J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, I.*, s. 54.

[27] Ludwig BURGERMEISTER, *Der Orgelbau in Schlesien*, Frankfurt am Main 1973, s. 41–43.

[28] Petr KOUKAL, *Carl Ditters von Dittersdorf als Orgelrevisor*, in: K. W. Niemöller – P. Koch – H. J. Winterhoff (Hgg.), Musikkultur in Schlesien zur Zeit von Telemann und Dittersdorf. Berichte der musikwissenschaftlichen Konferenzen in Pszczyna/Pless und Opava/Troppau 1993. IME, Band 5, Sinzig 2001, s. 177–180. Podrobněji a v českém znění viz Petr KOUKAL, *Kapitoly o Dittersdorfovi*, Opus musicum 46, 2014, 3, s. 30–45.

[29] *An H. Johann Kuttler Orgelbauer in Weidenau für das Trag Posetiv lt. Quit. N. 16 – 90 fl.* SOkA Jeseník, FÚ Vidnava, inv. č. 9, k. k. ú. 1783–1797, kde jsou velmi podrobně rozepsány vydání na varhany v roce 1792.

opravoval i některé hudební nástroje vidnavského kůru – v r. 1809 dodal novou strunu na violon za 42 krejcarů a v r. 1810 pak dva nástavce na lesní rohy za 30 krejcarů.[30]

V roce 1793 byly o jeden rejstřík zvětšeny varhany v Kammersdorfu (okr. Hollabrunn) a to za 150 zlatých v patnácti (!) splátkách.[31]

V roce 1793 byly během tří týdnů opraveny varhany ve Skorošicích vidnavským varhanářem – jímž byl nepochybně Johann Kuttler – za 70 zlatých.[32]

V roce 1794 opravoval varhanář z Vidnavy varhanní nástroj v Bernarticích ve Slezsku za 89 zlatých. V invetáři z r. 1804 je uvedeno, že staré varhany jsou zcela nepoužitelné, červotočivé a že je již dvakráte opravoval Kuttler z Vidnavy.[33] Dle Sehnala by měl před r. 1804 Kuttler postavit v Bernarticích nové varhany.[34]

Roku 1796 staví tento varhanář nové varhany o pěti manubriích do Marcinkówa v Polsku za 160 zlatých.[35]

O rok později – tedy v r. 1797 – byly Kuttlerem postaveny blíže neurčené varhany v polské obci Roztoki.[36] Dodnes se zachovala skříň, která však má i přes některé dodatečné změny vrcholně barokní rysy, tudíž je pravděpodobné, že Kuttler podle svého obyčeje ponechal část předchozího nástroje.

Roku 1798 byly zbudovány tímto nástrojářem i varhany do polské obce Nowa Wieś, které měly mít 19 hlasů.[37] V kostele se nyní nachází novější nástroj, leč dochovaná starší skříň je podobná Kuttlerovým varhanám v Černé Vodě a dodržuje jeho oblíbené uspořádání dvou oddělených skříní pedálu a hlavního stroje po stranách okna.

V roce 1799 byly *Johannem Kuttlerem, měšťanským varhanářem v Brně, tehdy činným ve Vidnavě,* zhotoveny nové dvoumanuálové varhany do Gerasdorfu u Vídně za 600 zlatých. Nástroj zanikl v roce 1870.[38]

V r. 1800 jím byly za 752 zlatých zvětšeny o čtyři boční pole varhany v Laa (okr. Mistelbach). V roce 1978 při snaze o restaurování varhan do „původního" stavu roku 1728 byly však tyto přístavby odstraněny.[39]

V témže roce (1800) postavil i varhany ve Velkých Kunětičích (okr. Jeseník). Tyto existovaly ještě do první republiky, neboť v roce 1925 je opravuje Wilhelm Brauner z Uničova za 8150 korun a zvětšuje klaviaturu o chybějící půltóny[40]. Nástroj se nezachoval – místo něj se v tomto starobylém kostele nachází jednomanuálový průměrný nástroj fy Tuček s mechanickou trakturou a kuželkovými vzdušnicemi, op. 138.

Okolo roku 1800 jím byly přebudovány i varhany v kladské obci Różanka.[41]

Roku 1801 Kuttler postavil nové varhany s dvanácti hlasy do Stettenu (okr. Korneuburg). Náklad měl činit 575 zlatých. Varhany byly odstraněny v r. 1910.[42]

---

30 SOkA Jeseník, FÚ Vidnava, inv. č. 12, k. k. ú. 1797–1825. SOkA Jeseník, FÚ Vidnava, inv. č. 11, k. k. ú. 1826–1839.

31 H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 42.

32 SOkA Jeseník, FÚ Skorošice, inv. č. 13, k. k. ú. 1784–1798.

33 SOkA Jeseník, FÚ Bernartice, inv. č. 90, kronika 1804–1926, f. 11. SOkA Jeseník, FÚ Bernartice, inv. č. 9, k. k. ú. 1790–1840.

34 J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, I.,* s. 79. Tuto informaci čerpal nejspíše Sehnal z díla Bohumíra INDRY, *Houslařství a varhanářství v oblasti Jeseníků v 17.–19. století*, ČSM–B 17, 1968, s. 23–44.

35 Podle e-mailového sdělení dr. Andrzeje Prasała ze dne 16. 8. 2014.

36 Podle e-mailového sdělení dr. Andrzeje Prasała ze dne 2. 9. 2014.

37 Podle e-mailového sdělení dr. Andrzeje Prasała ze dne 2. 9. 2014.

38 H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 42.

39 TAMTÉŽ.

40 SOkA Jeseník, FÚ Velké Kunětice, inv. č. 11, kronika 1733–1945, s. 38, 92, 94. Fond tohoto farního úřadu je však velmi mezerovitý. Autorské určení viz: J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě. I.*, s. 79.

41 Podle e-mailového sdělení dr. Andrzeje Prasała ze dne 16. 8. 2014.

V tomtéž roce jím byly opraveny varhany v piaristickém kostele v Mikulově.[43]

V roce 1802 zbudoval desetirejstříkové varhany v Manhartsbrunnu (okr. Korneuburg) za „výhodnou cenu“ 250 zlatých. Již v r. 1838 byl však novostavbou pověřen Josef Seibert.

V témže roce postavil nové varhany v Ottentalu u Mistelbachu. Varhany měly šest rejstříků v hlavním stroji, dva v horním manuálu a dva v pedálu. V roce 1907 však byl tento nástroj odstraněn.[44]

Roku 1803 byly postaveny varhany s třinácti rejstříky pro kostel v sousedním Harmannsdorfu za 1100 zlatých a staré varhany. Dochovala se smlouva, kde je krom jiného uvedena i dispozice:

Manual:		
Principal	8′	od G v prospektu z dobrého cínu
Portunal	8′	dřevo, otevřený
Viola di Gamba	8′	dvě oktávy dřevo, další z dobrého cínu
Octav	4′	první oktáva ze dřeva, další z dobrého cínu
Quint	3′	z dobrého cínu
Super-Octav	2′	z dobrého cínu
Mixtura	1′	první oktáva 5fach, další 4fach (?)
Positiv:		
Principal	2′	z dobrého cínu, v prospektu
Cupel	8′	ze dřeva, krytý
Flauttraver	4′	ze dřeva otevřený
Pedal:		
Sup-Baß	16′	ze dřeva, krytý
Principal-Baß	8′	ze dřeva, otevřený
Cornet	3 fach, u každého tónu 2 píšťaly ze dřeva, jedna z cínu	

U těchto varhan byla řezbářská výzdoba provedena slezským sochařem Florianem Kellerem a to za 60 zlatých.[45] Stejný sochař opravoval řezby v témže roce i na varhanách ve Vidnavě za 54 krejcarů.[46]

Roku 1803 proběhla i přestavba varhan v Dolních Dunajovicích za 270 zlatých. [47]

---

42 H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 42.

43 Jiří SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, II. varhany,* Brno 2004, s. 231–232.

44 H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 42.

45 H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 42–43. Florian Keller byl synem skorošického sochaře Christopha Kellera (Källera). V II. polovině 18. a na počátku 19. století tvořilo ve Skorošicích a ve Vidnavě několik příslušníků rodiny Kellerů. V r. 1772 si bere zmíněný Florian Keller, syn skorošického sochaře Christopha Kellera Julianu Ackerovou z Vidnavy (ve snubním zápise je uveden otec jako Christophian Käller – což by mohl být důvod pro kolísání jmen Christian a Christoph). Tentýž Florian Keller umírá 12. 3. 1806 ve Vidnavě na tyfus, jeho choť umírá 13. 9. 1808. Florian je v matrice zemřelých označován ve věku 56 let, což odpovídá narození v roce 1750. Ve skorošické křestní matrice se podařilo nalézt záznam z 11. května 1750, kdy se narodil chlapec Florian sochaři v blízké Vápenné Christianu (!) Källerovi a jeho ženě Evě Rosině. I po smrti Floriana se ve Vidnavě udržela rodinná sochařská tradice a vazba na místní varhanáře, neboť dle Kuttlerova pozůstalostního spisu, částky v pasivech označované pod číslem 15, dlužil Johann Kuttler 2 zlaté a 48 krejcarů za ozdoby k varhanám v Petrovicích jistému Franzi Kellerovi z Vidnavy. ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3495, matrika oddací 1737–1780, f. 300. ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3503, matrika zemřelých 1781–1835, f. 75. ZAO, Sbírka matrik, FÚ Skorošice, inv. č. 3425, matrika narozených 1739–1763, f. 316. SOkA Jeseník, AM Vidnava, kart. č. 18, inv. č. 485, pozůstalostní spisy. Tímto je doložena hypotéza o příbuznosti skorošických a vidnavských Kellerů viz: M. SCHENKOVÁ – J. OLŠOVSKÝ, *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*, Opava 2001, s. 133, pozn. č. 9.

46 SOkA Jeseník, FÚ Vidnava, inv. č. 12, k. k. ú. 1797–1825.

47 J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě. I.*, s. 79.

V roce 1804 postavil Kuttler velké dvacetirejstříkové varhany ve Wolkersdorfu u Mistelbachu. Smlouva byla podepsána 10. září 1803 a Kuttler je v ní jmenován jako měšťanský varhanář v Brně, bydlící ve Vidnavě. Varhany měly být hotové do svátku svatého Michala roku 1804, za práci měl obdržet 1600 zlatých – 800 zlatých po podpisu, 600 zlatých po kolaudaci a 200 zlatých v září roku 1805.[48] Sochařskou práci vykonal opět Florian Keller za 85 zlatých. Varhany byly odstraněny v roce 1897.[49]

Manual:		
Principal	8′	z dobrého cínu, v prospektu (od e?)
Portonal	8′	ze dřeva, otevřený
Viola di gamba	8′	dvě oktávy ze dřeva, další z cínu
Dulciana	8′	první oktáva ze dřeva, další z cínu
Octav	4′	první oktáva ze dřeva, další z cínu
Quint	3′	z cínu
Super Octav	2′	z cínu
Sedecima	1′	z cínu
Rausch-Quint	1 ½′	z cínu
Mixtura 5fach	1′	z cínu
Positiv:		
Principal	4′	v prospektu, z cínu
Cupel	8′	ze dřeva, krytý
Flauttraver	4′	ze dřeva, otevřený
Fugara	4′	první oktáva ze dřeva, další z cínu
Quint	1 ½′	z cínu
Pedal:		
Principal	8′	(od?) F v prospektu, cín
Violon-Baß	16′	dřevo, otevřený
Principal-Baß	8′	ze dřeva, otevřený
Gamba-Baß	8′	ze dřeva, otevřený
Posaun-Baß	16′	ze dřeva, strojky z mosazi

Rozsah Kuttler neuvádí přesně, jen zmiňuje ebenem a slonovinou obložené klaviatury končící v diskantu horním f.[50]

V roce 1805 Kuttler obdržel větší zakázky na území dnešního Polska. Byla to zejména stavba nových varhan pro Jodłów (Thanndorf). Měly 14 rejstříků a dodnes se z nich zachovala skříň, ve které se nachází nástroj svídnické firmy Schlag u. Söhne z r. 1906. Varhany stály celkem 500 zlatých (z toho 50 pruských) a byly použity vzdušnice a pedálové píšťaly z předchozích varhan. Dispozice dle dochované smlouvy:[51]

Manual	
Principal	*8. Fuß G von gutem Zinn. C, D, E, F von Holz*
Portunal	*8. Fuß von Holz die erste Octav gedeckt*
Octav	*4. Fuß G von Zinn durch die ganzen Octaven*
Quint	*3. Fuß von Zinn*

[48] J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě. I.*, s. 79 uvádí 800 zlatých, což je pouze první splátka. Viz přepis smlouvy: H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 43.

[49] H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 43.

[50] H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 43–44.

[51] Andrzej PRASAŁ, *Organy w kościole pw. św. Jana Chrzciciela w Jodłówie*, in: A. Tomko (ed.), Hereditatis custos. Księga dla uczczenia Księdza profesora Józefa Patera, Wrocław 2014, s. 283–296.

Super Octav	*2. Fuß von Zinn*
Sedecima	*1. Fuß von Zinn*
Mixtura	*1. Fuß von Zinn 3.fach*
Positiv	
Principal	*2. Fuß aus gutem Zinn*
Kupel Major	*8. Fuß von Holz gedeckt*
Flautraver	*4. Fuß von Holz offen*
Pedal	
Sub Bass	*16. Fuß gedeckt*
Principal Bass	*8. Fuß offen von Holz*
Gamba Bass	*8. Fuß von Holz, offen*
Cornet Bass	*3.fach von Holz offen*

V témže roce 1805 byly Kuttlerem zvětšeny varhany v kladském Gorzanówě (něm. Grafenort) na 16 rejstříků, velké oktávy byly plně vystavěny, byl přemístěn hrací stůl z boku varhan k positivu v zábradlí, zatímco skříně pedálu a hlavního stroje byly dělené. Celkový náklad činil 600 zlatých.[52]

V roce 1806 postavil varhany v rakouském Fallbachu v sousedství jeho rodiště. Byť byla novostavba varhan schválena již v r. 1799, došlo k ní až o sedm let později. Varhany měly mít 14 rejstříků a positiv, odstraněny byly v r. 1886.[53]

V témže roce 1806 postavil Kuttler i své největší varhany na území dnešní ČR – a to v piaristickém kostele v Bílé Vodě, který se nachází na česko-polské hranici (okr. Jeseník). Měly taktéž 20 rejstříků – obdobně jako varhany ve Wolkersdorfu, jen dispozice positivu byla tradičnější 8´–4´–4´–2´, v hlavním stroji je místo Dulciany Salicional a v pedále bylo o jeden hlas více – Cornet 4´ 3fach.[54] Návrh na novostavbu varhan podával Kuttler již v r. 1803, kde taktéž uvádí jako své bydliště Vidnavu.[55]

In das Manuale X Register	
1 Principal	*8 Fuß von gutem Zinn in das Gesicht*
2 Portunal	*8 Fuß von Holz und offen*
3 Viola de Gamba	*8 Fuß, 2 Octaven von Holz die andere von Zinn*
4 Salicional	*8 Fuß und zwar die erste Octav von Holz, die andere von Zinn*
5 Octav	*4 Fuß von Zinn*
6 Quint	*3 Fuß von Zinn*
7 Supper Octav	*2 Fuß von Zinn*
8 Sedecima	*1 Fuß von Zinn zweyfach*
9 Rauschquint	*1 ½ Fuß von Zinn*
10 Mixtura	*1 Fuß fünffach von Zinn*
In das Positiv IV Register	
1 Principal	*4 Fuß von gutem Zinn in das Gesicht*
2 Cupel	*8 Fuß von Holz und gedeckt*

[52] Andrzej PRASAŁ, *Organy w kościołach dekanatu Bystrzyca Kłodzka*, Lublin 2013, s. 28.
[53] H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 43.
[54] ZAO, Piaristé Bílá Voda, kart. 8, inv. č. 81, varhany.
[55] *Johann Kutler, bürgerlicher Orgel- und Instrumentenbauer in Brünn, derzeit wohnhaft in Weidenau*. ZAO, Piaristé Bílá Voda, kart. 8, inv. č. 81, varhany. Taktéž L. BURGERMEISTER, *Der Orgelbau in Schlesien*, s. 317.

3 Nassata	*4 Fuß von Zinn und auch gedeckt*
4 Spitz Flöute	*2 Fuß von Zinn*
In das Pedale VI Register	
1 Principal	*8 Fuß von gutem Zinn in das Gesicht, und von D. anfangend*
2 Violon Bass	*16 Fuß offen von Holz*
3 Posaun Bass	*16 Fuß, und die ~~Windstöck~~ Mundstück von Messing*
4 Principal Bass	*8 Fuß von Holz offen*
5 Gamba Bass	*8 Fuß und eben von Holz offen*
6 Corneth Bass	*4 Fuß von Holz, offen, und 3fach*

Dle návrhů na opravu tohoto nástroje od slezských varhanářských firem Schlag und Söhne ze Svídnice a Eduarda Theinerta z Vratislavi víme, že do 80. let 19. století se varhany udržely beze změny rejstříkové dispozice, že měly rozsah v manuálech C-f^3 s krátkou velkou oktávou, pedál byl C-a^0 s krátkou velkou oktávou. Bohužel jejich návrhy na opravu z let 1879 resp. 1880, které znamenaly přestavbu Kuttlerových varhan s ponecháním nemalé části původního píšťalového fondu a varhanních skříní, nebyly nakonec realizovány a v tamějším kostele postavila dvoumanuálové varhany krnovská firma Gebrüder Rieger, které sice mají 20 hlasů, ale mnoho z nich je kombinováno, takže celkový počet píšťal je značně menší, nežli tomu bylo u nástroje Kuttlerova. Byť tehdejší farář chtěl zachovat alespoň skříň positivu v zábradlí, krnovští varhanáři mu to dopisem z 9. února 1892 rozmluvili.[56]

V roce 1807 ladil varhany v Laa a. d. Thaya za 72 zlatých.[57]

Johann Kuttler v r. 1809[58] postavil dodnes částečně dochované dvoumanuálové varhany v Černé Vodě (okr. Jeseník) za 1000 zlatých. Předcházející varhany z Černé Vody byly přestěhovány do Rejvízu, a starý původní positiv byl dán do Kobylé nad Vidnávkou. Byť u těchto transferů není jmenován varhanář, bývalo obvyklé, že mistr zhotovující nový nástroj se postaral i o předcházející varhany.[59]

V únoru 1810 byla podepsána smlouva na stavbu nových varhan s 24 rejstříky do farního kostela v polském Otmuchově za celkem 3000 zlatých. Tento nástroj musel býti poměrně často opravován – již v r. 1829 je žádán varhanář Strauch z Reinerzu / Duszniki-Zdrój o rozpočet na obsáhlou opravu, v roce 1848 již bylo mnoho píšťal k ničemu nebo byly prožrány červotočem a tak je opravuje varhanář Neugebauer a v r. 1879 provedla větší opravu svídnická firma Schlag und Söhne, při které byla zvětšena skříň a vyměněna polovina píšťal. Po opravách byl však chválen majestátní a ušlechtilý zvuk varhan. Varhanní stroj byl odstraněn v r. 1934 a místo něj byl do staré skříně postaven zajímavý třímanuálový nástroj niskou firmou Berschdorf.[60] Kulisa zadního positivu slouží jako optický kryt volně stojícího hracího stolu a zároveň i jako prostorná skříň na noty.

---

56 SOkA Jeseník, FÚ Bílá Voda, kart. 1, inv. č. 18, varhany.

57 H. STÖCKELMAIER, *Der Orgelbauer Johann Kuttler*, s. 43.

58 V témže roce pracoval v černovodském kostele i Christian Keller ml. ze Skorošic. Viz M. SCHENKOVÁ – J. OLŠOVSKÝ, *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*, s. 137.

59 SOkA Jeseník, FÚ Černá Voda, inv. č. 15, farní kronika 1785–1947, s. 145. Malé varhany s pěti rejstříky bez pedálu, přestěhované do Rejvízu, však byly brzy shledány nepoužitelnými a v r. 1839 byly nahrazeny novým nástrojem od zlatohorského varhanáře Josepha Friesy. Pokud je přestěhoval J. Kuttler, tak se tedy nejednalo o zevrubnou opravu transferovaného nástroje. *Die Orgel ohne Pedal war einstens mit 5 Mutationen versehen, wird bald ganz unbrauchbar seyn, und hat nur noch 1 ganze Mutation, auf der gespielt werden kann.* SOkA Jeseník, FÚ Rejvíz, kronika 1808–1901, bez inv. č., s. 15.

60 Paul Joseph GRÜNDEL (?), *Zur Geschichte der Orgel der kath. Pfarrkirche Ottmachau,* Ottmachauer Zeitung und Stadtblatt 1935, Nr. 32 (19. 4. 1935). Za zaslání tohoto pramenu děkuji Dr. Marcinu Dziedzicovi.

2. Černá Voda, Johann Kuttler, 1809, foto Jiří Krátký 2014

Roku 1812 postavil jediný zachovaný hudební nevarhanní nástroj – stolový klavír. Ten se dochoval ve sbírkách státního zámku Hradec nad Moravicí (dnes uschováno na zámku v blízké Raduni).

V příhraničním polském městě Międzylesie opravoval či stavěl Kuttler v r. 1813 varhany.[61] Dochovaná skříň však ukazuje na dobu starší, dr. A. Prasał ji přiřazuje snad k roku 1747.[62]

V roce 1814 rozebral, opravil a znovu složil varhany „starého" kostela v Travné.[63]

Varhany v polském Wilkanówě opravoval a o nové rejstříky zvětšil Kuttler v roce 1815.[64] V témže roce staví i nové varhany za 500 zlatých do Idzikówa.[65] Obě tyto lokality se nacházejí na území kladského výběžku v děkanátu Bystrzyca Kłodzka.

Roku 1816 opravil varhanář z Vidnavy za 4 zlaté varhany ve Staré Červené Vodě (okr. Jeseník).[66]

V roce 1817 opravoval varhany za 400 zlatých v Branné.[67]

Roku 1818 postavil blíže neurčené nové varhany do kladského Strachocina na polsko-české hranici. Dle vyjádření A. Prasała měly být Kuttlerovy varhany i ve dva kilometry vzdálené obci Stronie Śląskie, ty se ovšem taktéž nedochovaly.[68]

---

61 Údaj v BURGERMEISTEROVI, s. 206, že Johann Kuttler stavěl nové varhany do Mittelwalde – Międzylesie v r. 1873 za 300 zlatých, je nejspíše mylný a spočívá v záměně dvou podobných číslovek. Na základě tohoto údaje vznikla nejspíše i chybná úvaha v jinak velmi užitečném díle Burgermeistera, že existovali dva varhanáři jménem Johann Kuttler, a tomu mladšímu přiřazuje i činnost v Opavě v r. 1874, protože tehdy nebylo ještě známo, že Karl Kuttler zemřel až v r. 1876. L. BURGERMEISTER, *Der Orgelbau in Schlesien,* s. 316–317.

62 Podle e-mailového sdělení dr. Andrzeje Prasała ze dne 2. 9. 2014.

63 SOkA Jeseník, FÚ Travná, kronika 1791–1997, inv. č. 9, s. 10.

64 A. PRASAŁ, *Organy w kościołach dekanatu Bystrzyca Kłodzka*, s. 50.

65 A. PRASAŁ, *Organy w kościołach dekanatu Bystrzyca Kłodzka*, s. 31–32.

66 SOkA Jeseník, FÚ Stará Červená Voda, inv. č. 5, k. k. ú. 1808–1836.

67 J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě. I.*, s. 80.

68 Podle e-mailového sdělení zaslaného dr. Andrzejem Prasałem dne 2. 10. 2014.

3. Raduň, Johann Kuttler, 1812, Tafelklavier z Hradce nad Moravicí, foto Jiří Krátký 2010

Do starého kostela v Kravařích (okr. Opava) postavil dle dochované smlouvy a kvitancí jednomanuálové varhany za 220 tolarů v r. 1819. Rejstříková dispozice zněla:

Manual:	
Prinzipal	4′ z dobrého cínu
Portonal	8′ ze dřeva, první oktáva krytá, další otevřené
Floten	4′ ze dřeva, krytá
Quint	3′ z vínu, otevřená
Supperoctav	2′ z cínu, otevřená
Rauschquint	1 ½′ z cínu, otevřená
Sedecima	1′ z cínu a čtyřikráte(sic!) repetující
Mixtur	1′ z cínu, čtyřnásobná
Pedal:	
Subbass	16′ ze dřeva, krytý
Principalbass	8′ ze dřeva, otevřený

Nedaleko Kravař – v Hrabyni – se nachází mariánský poutní kostel, ve kterém byly dvoumanuálové varhany s dvěma měchy, na jejichž generální opravu Kuttler vypracoval v r. 1819 rozpočet.[69] Mínil překožit pulpety, vzdušnice, ventily, zhotovit nové pera, klaviatury, přemístit a opravit měchy, zrenovovat píšťaly a trakturu. Za to si žádal 300 zlatých.

Roku 1821 postavil za 850 zl. varhany v Horních Studénkách u Zábřehu, které měly 13 rejstříků. Ty byly nahrazeny novým pneumatickým nástrojem firmy Tuček, jak dosvědčuje obrovský neumětelský nápis na vnitřní straně skříně: „*Pořízeny r. 1940 v době kruté války.*“ Nicméně byla zachována alespoň stará skříň, byť nyní notně přemalovaná ve smetanové a

[69] Deutschordens-Zentralarchiv, Wien, Meistertum, Gut Hrabin, kart. 432. O hudebních nástrojích v Hrabyni oné doby viz blíže Helena KRAMÁŘOVÁ, *Chrámové inventáře hudebnin z přelomu 18. a 19. století. Hrabyňské inventáře*, Bakalářská práce, Masarykova univerzita, Filosofická fakulta, Ústav hudební vědy, Brno 2013, s. 22–23 [online].
Dostupné [cit. 1. 2. 2014]: http://is.muni.cz/th/383033/ff_b/BP_-_Kramarova.pdf.

zelenkavé barvě a v prospektu dvě nejmenší píšťaly Principálu. Rejstříková dispozice byla následující:[70]

Manual:	
Portunal	8′
Flauta major	8′
Gamba	8′
Principal	4′
Flauta minor	4′
Quint	3′
Superoctav	2′
Sedecima	1′
Rauschquint	1 ½′
Mixtur 4x	1′
Pedal:	
Subbass	16′
Principal Baß	8′
Octav Bass	4′

V roce 1824 dokončil spolu s vratislavským varhanářem Robertem Müllerem opravu varhan Fr. Josepha Eberharda v polském Bardo za 650 tolarů. Tento imposantní třímanuálový nástroj s padesáti rejstříky (v letech 2010–2013 restaurovaný drážďanskou firmou Jehmlich) se řadí k nejcennějším nástrojům polského Slezska.[71]

Johann K. opravoval za 80 zl. v r. 1825 varhany farního kostela v Dolním Domašově, které již byly stářím zcela nepoužitelné a mj. byly přestavěny měchy a obnoven pedál.[72]

Nejspíše v roce 1826 podává Johann K. nabídku na opravu varhan v Holčovicích (okr. Bruntál), kde se na počátku nedatovaného dopisu omlouvá, že nenapsal dříve, ale že opravoval varhany o 45 hlasech v Kladsku. Kladský imposantní nástroj s dodnes zachovanou skříní postavil v r. 1726 rodák z Bruntálu, Anton Streit.[73] V dopise pro holčovického faráře nabízí důkladnou opravu tehdy již velmi zbídačených varhan za 123 zlatých. Tato nabídka však nebyla realizována v plném rozsahu, leč byla v listopadu 1826 schválena oprava a ladění za 56 zl. 36 kr., jak vyplývá ze smlouvy s jeho synem Karlem. Ze strany farnosti však byl nejspíše vysloven požadavek na zvětšení dochovaných holčovických jednomanuálových varhan o deseti rejstřících na dvoumanuálové. Tuto dostavbu provedl nakonec v r. 1827 Karl Kuttler poté, co ho vřele doporučil jeho bratr Leopold. Ve smlouvě s Karlem Kuttlerem ze 14. února 1827 je zmiňován Johann jako ručitel za provedenou opravu.[74]

V letech 1826–1827 staví Kuttler do klášterního kostela v polském Kamieńci Ząbkowickem pravděpodobně své největší varhany. Měly mít 32 rejstříků a dispozici navrhl hudební ředitel Haan ze Štětína, přičemž jednání o této novostavbě bylo vedeno již od

---

[70] Jiří SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě. II. varhany*. Brno 2004, s. 193–194. Sehnal cituje tuto dispozici dle návrhu na opravu tamějších varhan od Ignatze Welzla z r. 1846.

[71] Jarosław STĘPOWSKI, *Późnobarokowe organy Frantza Josepha Eberharda w kościele Nawiedzenia NMP w Bardzie Śląskim*, Zeszyty Naukowe Ludowego Instytutu Muzycznego 1989, 1, s. 165–198, zejména s. 183–184.

[72] SOkA Jeseník, FÚ Dolní Domašov, inv. č. 81, farní kronika 1725–1949, s. 3 a 56. Varhany pocházely údajně z Vratislavi, skříň a tři nové rejstříky zhotovil a varhany opravil před r. 1805 Joseph Staudinger.

[73] L. BURGERMEISTER, *Der Orgelbau in Schlesien*, s. 289–290. Streit se narodil v Bruntálu v r. 1682, vstoupil k jesuitům a zemřel okolo r. 1727. Burgemeisterem uvedená dispozice čítá 38 hlasů na třech manuálech.

[74] SOkA Bruntál, FÚ Holčovice, inv. č. 187, kart. 1, varhany.

r. 1823. Dílo stálo 2690 tolarů. Původně byl prospekt navržen v barokních formách, toto řešení však bylo úřady zamítnuto a střízlivý prospekt navrhl vratislavský učitel Höcker.[75] V roce 1886 byl nástroj podstatně přestavěn svídnickou firmou Schlag und Söhne a zmenšen na 31 rejstříků. V r. 1921 byl z transeptu přemístěn nástroj Petera Zeitziuse z r. 1770 a vložen jako atrapa zadního positivu před velké varhany. Tehdy byla také „barokizována" varhanní skříň, kdy tamější farář Skobel navrhl ozdobení skříní pomocí ornamentů, jež sám částečně také vyřezal. V tomto stavu se skříň nalézá dodnes.[76] U těchto zvukově imposantních varhan by bylo vhodné provést detailní průzkum jednotlivých částí varhan spojený s podrobným archivním průzkumem. Při povšechném pohledu se zdálo, že hrací stůl a většina kovových píšťal je pravděpodobně od firmy Schlag und Söhne; některé dřevěné píšťaly, velmi malá část píšťal kovových, části traktury a vzdušnic však nesou rysy podobné jiným nástrojům Johanna Kuttlera.[77]

4. Kamieńiec Ząbkowicki (PL), klášterní kostel, přestavěná varhanní skříň Johanna Kuttlera z roku 1828, foto Jiří Krátký 2015

[75] Paul SKOBEL, *Camenz in Vergangenheit und Gegenwart; 2. Lieferung: Der Brand von Camenz und seine Folgen*, Schweidnitz 1920, s. 8.

[76] Paul SKOBEL, *Camenz in Vergangenheit und Gegenwart; 4. Lieferung: Geschichte u. Beschreibung der ehemaligen Cistercienserstiftskirche zu Camenz*, Schweidnitz 1922, s. 19. Údaj o 32 rejstřících uvádí Burgermeister, který však tuto zakázku nejspíše mylně přisuzuje Karlu Kuttlerovi. L. BURGERMEISTER, *Der Orgelbau in Schlesien*, s. 206 a 332. Jarosław STĘPOWSKI, *Późnobarokowe organy Frantza Josepha Eberharda w kościele Nawiedzenia NMP w Bardzie Śląskim*, Zeszyty Naukowe Ludowego Instytutu Muzycznego 1989, 1, s. 165–198, zejména s. 183–184, uvádí pouhých 30 rejstříků.

[77] U vzdušnic je to kupříkladu zajímavé spojení vzdušnice s ventilovou komorou po stranách pomocí zpevňujících „motýlků" z tvrdého dřeva, řada píšťalnic a laviček nese podobné rysy jako je tomu v Kuttlerových varhanách v Petrovicích, dřevěné píšťaly mají subtilní a precizně vypracované držáky zátek, což se taktéž objevuje na jiných nástrojích téhož autora.

V březnu 1828 byla provedena J. Kuttlerem oprava varhan v Dolní Lipové u Jeseníku, které původně pocházely z poutního kostela Maria Hilf nad Zlatými Horami. Podle kroniky byly zvětšeny o 11 tónů, bylo dodáno 32 nových píšťal, náklad činil nejméně 101 zl.[78]

V září 1829 bylo provedeno ladění (a nejspíše i oprava) varhan farního kostela v Žulové. J. Kuttler obdržel 133 zl. 50 kr., hostinský za stravu 12 zl. 30 kr., za ubytování 2 zlaté, tovaryši pak byly opraveny jeho kapesní hodinky za 1 zl. 40 kr.[79]

5. Petrovice u Krnova, Johann Kuttler, 1830, varhany v torsálním stavu, foto Jiří Krátký 2010

6. Horní Studénky, Johann Kuttler, 1821, foto Jiří Krátký 2008

V roce 1830 postavil Kuttler dvoumanuálové varhany do kostela sv. Rocha v Petrovicích (okr. Bruntál). Přes devastaci varhan v průběhu komunistické totality se jedná o nejzachovalejší nástroj tohoto varhanáře. Dispozice vychází z průzkumu a návrhu na prohlášení varhan za kulturní památku, jež učinil autor v roce 2010:

Manual: (dle pořadí na vzdušnici, názvy rejstříků podle popisů na píšťalách)

Principal	8´	bas dřevěné otevřené píšťaly, dále prospekt, z velké části nedochován
Portunal	8´	dřevo, otevřené
Gamba	8´	otevřené dřevo, kov, hodně smykavá
Salicional	8´	kryté dřevěné píšťaly, otevřené dřevěné píšťaly, pak kov – jemný smyk
Octaf	4´	otevřené dřevo – kov
Quint	3´	cylindrické otevřené kovové píšťaly

[78] SOkA Jeseník, FÚ Dolní Lipová, inv. č. 16, farní kronika 1785–1946, s. 10, 12, 36. V roce 1800 byly tyto varhany opraveny Sebastianem Staudingerem.

[79] SOkA Jeseník, FÚ Žulová, kart. 1, inv. č. 18, varhany, souhrn vydání s podpisem Joh. Kuttlera z 15. května 1830.

Gemshorn	4′	kryté dřevo, pak kónické kovové píšťaly
Octaf	2′	značena jako čtyřstopá, cylindrický kov
Mixtur 4x	složení $1' + {}^{4}/_{5}' + {}^{2}/_{3}' + {}^{1}/_{2}'$	

Positiv: (pravděpodobné pořadí od prospektu)

Principal	4′	prospekt, téměř nedochován
Copula	8′	dřevo, kryt
Copula	4′	dřevo, kryt
Octaf	2′	otevřený kov, téměř nedochován

Pedal (umístěn za ladicím chodníkem za vzdušnicí hlavního stroje), názvy dle pořadí:

Pricipal	8′	dřevo otevřené
Octaf Pass	4′	dřevo otevřené
Sub Pass	16′	dřevo kryté

Na základě zmíněného pozůstalostního spisu je zřejmé, že před svou smrtí v roce 1832 pracoval Kuttler v Krelkau (dnes Krzelków), v Lentsch (Łączki) v Polsku a zároveň po jeho úmrtí zůstaly na jižní Moravě nedokončené opravy varhan v Bzenci za 600 zl. a Vracově za 400 zlatých. Jihomoravské varhany měl dokončit Ignatz Gottwald, když mu byl poskytnut byt, strava, materiál, mzda a tamější Kuttlerovo nástrojové vybavení.[80]

K poslední práci Johanna Kuttlera ve Skorošicích v r. 1832 se zachovalo poměrně dost aktového materiálu.[81] Z r. 1831 pochází fundovaný popis závad varhan od místního učitele, kde vyjmenovává mimo jiné nehrající píšťaly v rozličných rejstřících. Dle této zprávy byly závady v těchto rejstřících hlavního stroje: Principal 8′, Principal 4′, Quint 3′, Octav 2′, Quint 1 ½′, Mixtur, Cimbel 2x, Gamba 8′, Vox humana 8′ (jen diskantová, jak vyplývá z dalších dokumentů), Flauta 8′, Flauta 4′. V pedálu měly být minimálně Principalbass 8′ a Octav 4′; v zadním positivu Fugara 8′, Gemshorn 4′, Principal 2′.[82]

Smlouva mezi skorošickou farností a Kuttlerem byla uzavřena 25. května 1832 na 220 zlatých a její rozsah je v souladu se zprávou místního učitele z předchozího roku. Varhany se musí čistě naladit, protože podle vídeňské ladicí vidlice jsou o 3/8 tónu výše, vyčistit, doplnit tóny Cis, Es, Fis, As[83] v pedálu i manuálu, manuály v diskantu doplnit o 5 tónů (což by odpovídalo původnímu rozsahu do c^3 zvětšenému na f^3), dva klínové měchy se mají rozložit, sešít koňskými žíněmi a okožit dvojitou usní, opravit vzdušnice a okožit ventily, pedál má být zvětšen o jazykový Posaun, hrací stůl se přesune ze skříně k zadnímu positivu, rejstřík Vox humana se v base doplní, přičemž první oktáva bude ze dřeva, malá již z kovu, místo Rauschquinty 1 ½′ a dvojřadého Cimbálu přijdou Solliziona či Quintadena 8′ a Sedecima 1′. Vzhledem k popisu závad je trochu nejasný bod, kdy se Principal 4′ má přebudovat na osmistopý.

---

[80] SOkA Jeseník, AM Vidnava, kart. č. 18, inv. č. 485, pozůstalostní spisy, protokol z 14. února 1833, kde v aktivech, položka č. 5, je doloženo, že krom těchto věcí se v Bzenci nachází po Kuttlerovi pouze několik kusů oblečení nevýznamné ceny. Nářadí ze Skorošic však bylo převezeno do Vidnavy (položka č. 6).

[81] SOkA Jeseník, FÚ Skorošice, inv. č. 201, kart. 1, varhany.

[82] Dle průzkumu MUDr. Tomáše Horáka byl ve Skorošicích positiv již na začátku 18. století, nové varhany (1715?) postavil Hans Georg Stenzel z Dorfbachu, v r. 1734–35 pak nové varhany zhotovil Sebastian Staudinger z Landeku, v r. 1769 je přestavěl za 228 zl. varhanář z polského Břehu/Brieg (což byl pravděpodobně příslušník rodiny Schefflerů, která vícekráte působila i na území českého Slezska).

[83] Názvy kláves jasně signalizují použití nerovnoměrné temperatury – k tomu viz Petr KOUKAL, *Dobře rozladěné varhany. K dějinám hudebního ladění v českých zemích*, Telč 2013, zvl. s. 146–147.

Po smrti Kuttlera v září 1832 měl dokončit varhany jeho následovník Ignatz Gottwald. Dne 14. února 1833 provedli učitelé ze Skorošic, Žulové a Kobylé prohlídku varhan během opravy, ze které se zachoval zápis.[84] V tomto dobrozdání kritizují dosti ostře stav varhan, nicméně vzhledem k uzavřené smlouvě v určitých bodech zaměňují subjektivní přání za objektivní danost, která ovšem ve smlouvě stanovena nebyla a navíc je zřejmý jistý ideový nesoulad mezi pokrokově romanticky smýšlejícími varhaníky a konservativním varhanářem. U hlavního stroje bylo vytýkáno, že 18 píšťal Principálu je ze dřeva a přitom má být celý z cínu (což ovšem ze smlouvy nevyplývalo), že Contraprincipal 8´(sic!) není celý vystavěný, hlas Cimpel 2 fach je z poloviny zaměněn za Salicionale 8´, druhou polovinu ovšem tvoří Sedecima 1´. Dále je kritizována Sedecima jako rejstřík „*příliš vysoko vřeštící*“, ovšem ve smlouvě byly Sedecima jednoznačně zmíněna. Dosud existující hlas Quint 1 ½´ se na doporučení varhanáře Gottwalda navrhuje zaměnit za Dulcianu 8´. Relevantní je výtka, že měla být dostavěna Vox humana v base, místo toho je z ní však Octava 4´. Gamba 8´ měla zůstat, což se nestalo. Romantizující tendence jsou jasně patrné na výtce, že v hlavním stroji se nachází pouze čtyři osmistopé hlasy, přičemž by jich mělo být nejméně šest až sedm. Klávesy mají příliš velký ponor, u všech strojů jsou patrné nedostatky v intonaci a samozřejmě v ladění, v pedálu u třech rejstříků řada tónů pozdě nasazuje, Posaun je nepoužitelný, v pedálu chybí tóny Cis, Es, Fis, As, zatímco nejvyšší čtyři tóny a, b, h, c by rádi postrádali, neboť hluboké tóny dají nástroji potřebný základ, v positivu taktéž chybí ve čtyřech rejstřících půltóny v basové poloze.

Vzhledem k chybějící Gambě a nesouladu mezi uzavřenou smlouvou a skutečným výsledkem opravy se vyřízení pozůstalosti táhlo až do r. 1836. Neochota farnosti podílet se na sanování dluhu po Johannu Kuttlerovi byla podpořena tragickou událostí – 25. listopadu 1833 shořela fara i s kostelem (příčinou požáru byla neopatrnost služebných popíjejících kořalku) a tak zanikly tyto poměrně velké varhany.[85]

Dochované nástroje Johanna Kuttlera

Byť se dlouhá léta soudilo, že se od varhanáře J. Kuttlera nezachoval ani jeden hudební nástroj, organologické objevy pisatele v posledních letech na území českého Slezska přispěly k objasnění vzniku a autorskému určení tří pozoruhodných klávesových nástrojů. Jedná se o stolový klavír z r. 1812 z Hradce nad Moravicí a dále o dvojici varhanních tors – a to v Černé Vodě na Jesenicku a v Petrovicích u Krnova. Kromě těchto částečně poničených varhanních strojů se dochovaly na území České republiky a Polska i některé varhanní skříně (kupř. Nowa Wieś, Jodłów, Otmuchov, Horní Studénky a zejména Kamieńiec).

Několik kilometrů od Vidnavy směrem na Žulovou se nachází obec Černá Voda s kostelem Jména Panny Marie, do kterého postavil Kuttler v r. 1809 dodnes zčásti zachovaný nástroj za 1000 zlatých. Tyto varhany opravoval v r. 1831 za 90 zlatých varhanář z Jánského Vrchu u Javorníka Franz Finkler, v r. 1842 Frisa ze Zlatých hor za 70 zlatých. V roce 1844 opravil měchy a naladil píšťaly varhanář z Vidnavy Schnabel za 20 zlatých.[86] Ve varhanách se zachovala také celá řada nápisů – na pedálových píšťalách je v r. 1829 podepsán již zmíněný Franz Finkler, poznamenaná je i oprava v r. 1842. Na hřídelnici

[84] SOkA Jeseník, FÚ Skorošice, inv. č. 201, kart. 1, varhany.

[85] SOkA Jeseník, FÚ Skorošice, inv. č. 159, farní kronika, s. 52. Na straně 51 je pak zmínka, že epidemie cholery r. 1832 zavinila ve Skorošicích smrt mnoha lidí a že na ni zemřel i Johann Kuttler.

[86] SOkA Jeseník, FÚ Černá Voda, inv. č. 14, kronika, s. 42–43. Jistý Florian Schnabel byl vidnavským kantorem a varhaníkem, jemuž se narodil 26. dubna 1801 syn Franz Anton, jenž je snad totožný s Franzem Schnabelem, výrobcem (hudebních) nástrojů, kterému zemřel syn Ferdinand na Štědrý den roku 1848. Viz ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3490, matrika narozených 1777–1813 a ZAO, Sbírka matrik, FÚ Vidnava, inv. č. 3504, matrika zemřelých 1836–1863.

hlavního stroje je nápis Karla Kuttlera: „*612 Pfeifen sind in dieser Orgel renovirt am 21. Sept. 1861 fertig Karl Kuttler.*“ A další nápis je hned pod ním od zatím neznámého vyučeného varhanáře z Černé Vody Gustava Bretschneidera: „*Renoviert von Gustav Bretschneider von hier gewesener Orgelbauer fertig am 21. September 1895.*“ V r. 1955 byly varhany ještě v provozu, neboť je tehdy dle zápisu na hřídelnici opravil T. Suchy z „*Bogumina*“ spolu s pomocníky W. Parmou a W. Palowskim. Během následujících desetiletí byl poté stávající nástroj částečně rozebrán, hrací stůl nejspíše zničen a na jeho místo byly osazeny malé pneumatické varhany Gebrüder Rieger op. 910 z r. 1902 (vzdušnice s výpustnými klínovými stojatými míšky), postavené původně pro vidnavskou kapli. Ty fungují jako liturgický nástroj dosud. Z Kuttlerova nástroje se zachovala trojice skříní v obvyklém uspořádání, všechny vzdušnice, části traktury, píšťalový fond pedálu spolu s prospektovými píšťalami a některé píšťaly positivu a hlavního stroje. Zvláště hlavní stroj byl již od konce 19. století zjevně romantizován, neboť obsahuje bohatý fundament romantických a vysoce kvalitních cínových píšťal smykavých hlasů. Zvláštností je positivová vzdušnice, která má ventilovou komoru umístěnou ve svislé poloze, pedálová vzdušnice byla o jeden rejstřík zvětšovaná (na dostavěné píšťalnici stojí Subbass 16´, který tam však s největší pravděpodobností byl i před zvětšením). Nástroj má sedm rejstříků v hlavním stroji, tři v positivu, a čtyři v pedálu. Klávesový rozsah manuálových strojů byl 47 tónů, což vzhledem k píšťalám odpovídá C-d^3 s krátkou velkou oktávou, pedál má pouze 12 tónů. Prospekt hlavního stroje (nyní zinkový) je čtyřstopový, prospekt positivu dvoustopý a prospekt pedálu taktéž čtyřstopý, posléze však byla prospektová píšťalnice odpojena od konduktů. Přesná rejstříková dispozice nebyla nalezena, nicméně na základě průzkumu tohoto varhanního torsa je zřejmé, že positiv měl hlasy v poloze 8´, 4´, 2´; pedál 16´, 8´, 6´, 4´ (později bylo místo prospektového Principalbassu 4´ ozvučeno Cello 8´).

7. Jodłów (PL), Johann Kuttler, 1805, varhanní skříň, foto Andrzej Prasal 2013

Stolový klavír ze zámku Hradec nad Moravicí byl identifikován pisatelem studie v roce 2009 v rámci dokumentace početných a významných hudebních nástrojů státních zámků Hradec a Raduň podle nápisu tužkou na liště, která zdvihala dnes nedochovaný mechanismus dusítek: „*Verfertigt von Johann Kuttler in Weidenau 1812*“.[87] Jedná se o typ tzv. Tafelklavieru – stolového klavíru, který zabíral poměrně málo prostoru.[88] Jednoduchá klasicistní skříň je dýhovaná nejspíše třešňovou dýhou, boční strany jsou však druhotně a fušersky natřeny hnědou lesklou barvou. Tělo kláves lipové, spodní obložené ebenem o dvou rozdílných sílách – vpředu, kde opotřebení větší, mají cca 2,6 mm, vzadu okolo 1,2 mm. Toto řešení (náročnější na zhotovení) používal i jeho syn Karl (varhany v Děrném) či brněnský varhanář Franz Harbich. Vrchní klávesy obloženy hovězí kostí; rozsah klaviatury FF-f^3. Mechanika vídeňská, kapsle mosazné. Dorazová lišta s výřezy pro horní klávesy s naklíženými kousky usně, z její zadní strany letopočet 1887. Ostrunění FF-C jednosborové, struny opředené; dále dvousborové bez opředených strun. Dvojice typických kolenních pedálů – Forte a Moderator. Prasklá a vyboulená resonanční deska, chybějící dusítka, restaurování by bylo velmi vhodné (což by bylo žádoucí i u dalších cenných hradeckých klavírů).

V nedávno renovovaném kostele sv. Rocha v Petrovicích u Krnova (na silnici spojující Jindřichov ve Slezsku se Zlatými Horami) se nachází torso varhan z poslední fáze činnosti tohoto varhanáře. Ve vzdušnici prvního manuálu je štítek: *Verfertigt von Johann Kuttler Orgelbauer und Instrumentenmacher in Weidenau D. 13. May 1830.* Jedná se o dvoumanuálový nástroj se zadním positivem, s nepolychromovanou skříní vycházející ještě z pozdně barokní tradice, ovšem s již ploššími klasicistními řezbami. Části hracího stolu a mnohé píšťaly positivu byly bohužel odstraněny během komunistické totality, nicméně podstatné díly stolu a několik desítek positivových píšťal objevil pisatel v poměrně dobrém stavu v roce 2010 na půdě kostela, kdy byly sneseny na kůr a očištěny tlakovým vzduchem. Vzdušnice zásuvkové, řemeslně velmi solidní. Řešení skříně poněkud netradiční, ale velmi elegantní, neboť pod skříní hlavního stroje a pedálu je volný průchod k nyní nedochovanému hracímu stolu, který dle stop v podlaze přímo navazoval na zadní positiv. Spodní klávesy obloženy ebenem, vrchní kostí, bočnice klaviatur jednoduchého prismatického tvaru. Jednoduchá černá manubria válcového tvaru s bílým kostěným terčíkem. Měch umístěn za nástrojem, čerpací klínový a zásobníkový s jedním záhybem dovnitř s paralelním pohybem horní desky je pravděpodobně novější, z II. poloviny 19. století, nicméně řemeslně velmi kvalitně zhotoven a podobný měchu v Rudě u Rýmařova. Traktura mechanická s regulačním členem na bocích postamentu spojené skříně pro hlavní stroj a pedál, manuálová spojka řešená pomocí válečků se zakulacenou styčnou plochou, upevněnými na závitových osách v klávesách II. manuálu a tudíž regulovatelné. Dispoziční přístup s plně vystavěným rozsahem od C až po f^3, v pedálu krátká oktáva C-c^1, taktéž dispozice s dvěma smykavými hlasy v hlavním stroji svědčí o regionálně velice progresivním přístupu. Většina dřevěných dílů je katastrofálně napadena červotočem, u některých píšťal dřevokaz zdestruoval nohy a jádra do naprostého vymizení, nicméně zachované díly svědčí o mimořádné kvalitě jak materiálu, tak hlavně truhlářského zpracování. Je velmi záhodno v brzké době provést detailní průzkum a měření a taktéž usilovat alespoň o konzervaci a asanaci dřevokazného hmyzu; restaurování do původního stavu by sice byla záležitost finančně náročná, ale výsledkem by byly technicky i zvukově výjimečné varhany, které by byly krajovým unikátem.

[87] Inv. číslo HM 9010, nyní uložen v depozitáři blízkého zámku Raduň.
[88] Rozměry: š = 161,4 cm, v = 76,3 cm, h = 59,3cm.

Zhodnocení

Podle dochovaných písemných materiálů a zachovaných klávesových nástrojů je možné charakterizovat některá používaná technická řešení Johanna Kuttlera. Rámy vzdušnic zhotovoval převážně z dubu, byť v Černé Vodě je positivová pravděpodobně z lípy. Píšťalnice jsou velmi kvalitní, mnohdy je střední lipová část oklížena dubovými deskami. Zvláštní důraz dával podobně jako Staudinger na použití mosazi na péra a jiné části, aby nebyly napadeny korozí. Úhelníky zhotovoval z železa, aby za zvýšené vlhkosti nedrhly tak jako dřevěné. U dřevěných píšťal měly být labia ve velké oktávě s vloženou částí z tvrdého dřeva, v malé oktávě pak přední deska z tvrdého dřeva a další oktávy pak měly mít celé píšťaly z hruškového dřeva. Zdá se, že klaviatury zhotovoval převážně inverzní, se spodními klávesami obloženými ebenem a vrchními obloženými buď slonovinou, nebo kostí. Pravděpodobnou výjimku tvoří representativní nástroj do Bílé Vody, kde chtěl zhotovit klaviaturu ze slonoviny podle nejnovějšího způsobu – čili pravděpodobně v nyní běžné barevnosti. Dřevěné části mínil vytřít bolusovou barvou jako domnělým ochranným prostředkem proti červotoči (ve skutečnosti je klih použitý jako pojivo tohoto nátěru pochoutkou pro červotoče, jak ostatně dosvědčují jeho dochované nástroje).[89] Na skříních a jejich řezbách jsou patrny prvky pozdně barokní i klasicistní. Na římsách se velmi často objevuje ozdobný prvek tvořící dvojice tzv. vložených píšťal, dosti často je střed centrálního pole positivu zdůrazněn výstupkem, věže bývají mírně konvexní či trojúhelníkovité.

Na rozdíl od andělskohorských Staudingerů neuváděl Kuttler přesný počet píšťal v rejstřících a tudíž není jednoznačný rozsah. Nicméně několikráte postavil horní rozsah do f^3, bas budoval častěji s krátkou velkou oktávou. I významný nástroj pro Bílou Vodu měl sice horní rozsah do f^3, leč velkou oktávu krátkou, pedál končil a^0; petrovické, o čtvrt století mladší varhany však již měly manuálový rozsah na region českého Slezska značně pokrokový a netypický: C-f^3 chromaticky. Pro dvacetirejstříkové varhany počítal se čtveřicí měchů (v Bílé Vodě měly rozměry 2,30 x 1,10 m).[90]

V otázce rejstříkových dispozic byl Kuttler varhanářem, který syntetizoval konservativní i moderní tendence. S oblibou disponoval vysoce položenou Sedecimu 1´, což může být odkaz na tvorbu vratislavského Englera. Rád stavěl zadní positiv, byť by měl jen tři hlasy (Harmannsdorf, Černá Voda). Často vystavěnou řadou byl Portunal 8´ v hlavním stroji, u větších varhan spolu s Viola da gambou 8´ a Principalem 8´. V positivu se nezřídka vyskytuje Flautraver 4´ ze dřeva otevřená, což je řešení příznačné i pro slezské andělskohorské varhanáře a jejich následovníka – Neussera z Nového Jičína. U poslední novostavby varhan – Petrovice – jsou příznačné již moderní tendence jak v rozsahu, tak ve dvojici smykavých hlasů na hlavním stroji a absenci extrémně vysokých alikvotů. Nezřídka zachovával i použitelné části starých varhan (vzdušnice, skříň, některé rejstříky) a zakomponoval je do nových varhan. I pokud díly nepoužil pro danou lokalitu, staré varhany odebral a považoval je za součást sjednané ceny, což bývalo i smluvně ujednáno. Jeho truhlářské řemeslo bylo příkladné, obzvláště v oné éře napoleonských válek a všudypřítomného setření. Přesto se však v minulosti vyskytovaly tu a tam stížnosti na kvalitu díla a nutné časté opravy (Jodłów, Černá Voda, Otmuchov). Je vhodné zmínit i skutečnost, že se často objevuje několik prací z blízkých lokalit v jednom časovém období. Možným důvodem byla i spokojenost s prací varhanáře v jednom kostele, proto projevili zájem i duchovní správci

[89] Vytření nebo vylití dřevěných píšťal barvou s pojivem má zvukově-technický podklad, neboť zatěsňuje a sjednocuje vnitřní plochy těl píšťal. Pro zvýšení těsnosti se tato technologie používala i u vzduchového hospodářství, nicméně ve smlouvách (kupř. v Bílé Vodě) uvedený důvod, aby byly části ochráněny před červotočem – *vor dem Wurm gesichert bleiben* – se samozřejmě vyplnit nemohl.

[90] SOkA Jeseník, FÚ Bílá Voda, kart. 1, inv. č. 18 – viz návrh Ed. Theinerta z r. 1880.

z blízkého okolí. Zajímavé jsou i poměrně krátké dodací lhůty – kupříkladu v Kravařích byl schopen postavit desetirejstříkové varhany za necelých osm měsíců po podpisu smlouvy. Rychlost byla umožněna i již zmíněným rozsáhlým nástrojovým vybavením pro několik tovaryšů, na druhou stranu větší dílny mají větší režie a v případě nedostatku práce přichází finanční ztráta rychleji.

Jeho hlavním konkurentem byla andělskohorská dílna Staudingerů – obzvláště na přelomu 18. a 19. století. Potomci javornického varhanáře Antona Finklera, jenž své největší díla stavěl v 80. letech 18. století, se usadili v Ostravě a tak získal Johann Kuttler na Jesenicku téměř výsadní postavení, které vydrželo až do smrti, neboť další varhanářskou živnost si zařizuje až okolo r. 1840 v blízkých Zlatých Horách Josef Friesa.[91]

8. Otmuchów (PL), farní kostel, skříň varhan Johanna Kuttlera z roku 1810, foto Jiří Krátký 2015

Na území Dolního Rakouska a v dnešním Polsku byla většina jeho nástrojů odstraněna v době před první světovou válkou, podobný osud potkal však řadu varhan jiných varhanářů, neboť období romantismu a cecilianismu přineslo značnou změnu vkusu a tovární výroba varhan od poslední čtvrtiny 19. století znamenala i větší finanční dostupnost v pořízení tohoto královského hudebního nástroje, přičemž staré, mnohdy červotočem napadené varhany, již bylo z tehdejšího pohledu nerentabilní opravovat. Jistým důvodem mohlo být i Kuttlerem časté používání lipového dřeva, které bývá velmi rychle a důkladně napadeno dřevokazným hmyzem. Progresivnost zvukového řešení a kvalitu Kuttlerových nástrojů

[91] Viz J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, I.*, s. 53–54, 116–122.

ukazují kupříkladu varhany v Bílé Vodě – pokud by byly zcela nevyhovující, zajisté by dolnoslezští varhanáři horovali pro jejich celkové odstranění. To, že nakonec odstraněny skutečně byly, spíše dokumentuje přístup k historickým varhanám u krnovské varhanářské firmy Rieger. Po druhé světové válce byly částečně zdevastovány i dva do té doby používané Kuttlerovy nástroje v Petrovicích a v Černé Vodě. Dochovaná torsa svědčí o nadprůměrné kvalitě a řadě inovativních přístupů z hlediska regionu českého Slezska a tak umožňují vnímat osobnost Johanna Kuttlera nejen skrz archiválie. Lze si jen přát, aby předložená studie věnovaná nepříliš známému hudebnímu nástrojáři, podnítila nejen další bádání, ale byla i jedním ze stavebních kamenů pro další rehabilitaci varhanáře – totiž znovuoživení a řádného restaurování některého z jeho hudebních nástrojů – nejlépe jeho pozdních varhan v Petrovicích.

Summary

Johann Kuttler – Organ Maker of the Silesian Borderland

The study deals with the life and work of Johann Kuttler, the organ builder and maker of musical instruments. Kutter was born in 1769 in Loosdorf in Lower Austria, worked for Brno organ maker Nikolaus Franz Sieber and when Sieber died during the construction of organ in Vidnava (1791), Kuttler was charged with its completion. He got married and latter also settled in this Silesian town at the border with the present Poland. Two of his sons – Leopold (1802–1832) and Karl (1797–1876) – became organ makers. Johann Kuttler died during the cholera epidemic in Skorošice in Silesia in 1832.

His working sphere was wide – it included the region of Lower Austria, his birthplace; south Moravia; and in particular Austrian Silesia and the adjacent Prussian territory. His activity could be found in more than 40 localities and we can expect further information from archive research. Only a part of his work has been preserved – table piano from 1812 from Hradec nad Moravicí and two preserved torsos of double manual organs – in Černá Voda in Jeseník region and in Petrovice by Krnov. In addition to these partly damaged organs, also some organ cases were preserved in the Czech Republic and Poland (e.g. Nowa Wieś, Jodłów, Otmuchov, Horní Studénky). Unique is organ in monastic church in Polish Kamieńiec which represents probably the greatest work of Johann Kuttler (II/32) and which was also partly preserved. Especially his organ in Petrovice from the year 1830 gives evidence of accurate joinery and advanced acoustic concept (manuals C–f^3 with fully built great octave). At least some of his partly preserved instruments would deserve complete restoration.

Artur K w a ś n i e w s k i

ŚLĄSKIE, MORAWSKIE, ŚRODKOWOEUROPEJSKIE? PYTANIE O ARCHITEKTONICZNO-IDEOWE ŹRÓDŁA REZYDENCJI KSIĘSTWA OPAWSKIEGO Z „DOBY RENESANSU"

Abstract
This article aims to make contribution to the study of cultural identity of the Duchy of Opava in the Early Modern Period. The research is focused on the architecture of castles and manor houses in the period between the years 1511 and 1613, when the Opavian territory was directly subordinate to the kings of Bohemia. The author attempts to answer the question of impact of this political aspiration on the architecture in the circle of Opavian nobility. He tries to analyse three aspects of the traditional residential architecture: ideological concept, functional program and the language of form. Only a few of the analysed solutions can be regarded as an example of artistic transfer from Moravia. He advocates a wider range of future research on the identity of architecture on the Moravian-Silesian border.

Keywords: *Duchy of Opava; castles and manor houses architecture; Renaissance architecture; architectural language*

1. Architektura rezydencjonalna jako źródło w badaniach nad tożsamością regionów historycznych.

1.1. Rezydencja we współczesnej optyce badawczej.

W badaniach nad historią Śląska w okresie późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności architektura rezydencjonalna jest źródłem niedocenianym. Częściej dostrzega się w niej wartości artystyczne lub zabytkowe, znacznie rzadziej fenomen społeczno-kulturowy. A przecież zabudowa siedzib feudalnych poprzez program architektoniczny – np. układ funkcjonalno-przestrzenny budowli odczytany ze znajomością kontekstu społecznego – dokumentuje styl życia, mentalność, aspiracje jednostek i grup społecznych, pozwala zweryfikować obraz zjawisk wyłaniający się ze źródeł pisanych[1]. Takie możliwości podpowiada współczesna metodologia badań architektury czerpiąca z doświadczeń różnych dziedzin humanistyki. Pod jej wpływem tradycyjne cele badawcze historii sztuki i architektury – autorstwo dzieła, proweniencja artystyczna, „zaawansowanie stylowe" – ustępują miejsca pytaniom o użytkowy i ideowy, czyli społeczny sens inwestycji budowlanej[2].

---

[1] Korzyści płynące z wzajemnego konfrontowania badań historycznych i architektonicznych ujawniają np. opracowania poświęcone zabudowie średniowiecznej Świdnicy, zob.: Mateusz GOLIŃSKI, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, t. 1–2, Wrocław 2000–2004; Rafał CZERNER – Czesław LASOTA, *Blok ratuszowy w Świdnicy do połowy XVI wieku*, Wrocław 1997; Małgorzata CHOROWSKA, Czesław LASOTA, *Kamienica mieszczańska w Świdnicy. Karczma i mieszkanie w XII–XVIII w.*, Wrocław 2013.

[2] Podstawowe składowe współczesnej metodologii streszczam w artykule: Artur KWAŚNIEWSKI, *Między „retrospektywą" a „progresją": uwagi o komunikatywnych funkcjach architektury czyli o sensie historyzmów*, in: Svorník 8/2010. Sborník příspěvků z 8. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 9.–12. 6. 2009 v Děčíně. Historismy, Praha 2010, s. 23–44.

W nowym sposobie ujmowania sztuki

- architektura jest traktowana jako jeden ze środków medialnych[3], za pomocą którego inwestor legitymizuje w środowisku społecznym swój status społeczno-prawny, manifestuje swój system wartości – jest więc postrzegana jako narzędzie służące inwestorowi do realizowania strategii życiowych i kreowania wizerunku[4];
- formy architektoniczne (w tym również styl) analizuje się jako środki retoryczne, składniki języka wypowiedzi i interpretuje przez pryzmat mentalności i świadomości ludzi minionej epoki;
- jakości dzieła sztuki (jego nowatorstwo, „wartość artystyczną", indywidualizację rozwiązań) traktuje się jako komponent przekazu treściowego – dyktowanego przez potrzeby inwestora, redagowanego przez projektanta i wykonawców.

Przy takiej optyce badawczej przemiany architektury rezydencjonalnej przestają być kwestią następstwa stylów. Są rozpatrywane jako proces przeobrażeń przebiegających na trzech poziomach[5]:

- w sferze formuł architektoniczno-ideowych – czyli skonwencjonalizowanych wzorców (zamek, pałac, dwór, willa), które wskazuje inwestor zależnie od zamierzonych funkcji i treści budowli;
- w sferze koncepcji funkcjonalno-przestrzennej – czyli sposobu rozplanowania i „standardów mieszkaniowych", które były determinowane przez status społeczny (a więc i styl życia) inwestora, jego horyzonty kulturowe, aspiracje itp.;
- w sferze języka form (kompozycji, artykulacji, wystroju budowli), który uczytelniał formułę architektoniczną, stanowił jej retoryczną warstwę, bywał nośnikiem znaczeń wyrażanych poprzez wyrafinowanie i jakość – pozostawał więc w gestii specjalistów: projektantów i wykonawców.

1.2. Architektura rezydencjonalna: między transferem kulturowym, ponadregionalną konwencją a pragmatyką inwestycji budowlanej

Czy badając te trzy aspekty siedzib feudalnych można „rozczytać" kulturową tożsamość regionu historycznego (opartą przecież na procesach społecznych), relacje z regionami ościennymi, transfery kulturowe? Na tak postawione pytania odpowiedź brzmi: „tak, ale ...". Po pierwsze: trzeba zauważyć, że program architektoniczny siedzib feudalnych dokumentuje tylko pewien wycinek kultury, odnosi się do uprzywilejowanej części społeczeństwa władającej ziemią w oparciu o *ius militaris*. Po drugie: program ten podlegał konwencjonalizacji. Dom pański będąc ośrodkiem majątku „na prawie rycerskim" miał za zadanie uzewnętrzniać „rycerski" status posiadłości i jej właściciela, legitymować przynależne prawa zwierzchnie do posiadłości i poddanych – architektura była więc podporządkowana powszechnie przyjętym schematom i atrybutom pozycji społecznej mającym zasięg ponadregionalny. Po trzecie: na przełomie średniowiecza i nowożytności – gdy szlachta stawała się zamkniętą korporacją opartą na cenzusie szlacheckości dziedziczonym po przodkach, a stara metryka szlachectwa zapewniała prestiż i polityczne przywileje – cenio-

---

[3] Medialne funkcje architektury przybliżają redaktorzy portalu internetowego Stephan HOPPE – Mathias MÜLLER (Ed.), *Architektur als Medium.* http://www.arthistoricum .net/ themenportale/architektur-als-medium/ (tam obszerna literatura). Zob. również uwagi Umberto ECO, *Nieobecna struktura*, Warszawa 2003, s. 207.

[4] Por. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 246–254; Piotr KORDUBA, *Patrycjuszowski dom gdański w czasach nowożytnych*, Warszawa 2005, s. 71–72.

[5] Przytaczam propozycję metodologiczną zaprezentowaną w artykule: Artur KWAŚNIEWSKI, *Wzorce siedziby szlacheckiej na ziemiach Królestwa Czeskiego w dobie renesansu – geneza, powinowactwo form i treści, oddziaływania*, in: Mateusz Kapustka – Andrzej Kozieł – Piotr Oszczanowski (red.), Śląsk i Czechy. Wspólne drogi sztuki. Materiały konferencji naukowej dedykowane Profesorowi Janowi Wrabecowi, Wrocław 2007, s. 175–187.

no stare siedziby zdolne legitymizowania dawności rodu. Niejednokrotnie modernizowano je tak, by nie zatrzeć dawnego wyglądu budowli lub przynajmniej jej zasadniczych komponentów (wieży głównej, warownego obwodu)[6]. Współczesne wzorce architektoniczne nie przedstawiały wówczas większej wartości. Po czwarte: nie da się dziś orzec, czy szlachcic zatrudniając przy budowie siedziby wykonawcę śląskiego, morawskiego czy włoskiego miał na względzie „śląskość", „morawskość", „włoskość" wytwarzanych przez nich dzieł czy względy pragmatyczne: solidność, taniość, dostępność. W takich warunkach innowacje funkcjonalne i formalne, poprzez które ujawniają się międzyregionalne więzi kulturowe, mogły wystąpić w ograniczonej skali i są dziś trudne do odczytania lub zinterpretowania.

1.3. Przypadek księstwa wrocławskiego i hrabstwa kłodzkiego.

Powyższą tezę dobrze ilustrują badania prowadzone nad siedzibami wiejskimi z „obszaru funkcjonalnego Wrocławia", tj. z księstwa wrocławskiego i przyległych terenów ziemi oleśnickiej i brzeskiej[7]. Siedziby te były własnością patrycjuszy wrocławskich, często nobilitowanych, silnych gospodarczo i politycznie (obsadzających urząd starościński w księstwie), oraz służyły za rezydencje starej szlachcie zmuszonej do konkurowania z ekspansywnym mieszczaństwem (np. w staraniach o prestiżowe godności i urzędy). Kwerendy archiwalne i badania terenowe wskazują, że w XVI w. najliczniej reprezentowanym typem domostwa był dwór obronny o średniowiecznej metryce, otoczony fosą, eksponujący średniowieczną wieżę mieszkalną (Krzyżowice, Gniechowice, Strachowice) albo piętrowe skrzydła zabudowy, niejednokrotnie drewniane (Strzeszów). Tylko sporadycznie podejmowano bardziej spektakularne rozbudowy i modernizacje – ale i w takich wypadkach każdorazowo eksponowano zamkowy charakter budowli zaopatrując je w atrybuty obronności i oznaki „dawności" (Smolec, Wojnowice, Jelcz, Uraz). Architektura podwrocławskich siedzib wydaje się ilustrować tezę, że w warunkach konfrontacji społecznej zarówno stara szlachta jak i patrycjat przedkładali średniowieczną, warowną tradycję miejsca – legitymizującą rycerski status i (rzeczywistą lub fikcyjną) „starożytność" rodu – ponad nowinki stylowe i nowoczesne standardy. Zachowawcza modernizacja siedzib służyła więc komunikowaniu treści bardziej skutecznie niż spektakularna rozbudowa. Ale tylko w przestrzeni majątku wiejskiego. W stołecznym Wrocławiu w architekturze domów, pomnikach nagrobnych i fundacjach kościelnych patrycjat nie stronił od wyrafinowanego artystycznie języka wypowiedzi wyrażającego przynależność do elity społeczeństwa stanowego. W każdym razie atrakcyjność starych dworów sprawiła, że boom budowlany, który w 3. ćwierci XVI stulecia ogarnął szlachtę w większości dolnośląskich księstw, w księstwie wrocławskim zaznaczył się słabo. Skutkiem tego zachowało się tu niewiele siedzib sprzed 1600 r., bo jeśli nawet przetrwały działania wojny trzydziestoletniej, to później (zwłaszcza w ciągu XVIII w.) ich archaiczna zabudowa musiała być zastąpiona nową (Strzeszów, Śliwice, Strachowice).

---

[6] Problematykę tę omawia np. Matthias MÜLLER, *Das Schloß als Bild des Fürsten. Studien zur herrschaftlichen Metaphorik in der Residenzenarchitektur des Alten Reichs (1470–1618) unter besonderer Berücksichtigung Mitteldeutschlands*, Göttingen 2005 (zwłaszcza s. 143–250).

[7] Badania były prowadzone w ramach grantu pt. *Architektura siedzib feudalnych na Śląsku w okresie wczesnonowożytnym i jej środkowoeuropejskie tło. Przemiany idei, ewolucja formuł, sens społeczny*, realizowanego w latach 2010-2013 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego Rzeczpospolitej Polskiej. Podstawowe dane nt. własności ziemskiej patrycjatu wrocławskiego zawiera studium: Oskar PUSCH, *Die breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*. (Veröffentlichungen der Forschungstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Reihe B, 35), Bd. 1–5, Dortmund 1991; architekturę podwrocławskich siedzib dokumentuje m. in. katalog zabytków: Kurt DEGEN – Viktor WERBIK – Dieter GROSSMANN – Wulf SCHADENDORF (Hg.), *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Landkreises Breslau*. (Bau- und Kunstdenkmäler des deutschen Ostens, C. 1.), Frankfurt am Main 1965.

Wymownego przykładu dostarczają także siedziby szlachty hrabstwa kłodzkiego z lat 1550–1650[8]. Terytorium to wchodziło w skład Czech (do 1742 r.), ale w następstwie procesów osadniczych od XIV w. dominowała tu ludność niemieckojęzyczna, kulturowo i gospodarczo zintegrowana z mieszkańcami księstw śląskich, co ujawniają dane nt. migracji, koligacji rodzinnych, pochodzenia duchowieństwa itp. O pro-śląskiej orientacji świadczy także architektura domów pańskich z lat ok. 1550–1620. Wybitny artystycznie transfer z ziem czeskich – rozplanowanie i wystrój dworu Ratschinhof w Gorzanowie z 1573 r. – nie został powtórzony. Nawet gzyms lunetowy wieńczący pałac w Gorzanowie (ok. 1595), traktowany do niedawna przez badaczy jako dowód na siłę artystycznego oddziaływania Czech, trafił tu drogą pośrednią: został przejęty z pałacu starosty księstwa ziębickiego Fabiana von Reichenbach w Sarnach (wraz z innymi elementami zastosowanej tam formuły pałacowej)[9].

2. Pytanie o genezę form i treści rezydencji księstwa opawskiego

2.1. Determinanty pro-morawskiej orientacji Opawszczyzny

Zważywszy na czynniki, które zdeterminowały pro-śląską orientację i tożsamość kulturową hrabstwa kłodzkiego można postawić tezę, że na podobnej zasadzie – architektura siedzib szlacheckich księstwa opawskiego kształtowała się pod przemożnym wpływem Moraw. Trzeba bowiem uwzględnić wielorakie kulturowe związki łączące Opawszczyznę z Morawami, datujące się od wczesnego średniowiecza, zwłaszcza koligacje rodów szlacheckich i przynależność znacznej części elit opawskich do kręgu języka czeskiego[10]. Istotną okolicznością była sytuacja polityczną między rokiem 1506 a 1613 – gdy stany księstwa z panami i szlachtą na czele, po wykupieniu Opawszczyzny jako zastawu z rąk książęcych (1507) i przejęciu księstwa przez Władysława II (1511) podlegały zwierzchnictwu królewskiemu, dystansowały się od formalnych zależności ze Śląskiem i zacieśniały więzi z Margrabstwem Moraw[11]. Odnotować też należy specyfikę terytorium księstwa opawskiego: jego rozczłonkowanie enklawami morawskimi (podlegającymi biskupstwu ołomunieckiemu lub urzędom królewskim Margrabstwa) i majątkami wchodzącymi w skład księstwa karniowskiego.

2.2. Transfer wzorców architektonicznych na Górnym Śląsku jako następstwo powiązań społecznych i interesów politycznych – 3 przykłady

Wpływ takich kulturotwórczych czynników, jak wspólnota językowa, koligacje rodzinne, zależności lenne i interesy polityczne dobrze obrazuje „morawska" architektura zamku w Staréj Vsi nad Ondřejnicí – leżącej na terytorium Moraw, ale na samych jego peryferiach, w otoczeniu śląskich sąsiadów. Rezydencja została zbudowana w między 1564

---

[8] Większość przedstawionych tu tez, będących wynikiem prac nad dysertacją doktorską (1994–1998) zawarłem w artykule: Artur KWAŚNIEWSKI, *Italianizm na peryferiach. Źródła form włosko-renesansowych w sztuce Hrabstwa Kłodzkiego 1550–1650*, in: Ladislav DANIEL – Jiří PELÁN – Piotr SALWA – Olga ŠPILAROVÁ (ed.), Italská renesance a baroko ve středni Europe. Příspěvky z mezinárodní konference Olomouc 17.–18. října 2003. Renesans i barok włoski w Europie Środkowej. Materiały międzynarodowej konferencji, Ołomuniec 17–18 października 2003, Olomouc 2005, s. 77–89.

[9] Zob. A. KWAŚNIEWSKI, *Wzorce siedziby*, s. 187.

[10] Związki łączące szlachtę śląską i morawską omawia Tomáš KNOZ, *Die Integration des Adels schlesischer Herkunft in die Gesellschaft Mährens in der Frühen Neuzeit*, in: Jan Harasimowicz – Matthias Weber (Hg.), Adel in Schlesien, Bd 2. Herrschaft – Kultur – Selbstdarstellung. (Schriftan des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 36), München 2010, s. 263–291.

[11] B. DUDÍK, *Des Herzogthums Troppau ehemalige Stellung zur Markgrafschaft Mähren*, Wien 1857; Radek FUKALA, *Státoprávni spor o Opavsko v letech 1529–1606*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 29, 2000, s. 69–82.

a 1570 r. przez rodzinę morawską, Jaroša Syrakovskiego z Pěrkova (o polskich korzeniach) i jego żonę Katařinę Peteřvaldską, zaś w latach 70. XVI w. została rozbudowana przez ich syna Ctibora, najwyższego pisarza Margrabstwa, żonatego z Morawianką Johanką Bruntálską z Vrbna[12]. Użyte tu regularne czteroskrzydłowe rozplanowanie zamku to standard „kosmopolityczny", podejmowany w różnych regionach Europy, także na Śląsku. Jednak pod względem języka form (zwłaszcza z II fazy budowlanej) siedziba Syrakovskich wykazuje wyraźne powinowactwo z rezydencjami obszaru czesko-morawskiego: prezentuje gzyms lunetowy (na Śląsku stosowany sporadycznie, bez wątpienia pod wpływem rezydencji panów czeskich), boniowany portal (w typie upowszechnionym w Czechach i na Morawach), krużganki arkadowe okalające dziedziniec (na Śląsku niezbyt powszechne), sgraffitową dekorację o motywach figuralnych (zdecydowanie częstszych w architekturze siedzib morawskich niż śląskich).

O znaczeniu koligacji rodzinnych w transferze wzorców kulturowych zdaje się świadczyć Dívčí Hrad (Maidelburg) na Osoblažsku, siedziba Jana Starszego Sedlnického z Choltic, członka morawsko-opawskiego rodu mającego korzenie w Czechach. Majątek był lennem podległym biskupstwu ołomunieckiemu, jednak dom pański – wzniesiony pośrodku umocnień zamkowych w latach 1591–93 – wykazuje genezę śląską. Należy do kasztelowego typu pałacu o proweniencji francusko-północnoniemieckiej, który już ok. 1580 r. zaistniał na Śląsku (w Piotrowicach Świdnickich)[13]. Elementy przejętej formuły to nie tylko cylindryczne wieżyczki narożne powszechne na Śląsku (zastosowane np. w zamku Oppersdorfów w Głogówku, rozbudowywanym w latach 1584–87), ale przede wszystkim rozplanowanie z wielkimi sieniami w paśmie środkowym (użyte już przed 1580 r. w Radomierzu koło Jeleniej Góry). A właśnie na Śląsku Sedlniccy znajdowali współmałżonków; np. Jan, który ożenił się Barbarą Kokorz z Kamieńca w księstwie opolskim[14].

Szerszy, społeczny wymiar koligacji i transferów kulturowych można dojrzeć na przykładzie Georga Pruskowskiego (von Proskau) i jego rodowego zamku w Prószkowie zbudowanego w 1563 roku. Budowla ta – reprezentująca nieznaną wcześniej na Śląsku włosko-czeską formułę *palazzo in fortezza* i wystrój sgraffitowy pochodzenia włosko-czeskiego – pokazuje, że „tożsamość kulturowa" architektury była pochodną strategii życiowej inwestora realizowanej w różnych sferach aktywności społecznej: poprzez urzędy i godności, ożenek, atrybuty architektoniczne. W takim ujęciu rezydencja prószkowska zrywająca z miejscową tradycją jawi się jako narzędzie, które Georgowi posłużyło do budowania kariery politycznej i pozycji w środowisko czeskich elit – tak samo jak uzyskanie inkolatu (Pruskowscy zostali w 1560 r. przyjęci do grona panów czeskich), koligacje z czeską arystokracją (Georg w 1568 r. poślubił córkę Jana Křištofa Popela z Lobkowic), nabycie w Czechach majątku rycerskiego (w 1571 r. Georg zakupił od teścia dobra ziemskie Staré Hrady)[15].

---

[12] Nt. genealogii rodziny: Bartolomeus PAPROCKY, *Zrcadlo Slawneho Margkrabstwij Morawskeho* (...), Olomutii 1593, s. CCLXXv. – CCLXXIIIr. Historię budowlaną zamku omawiają Libuše DĚDKOVÁ – Antonín GRŮZA, *Renesanční zámek ve Staré Vsi nad Ondřejnicí*, in: Průzkumy památek, 8, 2/2001, s. 132–139.

[13] A. KWAŚNIEWSKI, *Wzorce*, s. 183–184.

[14] B. PAPROCKY, *Zrcadlo*, s. CXIIIIv. Śląskie koligacje Sedlnickich odnotowuje Johannes SINAPIO, *Schlesischer Curiositäten* (...), Leipzig 1720, s. 876–877, Bernhard W. SCHOLZ, *Das geistliche Fürstentum Neisse. Eine ländliche Elite unter der Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*, Köln – Weimar – Wien 2011, s. 330; poświadcza je też nagrobek Rosiny Sedlnickiej (bratanicy Jana?), która zm. 2 X 1616 w Doboszowicach (w księstwie nyskim) jako *Frau auf Hetwigiswaldaw, Newhaus, Roth- und Weißenwasser*, i zapewne była spowinowacona z właścicielami dóbr doboszowickich z rodu von Maltitz (zob. B. SCHOLZ, s. 322–323).

[15] Nt. (rzekomych) czeskich początków rodu Pruskowskich (który wywodził swe korzenie z zamku Bilina koło Litoměřic) ich genealogii oraz kariery Georga Pruskowskiego zob. J. SINAPIO, *Schlesische Curiositöten*,

2.3. Możliwości i niemożności w badaniach nad genezą siedzib opawskich

Aby zweryfikować tezę o prymacie wpływów morawskich na Opawszczyźnie należałoby przyjrzeć się lokalnym wariantom zamku i dworu, szczegółom ich rozplanowania i języka form. Przy dużym poziomie ogólności danych niewiele da się powiedzieć, bo znaczna część praktykowanych wówczas rozwiązań architektonicznych – system artykulacji fasad, schematy rozplanowania, dwuczłonowy apartament (złożony z izby i komory), motywy *architectura militaris* – to standardy o zasięgu środkowoeuropejskim, które miejscowy koloryt zyskiwały dopiero za sprawą lokalnego budulca, *decorum*, sposobu użytkowania pomieszczeń. Niestety, w przypadku siedzib szlacheckich księstwa opawskiego poznanie szczegółów utrudnia niedostateczny stan zachowania zabudowy. Na skutek przebudów i wyburzeń wiele obiektów sprzed połowy XVII wieku znikło bezpowrotnie (np. zamek w Opawie – zburzony w latach 1891–1892, znany z ikonografii i inwentaryzacji pomiarowych[16]; zamek w Odrach – przebudowywany w 1730–1736, wysadzony w 1966 r.[17] ; dwór obronny w Štítině – zburzony w 1988 r.[18]), pozostałe przekształcono w stopniu, który uniemożliwia odczytanie XVI-wiecznych funkcji i form (zamki w Bilovcu i Hradcu nad Moravicí, dwór w Nowej Cerekwi), a nawet utrudnia ustalenie cech typologicznych[19]. Całkowicie zanikły drobne siedziby szlacheckie reprezentujące formułę wolnostojącego, nieobronnego jednobryłowego dworu (licznie zachowane na Dolnym Śląsku[20], wznoszone też na ziemiach Królestwa Czeskiego, np. w Jaroměřicach[21]), co przekreśla możliwość badania programu architektonicznego na różnych szczeblach drabiny społecznej. Zbyt mało wiadomo o inwestycjach z 1. połowy XVI w. tj. z okresu kształtowania się nowego, antykizującego języka form (np. prace budowlane prowadzone między 1532 a 1553 r. w Hradcu nad Moravicí przez Jiříka Cetrysa z Kynšperka znane są jedynie z lapidarnych przekazów pisanych[22]). Zarazem podkreślić trzeba, że większość siedzib zachowanych do dziś na terenie Republiki Czeskiej – została objęta badaniami architektonicznymi i rozpoznana w stopniu, który umożliwia rekonstrukcję przemian budowlanych[23].

2.4. Analiza formuł architektoniczno-ideowych: zamek, dwór obronny itp.

Charakteryzując siedziby księstwa opawskiego – niemal wyłącznie zamkowe – najwięcej możemy powiedzieć o ich formule architektoniczno-ideowej. Wyróżnić można dwa zasad-

---

s. 109–111, także: Erhard HEINRICH – Andrzej PAWELCZYK, *Zarys dziejów Prószkowa*, Prószków 2000, s. 78–94; P. MAŤA, *Svět*, s. 144.

16 Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin VIHODA, *Hrady Českého Slezska*, Brno–Opava 2000, s. 285, 288–292.

17 František SPURNÝ a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, dil II, *Severní Morava*, Praha 1989, s. 171.

18 P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 347. Wykaz wyburzonych siedzib przedstawiają František MUSIL – Miroslav PLAČEK – Jiří ÚLOVEC, *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Moravy a Slezska, po roce 1945*, Praha 2005.

19 Np. w Litultovicach koło Opawy (wsi przynależnej do terytorium Moraw) przetrwały budynki wraz z XVI-wieczną dyspozycją i wystrojem wnętrz (zob. Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, sv. 2, Praha 1999, s. 392–394), z pewnością doszło w XVIII w. do likwidacji fosy i zatarcia zamkowego charakteru zabudowy

20 Ewa RÓŻYCKA-ROZPĘDOWSKA, *Późnorenesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką Śląska XVIXVII w.*, in: Teresa Hrankowska (ed.), Sztuka około roku 1600. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej przy współpracy Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie. Lublin, listopad 1972, Warszawa 1974, s. 247–292.

21 Dwór w Jaroměřicach (w granicach historycznych Moraw) omawiają: Ladislav SVOBODA a kol., *Encyklopedie českých tvrzí*, dil I: *A – J*, Praha 1998, s. 253–254.

22 Nt. historii budowlanej zamku hradeckiego zob. Dana KOUŘILOVÁ, *Zámek Hradec nad Moravicí – monografie*, Opava 1998; P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 166–195. Archiwalia pozwalające określić zakres prac z lat 30.–50. XVI w. publikuje Adolf TUREK, *K stavebnímu vývoji zámku Hradce*, Slezský sborník, 50, 1952, s. 141–144.

23 Opracowania te zostaną przytoczone w dalszej części artykułu.

nicze warianty, czy też raczej dwa zasadnicze sposoby kształtowania: podkreślanie nieregularności, dodawanie odrębnych członów, różnicowanie oraz regularyzację, scalanie, ujednolicanie

2.4.1. Wariant 1: zamek średniowieczny rozbudowywany „addytywnie" poprzez dostawianie nowych członów – w taki sposób, aby nie zatrzeć zasadniczych komponentów starszej budowli: wieży głównej i muru obwodowego. Zabudowa mieszkalna średniowiecznej warowni była modernizowana, powiększana o dodatkowe skrzydła, które rozciągały się wzdłuż muru obwodowego nie zacierając jego przebiegu. Gruntownie przekształcano też podzamcze, nie naruszano jednak elementów programu militarnego i hierarchicznego podziału na zamek „górny" i „dolny"; dzięki temu dojście do pałacu zamkowego wiodło swoistą droga ceremonialną – przez dziedzińce i kolejne bramy, będące nośnikiem treści heraldycznych i inskrypcyjnych. Ten sposób postępowania praktykowano powszechnie w całej Europie środkowej w XV–XVI w., szczególnie w rezydencjach traktowanych jako gniazdo rodu. Badacze niemieccy ukuli nawet termin opisujący tę formułę: *additive Konglomerat von Bauten*[24]. W myśl powyższej zasady rozbudowano w XVI w. wszystkie, znane badań lub ikonografii średniowieczne zamki z terenu księstwa opawskiego użytkowane w XVI w.: Vikštejn (przez panów Plankarów z Kynšperka, po 1532 r.)[25], Velké Heraltice (przez panów z Vrbna przed 1600 r.)[26], Hradec nad Moravicí (przez Cetrysów), zapewne też zamek w Opawie (przypuszczalnie w 1539 r. przez Oldřicha Cetrysa dzierżącego zamek jako zastaw)[27].Addytywną strukturą cechowały się też rozbudowywane zamki na terytoriach ościennych, np. Frydek i Slezská Ostrava (w księstwie cieszyńskim), Fulštejn (w enklawie osoblażskiej), Fulnek (na terytorium inkorporowanym do Moraw), Cvilín (w księstwie karniowskim).

Na zasadzie dodawania elementów została uformowana rezydencja w morawskich, podopawskich Litultovicach należąca do jednej ze śląskich gałęzi rodu Stošów z Kounic na Morawach[28]. Na majdanie dworu o późnośredniowiecznej metryce – z pewnością obronnego, otoczonego fosą – stanął w 1576 r. (wg daty na portalu) trzykondygnacyjny budynek na zwartym trapezoidalnym planie (12 x 14–16 m), z dwiema cylindrycznymi wieżyczkami alkierzowymi urządzonych przy narożach elewacji od strony wsi. Gabaryty i typ rozplanowania pozwalają widzieć w tej budowli nawiązanie do średniowiecznych donżonów, odpowiadające nowożytnym standardom – mające obszerny obrys i wygodne czterodzielne rozplanowanie. Tego typu domostwa o zredukowanej, piętrowej bryle znane są z ziem czeskich (Křepenice w Czechach, 1584 r.; Unčovice na Morawach, 1. poł. XVI w.)[29], także z polskich realizacji („kamienice" z Jeżowa, Jakubowic, Siemkowic)[30]; na Śląsku wystąpiły sporadycznie (Lubień i Obora)[31]. Z semantyką donżonu współbrzmią narożne wieżyczki

---

[24] Por. Matthias MÜLLER, *Großstruktur (architektonische)*, in: Werner Paravicini – Jan Hirschbiegel – Jörg Wettlaufer (ed.), Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Bilder und Begriffe, Teilbd 1: Begriffe. (Residenzenforschung, t. 15.II), Ostfildern 2005.

[25] F. SPURNÝ a kol., *Hrady*, s. 273; P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 380–381.

[26] P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 162–163.

[27] Datowanie rozbudowy wg: P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 285; adytywną strukturę zamku dokumentuje najstarsza ikonografia: weduta Willenberga z 1590 r. (s. 291) i plan widokowy z połowy XVII w. (s. 287).

[28] Przemiany budowli przytaczam za: B. SAMEK, *Umělecké památky*, sv. 2, s. 392–394.

[29] Jarmila KRČÁLOVÁ, *Renesanční stavby B. Moggiho w Čechách a na Moravě*, Praha 1986, s. 39–40; B. SAMEK, *Umělecké památky*, sv. 2, s. 391.

[30] Teresa JAKIMOWICZ, *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI (wieża – kamienica – kasztel)*, Warszawa–Poznań 1979, s. 115–133.

[31] Zob. E. RÓŻYCKA-ROZPĘDOWSKA, *Późnorenesansowe dwory*, s. 261. W obu przytoczonych przypadkach domy zajmowały majdan otoczony fosą i mogą być interpretowane jako zredukowana postać donżonu. Podobne rozwiązania stosowane na Śląsku i w hrabstwie kłodzkim od końca XVI w. miały już inną

mające swój odpowiednik w „kasztelach" z terenu historycznych Węgier[32]. W latach 70. XVI w. Jan Stoš zaczął też wznosić przy wieży, na obrzeżu majdanu piętrowy dwuskrzydłowy budynek mieszkalny zaopatrzony w ganek komunikacyjny od strony wąskiego podwórza. Rozwinął więc program mieszkalno-reprezentacyjny siedziby w sposób narzucony przez kontekst miejsca tj. szczupłą przestrzeń majdanu. Podobne dwuskrzydłowe domy zajmujące obrzeże plateau otoczonego fosą, znane są m.in. z Łużyc Górnych (Nawojów Łużycki) i Dolnego Śląska (Radzików, Słupiec, Mieczniki w księstwie brzeskim). W Litultovicach powstał ostatecznie wieloczłonowy zespół z obrzeżną zabudową mieszkalną i eksponowanym donżonem – a więc struktura, jaką uzyskiwano w 2. połowie XVI w. przy rozbudowie późnośredniowiecznych dworów na Śląsku (np. Pastuchów, Sędziszowa, Witostowice), w hrabstwie kłodzkim (Stara Łomnica, Ścinawka Średnia), na Morawach (Miroslav) i w Czechach (Dobrš). Litultovickie rozwiązanie można uznać za rozmyślne zestawienie wolnostojącego quasi-donżonu z domem, który stanowi redukcję regularnie rozplanowanego wieloskrzydłowego pałacu zamkowego.

Addytywnej rozbudowy, z zachowaniem średniowiecznych komponentów można domyślać się wszędzie tam, gdzie wieloskrzydłowa zabudowa dworu powstawała w trakcie kilku faz budowlanych. Np. w Štablovicach koło Opavy (na terytorium Moraw) w trakcie rozbudowy przypisywanej Kašparowi Rotmberkovi z Ketře i datowanej na koniec XVI w., dom pański przybrał postać piętrowego frontowego budynku na planie wydłużonego prostokąta, któremu musiała towarzyszyć starsza zabudowa – jej istnienie sugerują sondaże archeologiczne oraz pewne nieregularności w rozplanowaniu bocznych skrzydeł dostawionych w 2. połowie XVII w. i przedłużonych w następnym stuleciu[33]. Podobnie w przypadku dworu z Brantic (na terenie księstwa karniowskiego) trójskrzydłowa zabudowa to efekt sukcesywnej rozbudowy: w latach 70. XVI w. Hieronim Reinwald wzniósł obszerny dwutraktowy dom od południa (datowany portalem z 1576 r.), nie później niż w początku XVII w. stanęło jednotraktowe skrzydło wschodnie (będące odrębnym domostwem) i wieżowa (!) klatka schodowa u zbiegu skrzydeł, a w latach 70.–90. XVII w. powstało skrzydło północne. Najpóźniej w trakcie tej rozbudowy (nadającej zestawowi skrzydeł pozory regularności i symetrii) rozebrano budynki zajmujące przestrzeń dziedzińca[34]. Niewykluczone, że tworzyły one wraz z dwoma domami i wieżową klatką schodową układ podobny jak w Litultovicach.

W badaniach nad współistnieniem średniowiecznych i nowożytnych zabudowań dworów z pewnością pomocne są inwentarze z XVI–XVIII w. mówiące o sposobie użytkowania budowli starszych. Kwerendy archiwalne wsparte badaniami archeologicznymi pozwalają również wychwycić przypadki zamieszkiwania starych siedzib, nieznacznie modernizowanych, które dopiero w XVII i XVIII w. stały się *passeé* i (tak jak w księstwie wrocławskim) musiały ustąpić miejsca bardziej komfortowym pałacom wiejskim.

---

genezę – stanowiły wynik redukcji schematu „sześciodzielnego" (stosowano w dworach zwartych, dwutraktowych, na planie wydłużonego prostokąta od 4. ćwierci XVI w.), funkcjonowały w środowisku sołtysów (być może też drobnej szlachty), były pozbawione jakichkolwiek cech obronności.

32 Por. T. JAKIMOWICZ, *Dwór murowany*, s. 144–147.

33 Obszerne i kompetentne ustalenia z badań architektonicznych, archeologicznych i kwerend źródłowych przedstawia anonimowy autor strony internetowej www.stablovice.cz (zob. podstrony: *Vývoj architektonické kompozice*; *Dějiny zámku*; *Prameny a literatura* – tam pełny wykaz źródeł i opracowań).

34 Położone w obrębie dziedzińca fundamenty murów oraz fragmenty sklepienia piwnicznego stwierdzono w trakcie sondażowych badań archeologicznych (František KOLÁŘ – Pavla SKALICKÁ, *Brantice (Okres Bruntál). Zámek, p. č. 122/3. Středověk, novověk. Zámek. Záchranný výzkum*, Přehled výzkumů 54, 2011, č. 2, s. 104–105, tam również literatura dotycząca historii budowlanej obiektu).

2.4.2. Wariant 2: zamek nowo wznoszony lub gruntownie rozbudowany, będący regularnym czworobokiem ujednoliconej zabudowy, złożony z jednotraktowych skrzydeł zbliżonej wysokości, często obsługiwanych od strony wewnętrznego dziedzińca przez ganki komunikacyjne. W Europie Środkowej regularny układ wieloskrzydłowy realizowano sporadycznie już w 2. połowie XIV w. (w zamku Ludwika Węgierskiego w Zwoleniu, w zamkach państwa krzyżackiego), a na szerszą skalę – od początku XVI wieku. Schemat ten wyrastał z nowożytnych standardów użytkowych i antycznych wzorców ideowych: z jednej strony pozwalał pomieścić i zintegrować złożone funkcje budowli rezydencjonalnej, z drugiej – ucieleśniał antyczny wzorzec pałacu cesarskiego[35]. W ramach regularnego trójskrzydłowego planu można było rozwinąć apartamentowy układ pomieszczeń (ze strefą komunikacyjno-reprezentacyjną w części środkowej i dwoma zespołami pomieszczeń po bokach, które na każdej kondygnacji mieszkalnej tworzyły odrębny apartament), ale w wielu wypadkach skrzydła funkcjonowały jako odrębne strefy użytkowe[36].

Do założeń tego typu, często realizowanych na obszarze Czech, Moraw i Śląska, należały zamki opawskiej szlachty we wsiach Velká Polom (datowany na 1573 r. i łączony z Janem Pražmą Młodszym z Bilkowa)[37], Štítina (między 1582 a 1599, Mikuláš Tvorkovský)[38], Bravantice (2. połowa XVI w., Bravantscy z Chobřan)[39], Raduň (najpóźniej po 1582, Jiřík Tvorkovský)[40]; zapewne również w Kravařach[41]. W literaturze kastelologicznej obiekty takie częściej noszą nazwę dworu obronnego, *tvrzi* – ich dwukondygnacyjna wysokość skrzydeł to w istocie „dworski" standard. Dobrą charakterystykę takich założeń zawiera inwentarz štítiński z 1691 r.: *Zámek pod šindelem, okolo vodním valem zapuštěný, vjezd po zdvihacím mostě do brány, která vrchem sklepena, spodem říčným kamenem dlážděna jest. Uvnitř plac čtyřhranný* (...) *pavlač dřevěná po třech stranách placu dřevěnými točenými palisádami obehnána a spodem vyřezávanými dubovými sloupy podepřena jest*[42].

Trudno orzec, jaką genezę miały wielkoskrzydłowe szlacheckie dwory obronne z pogranicza śląsko-morawskiego (z księstwa opawskiego, cieszyńskiego, karniowskiego, enklaw morawskich): czy kierowano się archetypiczną zasadą skupiania zabudowy wokół wew-

---

35 Por. Pavel KALINA, *Benedikt Ried a počátky záalpské renesansce*, Praha 2009, s. 75.

36 Na Śląsku jednym z pierwszych zamków o dyspozycji apartamentowej rozpisanej na trzy skrzydła była siedziba szlachcica Ramfalda von Talkenstein w Płakowicach (1550–1558) cechująca się dość kameralną skalą; w rozległych zamkach książęcych (Ząbkowice Śląskie, Brzeg, Oleśnica) układ apartamentowy był realizowany w obrębie jednego ze skrzydeł, pozostałe dopełniały program użytkowy zamku.

37 Datowanie wg F. SPURNÝ a kol., *Hrady*, s. 258. Pogląd o późnośredniowiecznych początkach zachowanej do dziś w ruinie czworobocznej zabudowy przyjął Josef PILNÁČEK, *Genealogie der schlesischen uradeligen Familie von Donat*, [Wien] 1939; tezę bezkrytycznie zaakceptowali współcześni autorzy (np. Jiří TICHÁNEK – Jan P. ŠTĚPÁNEK, *Historie vodní tvrzi ve Velké Polomi*, Velká Polom 2008), ogląd murów, technik budowlanych, detali kamieniarskich nie daje jednak podstaw do takiego twierdzenia: czworobok zabudowy jest efektem inwestycji z 2. połowy XVI w. (o ile nie jest późniejszy), starszą metrykę mogą mieć jedynie niektóre partie kamiennych murów.

38 Josef ZUKAL, *Paměti Opavské. Črty kultutní a místopisné*, Opava 1912, s. 347; F. SPURNÝ a kol., *Hrady*, s. 239.

39 Relacjonując rozwój budowlany zamku Bravanticach opieram się na obserwacjach i tezach Marka Weissbroda towarzyszących wystawie *Zanikající zámky Moravskoslezského kraje*, upublicznionych na portalu internetowym www.hrady.cz, http://www.hrady.cz/wnd_show_text.php?tid=5594).

40 Eva KOLÁŘOVÁ, *Průvodce areálem Státního zámku Raduň*, Kroměříž 2013, s. 2.

41 Należałoby zakwestionować tezy o jednoskrzydłowym układzie siedziby XVI-wiecznej, której mury przetrwały w obrębie skrzydła wschodniego zamku XVIII-wiecznego (zob. B. SAMEK, t. 2, s. 197–200, tam starsza literatura nt. historii budowlanej). Badania prowadzone na Śląsku wskazują, że nowo wznoszone jednoskrzydłowe dwory (lub stawiane „na surowym korzeniu" domy zamkowe) z były z reguły zwrócone fasadą na południe. Skrzydło przylegające od wschodu do dziedzińca zamkowego – tak jak w Kravařach – należałoby uznać za szczątek założenia wieloskrzydłowego.

42 J. ZUKAL, *Paměti*, s. 363.

nętrzego podwórca, czy wzorcem arystokratycznego „zamku renesansowego“ czy standardami domu szlacheckiego z terytoriów sąsiednich? Jeśli przyjąć tę ostatnią hipotezę, to bezpośrednich analogii należałoby raczej oczekiwać na Morawach, bo w w ościennych księstwach śląskich – raciborskim, opolskim i nyskim – wieloskrzydłowe murowane dwory obronne należały do rzadkości[43].

Wieloskrzydłowy dom pański o trójkondygnacyjnym, „pałacowym" gabarycie należał do standardu „zamkowego". W 2. połowie XVI w. na zamkach podlegających rozbudowie powstawał on poprzez „wchłonięcie" donżonu lub starszego pałacu albo był wznoszony po uprzednim wyburzeniu domów. Obrys zewnętrzny skrzydeł był zazwyczaj zdefiniowany przebiegiem muru obwodowego. W trakcie rozbudowy zamku w Bilovcu podjętej w latach 70.–90. XVI przez morawskiego szlachcica Bernarda Pražmę większość starszych zabudowań – m.in. wieża donżonowa – została zlikwidowana lub wtopiona w nowo wzniesiony czteroskrzydłowy pałac podporządkowany starszym murom obwodowym[44]. W Hradcu nad Moravicí jeszcze w 1570 r. zabudowa „zamku górnego" była konglomeratem budynków o odmiennej wysokości i konstrukcji[45]. Dopiero podczas prac podjętych przez Kaspera Pruskowskiego po 1581 r. powstał czworobok zabudowy o ujednoliconej wysokości – tak to sugeruje schematyczny wizerunek zamku na mapie Moraw z 1692 roku[46].

Obie wspomniane realizacje to zarazem przykłady zarzucania formuły „addytywnego konglomeratu budowli" na rzecz „regularnego czworoboku ujednoliconej zabudowy", co przejawiało się w burzeniu starszych partii murów utrudniających rozwinięcie pożądanego programu architektonicznego. Przed XVII w. – tzn. w okresie poprzedzającym powszechną akceptację włoskiego, nowożytnego modusu opartego na witruwiańskich zasadach architektury – wyburzenia należały do rzadkości, były wymuszane przede wszystkim złym stanem technicznym starych murów. Np. w Hradcu nad Moravicí już przed 1570 r. zaczęto rozbierać średniowieczną wieżę obronną przy bramie północnej[47], a dekadę później zniknął stary donżon w Bilovcu aby ustąpić miejsca skrzydłu zamkowemu. Jednak stare wieżowe atrybuty władzy rekompensowano nowymi. W Hradcu Kasper Pruskowski zaopatrzył północne skrzydło bramne, eksponowane od strony miasta, w wieżę umieszczoną nad wjazdem[48]. Zamek w Bilovcu akcentowały dwie narożne cylindryczne wieże nadające bryle postać kasztelową; zaadaptowano przy tym starsze partie wieży północnej[49]. Analogiczny proces „kompensacji semantycznej" daje się dostrzec w innych księstwach górnośląskich: w Głogówku wyburzono donżon uszkodzony pożarem (1562) uwalniając w ten

[43] Zob. zwięzłe omówienie architektury rezydencjonalnej Górnego Śląska (w granicach dawnego województwa opolskiego): Tadeusz CHRZANOWSKI, *Architektura zamków i dworów z XVI i XVII wieku na terenie województwa opolskiego*, Biuletyn Historii Sztuki, 27, 1965, s. 277–284; także zawartość poszczególnych zeszytów *Katalogu zabytków sztuki w Polsce* (tom VII: *Województwo opolskie*, tom VI: *Województwo katowickie*) z lat 60–70. XX w.

[44] Rozbudowę dokumentują tablice fundacyjne z 1576 i 1595 r. (oryginały: w lapidarium w Novým Jičinie); teza o wieży mieszkalnej – usytuowanej w miejscu obecnego skrzydła północnego – została sformułowana na podstawie analizy murów przyziemia przedstawionej w niepublikowanym studium: Antonin GRŮZA – Lucie AUGUSTINOVÁ, *Stavebně – historický průzkum zámku Bílovec*, Ostrava 2001, maszynopis; ustalenia z badań przytaczam za: *Historie zámku*, www.zamekbilovec.estranky.cz/clanky/historie-zamku/historie-zamku.html, dostęp 30.01.2015).

[45] Wg opisu inwentarzowego budynek południowy był murowany, trzykondygnacyjny murowany, a budynek zachodni – piętrowy, o konstrukcji murowano-drewnianej, zob. A. TUREK, *K stavebnímu vývoji*, s. 144.

[46] P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 194–194.

[47] Wg opisu inwentarzowego: *Daneben* [tj. przy bramie] *ist ain Thurm an der Mauer, welcher in die Helfft abgetragen*, A. TUREK, *K stavebnímu vývoji*, s. 144.

[48] D. KOUŘILOVÁ, *Zámek Hradec*.

[49] Miroslav PLAČEK, *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 80–81.

sposób dziedziniec, ale 2 dekady później (1584–1587) wzbogacono sylwetę zamku o 4 wieże narożne[50]; w Niemodlinie rozbiórka popadającej w ruinę centralnie położonej wieży donżonowej (między 1572 a 1577) została później zrekompensowana budową wieży bramnej (między 1589 a 1592)[51]. Powszechnie jednak zachowywano i nadbudowywano stare berfriedy – np. w Cieszynie, Cvilínie, Otmuchowie, Prudniku, Chrzelicach, Brzegu, Karłowicach.

Analiza XVI-wiecznych opawskich siedzib feudalnych prowadzona na poziomie formuł ideowo-architektonicznych nie ujawnia lokalnej specyfiki i nie dowodzi w jednoznaczny sposób prymatu wzorców morawskich. Modele, które zastosowano na Opawszczyźnie miały szerszy, co najmniej środkowoeuropejski zasięg.

2.5. Analiza układu funkcjonalno-przestrzennego

Do podobnych konkluzji skłania próba odczytania standardów w rozplanowaniu domów pańskich tj. w kształtowaniu ich układu funkcjonalno-przestrzennego. Zakomponowanie rzutów kondygnacji, układ komunikacji pionowa i pozioma, sekwencja pomieszczeń mieszkalnych – opierają się przeważnie na schematach szeroko rozpowszechnionych w Europie. Np. dyspozycja przyziemia budynku frontowego w Štablovicach – obejmująca (licząc od północy): izbę i komorę + sień + dużą izbę + 2 komory (lub izbę z komorą) – to schemat widoczny w planie późnośredniowiecznych zamkowych pałaców książęcych (np. miśnieński Albrechtsburg; Legnica i Grodziec w księstwie legnickim), w ciągu XVI w. adaptowany w siedzibach niższej rangi i skali (pałac myśliwski książąt brzeskich w Białobrzeziu, 1553; zamek augustianów wrocławskich w Krobielowicach, przed 1596?; dwór Tschirnhausów w Roztokach w hrabstwie kłodzkim, 1569).

Nawet w przypadku, gdy rzut daje się skonfrontować z opisem inwentarzowym mówiącym o sposobie użytkowania pomieszczeń trudno wykazać regionalną specyfikę. Np. porównując XVII-wieczny opis zamku w Štítinie z powojenną inwentaryzacją pomiarową można dostrzec prócz standardowego apartamentowego układu pomieszczeń (sień + izba + komora) także boczne usytuowanie wielkich izb (nie związanych z dyspozycją apartamentową)[52], ale nie wiedomo, czy mamy tu do czynienia ze schematem podpatrywanym w rezydencjach elit władzy[53], czy lokalnym zwyczajem (powtarzalność tego rozwiązania sugeruje plan zamku w Bravanticach), czy też z potrzeby kierowania okien owych izb-świetlic na stronę południową[54].

2.6. Analiza elementów wystroju architektonicznego

---

50 Theophil KONIETZNY, *Schloß Ober-Glogau*, Oppeln 1920, s. 4–6.

51 Aleksandra PASZKOWSKA, *Zamek w Niemodlinie, dzieje i architektura*, Niemodlin 2007, s. 37–42.

52 W opisie przyziemia: *Hned po pravé ruce* [tj. na południe od przejazdu bramnego w skrzydle wschodnim] *jest síň* (...)*, z té síně světnice sklepená o třech oknech zamřížených, pak komora, odtud dvéře do velké světnice o 4 oknech* [izba czeladna, Hofstube?, zapewne w skrzydle południowym]*, odtud jedny dvéře do sklepa, druhé na plac* (...). W opisie piętra: *Z pavlače od konce po levé ruce dveře do spižírny* [na końcu skrzydła południowego?]*, před spižírnou komora, odtud do světnice první, druhé, třetí, pak do tafelštuby o 3 oknech* [może w pd.-wsch. narożu zamku] (...). *Vedle tafelštuby zas světnice, v ní oltář v muře postavený, kde se mše sv. konávala* (...). *Odtud do síně, z které se může jíti na pavlač aneb na plac*; J. ZUKAL, *Paměti*, s. 363.

53 „Wielkie izby" (*Hofstube*, *grosse Stube*) sytuowane poza głównym skrzydłem pałacowym znane są m. in z zamków książęcych w Brzegu (zob. opis w: Friedrich LUCAE, *Schlesiens Curiose Denckwuerdigkeiten oder vollkommene Chronica*, Frankfurt a/M. 1689, s. 1364–1369) i Güstrow (Stephan HOPPE, *Die ursprüngliche Raumorganisation des Güstrower Schlosses und ihr Verhältnis zum mitteldeutschen Schloßbau*, in: Georg Ulrich Grossmann (ed.), Burgen und frühe Schlösser in Thüringen und seinen Nachbarländern, (Forschungen zu Burgen und Schlösser, Bd. 5), München–Berlin 2000, s. 129–148).

54 Plan przyziemia zamku w Bravanticach (M. PLAČEK, *Hrady*, s. 95) pokazuje podobną sytuację: schody w stosunkowo wąskim skrzydle wschodnim, obszerne pomieszczenia w najszerszym skrzydle południowym – mającym najbardziej korzystną orientację względem stron świata. Po stronie południowej została też zlokalizowana wielka izba w Velkých Heralticach (zob. P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 158–163).

Na skutek przebudów trudno rekostruować strukturę kompozycyjną i wystrój fasad, a tym samym artystyczną proweniencję rozwiązań. Można sądzić, że w zdecydowanej większości przypadków grupowanie i rozplanowanie osi okiennych na elewacjach było podyktowane rozkładem pomieszczeń, a nie dążnością do regularyzacji. Np. w Štablovicach położenie portalu bramnego odzwierciedlało asymetryczny plan przyziemia; dopiero w XVIII w. wjazd przesunięto na oś środkową skrzydła[55]. Frapująco (zarazem mało prawdopodobnie) wygląda hipotetyczna rekonstrukcja fasady „renesasnowego zamku" w Raduni[56] – jeśli rzeczywiście cechowała się ona symetrią, miała wieżę i wjazd pośrodku skrzydła frontowego i regularny rozkład osi okiennych (tak jak fasada zamku w Staréj Vsi nad Ondřejnicí!) – to świadczyłoby to o inspiracjach idących z Moraw lub Czech, gdzie włoski modus przejawił się już w połowie XVI w., a nie ze Śląska, bo w śląskiej architekturze komponowanie fasad pałaców zamkowych wedle zasad rytmu i symetrii datuje się dopiero od początku XVII w. (np. w Pieszycach, 1613–17).

Za motyw architektoniczny pochodzenia morawskiego można uznać quasi-krenelażowe zwieńczenie zamku w Štítinie, które obiegało mury obwodowe na całej ich długości. Wprawdzie na schematycznym planie widokowym z 1671 r. zwieńczenie to ukazano jako klasyczne blankowanie z prostokątnymi tarczami[57], ale należy przypuszczać, że ów grzebień koronujący mury miał postać bardziej dekoracyjną – sugerują to realizacje znane z terytoriów ościennych (kościół w Boguchwałowie koło Głubczyc, 1602; zamek Boskovice, ok. 1570). Blankowanie musiało być zwieńczeniem ściany attykowej zasłaniającej jednospadowe lub pogrążone dachy, która horyzontalnie wieńczyła masywną kubiczną bryłę zamku. Sam grzebień ewokując skojarzenia z warownymi blankami podkreślał quasi-warowny charakter budowli. Ten typ zwieńczenia zadomowił się w architekturze zamków morawskich w 2. połowie XVI w. (Nove Hrady; Fulnek; Hustopeče nad Bečvou)[58]. Attyką i pogrążonymi lub spłaszczonymi dachami był przypuszczalnie zwieńczony również zamek w Staréj Vsi nad Ondřejnicí w pierwszej fazie swego istnienia tj. w latach 60. XVI wieku, przed rozbudową Ctibora Syrakowskiego[59]. W zamkach z terenu Śląska analogiczne rozwiązanie stosowano sporadycznie (Bolków, po 1539; Krepelhof koło Kamiennej Góry, lata 50. XVI w.; może też Gryf, ok. 1545), grzebień attykowy częściej towarzyszył tu wysokim dachom (Chojnik, lata 40. XVI w., Grodno, lata 60.–70. XVI w.). W każdym razie w księstwach górnośląskich sąsiadujących z Opawszczyzną klasyczne attykowe zwieńczenia i zadaszenia pojawiły się dopiero w czasach wojny trzydziestoletniej (na zamkach Melchiora Ferdinanda von Gaschin: w Żyrowej, między 1631 a 1644, i w zabudowie podzamcza w Polskiej Cerekwi).

Nie wiadomo gdzie został podpatrzony typ krenelażu z półkolistych tarcz, którym zwieńczono mur kurtynowy zamku w Opawie. Zwieńczenie to, ukazane na planie widokowym z połowy XVII wieku, można jedynie hipotetycznie wiązać z pracami budowlanymi datowanymi na 1539 r. tj. okres, gdy warownię posiadał jako zastaw dworzanin kró-

[55] *Vývoj architektonické kompozice*, http://www.stablovice.cz/zamek/zamek-stablovice/vyvoj-architektonicke-kompozice/ (dostęp 27.01.2015).

[56] E. KOLÁŘOVÁ, *Průvodce*, s. 2.

[57] Widok publikowany w: P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 349, zob. też J. ZUKAL, *Paměti*, s. 362.

[58] Zob. B. SAMEK, *Umělecké* , sv. 1, Praha 1994, s. 454, 577, t. 2, s. 663.

[59] W świetle badań architektonicznych (zob. L. DĚDKOVÁ – A. GRŮZA, *Renesanční zámek*, s. 134) budowla z lat 1564–1570 miała dwie kondygnacje mieszkalne oraz kondygnację trzecią obudowaną cienkimi ceglanymi ścianami zaopatrzonymi w niewielkie prostokątne okienka. Takie rozwiązanie można tłumaczyć jedynie poddaszową funkcją najwyższej kondygnacji.

lewski Oldřich Cetrys z Kinsperka[60]. Półkolistym blankowaniem posługiwano się na Śląsku od lat 20. XVI w. do koronowania pałaców zamkowych (Chojnik, Gryf, Kreppelhof), wież (Ząbkowice Śląskie) i murów obronnych, parkanów, bram[61]. Ale półkola pojawiły się też w wystroju budowli warownych na Morawach (np. w fortyfikacjach miejskich Lipnika nad Bečvou, w zamku w Hodoninie), choć dopiero po połowie XVI wieku[62]. Geneza i sens tego motywu są zresztą bardziej złożone; trzeba w nim widzieć środek zapożyczony za pośrednictwem weneckim z architektury bizantyjskiej, traktowany początkowo jako nośnik treści retrospektywnych (obraz chrześcijańskiej starożytności), w kontekście *architectura militaris* zastosowany wtórnie [63]. Krenelaż zamku opawskiego zwraca uwagę także z innego powodu. XVIII-wieczna ikonografia wskazuje, że wieńczył on mury zamku na całym obwodzie, a to oznacza że został tam użyty w 1683 r. podczas rozbudowy przeprowadzonej za rządów ks. Karla Eusebiusa von Lichtenstein, która nadała budowli postać zwartego czworoboku ze skrzydłami o ujednoliconej wysokości[64]. Należy więc przyjąć, że usunąwszy ów krenelaż przy nadbudowie skrzydeł rozmyślnie powtórzono go i wyeksponowano – jako atrybut warowności?, przywołanie tradycji miejsca?, element tożsamości regionalnej?.

3. Konkluzje

Odpowiedź na pytanie zawarte w tytule artykułu pozostaje kwestią otwartą. Na rozstrzygniecie tej kwestii nie pozwala zarówno stan zachowania zamków i dworów opawskich oraz ich wczesnonowizytnej architektury, jak też stan badań nad rezydencjami ziem ościennych tj. niedostatek studiów wykraczający poza faktografię w sferę analizy programów architektonicznych. Z pewnością architekturę siedzib księstwa opawskiego należałoby rozpatrywać w skali całego pogranicza śląsko-morawskiego. Śledząc transfer wzorców z kręgu kulturowego szlachty morawskiej – niektóre z przytoczonych w artykule cech potwierdzają rangę tych powiązań – nie należy tracić z oczu lokalnej specyfiki (np. związków szlachty karniowskiej z dworami Hohenzollernów w XVI w.) oraz jednostkowych realizacji zorientowanych na Śląsk lub Małopolskę (takich jak np. dwór w Grodźcu koło Bielska w księstwie cieszyńskim)[65].

Należałoby oczekiwać, że przyszłe badania budowli rezydencjonalnych zostaną w większym stopniu zogniskowane na poznaniu i interpretacji struktury całego areału – obejmującego też fosę, fortyfikację, podwórzec z zabudową folwarczną, ogrody, elementy ukształ-

---

60 Nt. zastawu Radek FUKALA, *Cetrys z Kynšperka* (Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Nová řada, s. 2 (14), Ostrava 2001; datowanie prac budowlanych wg: P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 285.

61 Badacze polscy określają ten rodzaj zwieńczeń mianem „attyki śląskiej", zob. Mieczysław ZLAT, *Attyka renesansowa na Śląsku*, Biuletyn Historii Sztuki, 17, 1955, s. 48–79.

62 B. SAMEK, *Umělecké* , sv. 1, s. 359; M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2007, s. 222–223.

63 Zob. Stephan HOPPE, *Romantik als Antike und die baulichen Folgen. Mutmaßungen zu einem in Vergessenheit geratenen Discurs*, in: Norbert Nussbaum – Claudia Euskirchen – Stephan Hoppe (ed.), *Wege zur Renaissance. Beobachtungen zu den Anfängen neuzeitlicher Kunstauffassung im Rheinland und den Nachbargebieten,* (Siguard Greven-Kolloquium zur Renaissanceforschung), Köln 2003, s. 89–131 (zwłaszcza s. 112); Bogusław CZECHOWICZ, *Dwie drogi? Fryderyk II legnicko-brzeski i Karol I ziębicko-oleśnicki oraz ich siedziby w Legnicy i Ząbkowicach Śląskich*, Szkice Legnickie, XXVIII, 2007, s. 23–54.

64 Przywołać można m.in. rysunek, który sporządził w połowie stulecia Friedrich Bernhard WERNER (*Silesia in Compendio seu Topographia...*), rękopis w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, Dział Starodruków, sygn. IV F 113 b vol. 1, s. 147). Datowanie rozbudowy: P. KOUŘIL i in., *Hrady*, s. 287.

65 Zob. Günther GRUNDMANN, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien*, t. II. *Schlösser und Feste Häuser der Renaissance*, Würzburg 1987, s. 79–81. Dla zastosowanej tu dyspozycji przestrzennej (datowanej hipotetycznie na ok. 1580) najbliższą analogią jest *palazzo* w małopolskim Książu Wielkim (1585–1595), dzieło Włocha Santi Gucciego, czynnego w Polsce od lat 50. XVI w.

towania terenu. Rzuty zamków, dworów, pałaców zamieszczone w publikacjach są najczęściej „wycięte" z najbliższego otoczenia, co zafałszowuje dawny sposób funkcjonowania siedziby. Np. publikowane opisy i plany zamku w Bravanticach pomijają obecność dookolnej fosy i zewnętrznych obwałowań (z 2. połowy XVII w.?)[66], chociaż elementy te współtworzyły zamkową formułę rezydencji, akcentowały siedzibę w krajobrazie wsi, były atrybutem rycerskiego statusu dóbr i właścicieli, być może rozmyślnie cytowały warowną ramę okalającą zamek książęcych zwierzchników w stołecznej Opawie. Obecność fosy była też marginalizowana lub pomijana w opracowaniach poświęconych zamkowi w Linhartovach (w księstwie karniowskim) – w konsekwencji nie dostrzeżono też otworów na łańcuchy mostu zwodzonego w przyłuczach „barokowego" portalu bramnego (po 1695 r.)[67]. Tymczasem elementy te wskazują, że zamkowa formuła – podbudowana późnośredniowieczną, militarna tradycja miejsca, podkreślana wieżami – trwała tu aż do XVIII w. i pozwalają uznać Linhartovy z czasów rozbudowy Karla Sedlnickiego za zredukowaną postać *palazzo in fortezza*. Z pewnością analizując przekształcenia otoczenia budowli można trafniej odczytać ewolucję jej funkcji i treści[68]. Także regionalną tożsamość architektury, która ujawnia się również w procesie przemian, w kultywowaniu bądź zarzucaniu tradycji.

Summary

Silesian, Moravian, Central European? The question of the formal and ideological sources of Renaissance residential architecture in the Duchy of Opava

This article aims to make contribution to the study of cultural identity of the Duchy of Opava in the Early Modern Period. The research is focused on the architecture of castles and manor houses in the period between the years 1511 and 1613 – when the Opavian territory was directly subordinate to the kings of Bohemia and when the Opavian estates were trying to weaken their dependence on Silesian government and to strengthen their connection with Margraviate of Moravia. The author attempts to answer the question of impact of this political aspiration on the architecture in the circle of Opavian nobility. He tries to analyse three aspects of the traditional residential architecture: ideological concept, functional program and the language of form. Two types of noble residences have been analysed: a) medieval castles which were modernized in the 16th century (Opava, Bilovec, Velké Heraltice and Hradec nad Moravicí), b) fortified (or pseudo-fortified) manor houses newly built in the second half of the 16th century and early 17th century (Velká Polom, Štítina, Bravantice, Raduň). The author draws attention to architectural solutions that can be found in many other Central European historic regions because they belong to the commonly used attributes that demonstrated the social class of the investor and chivalrous aspect of the nobility. The article presents the cases of additive extension of old castles (in contemporary German studies called *additive Konglomerat von Bauten*) usually keeping old towers and palaces (as in Heraltice and Hradec), as well as the construction of new manor houses in the form of regular castles. There are presented also examples of the use of *architectura militaris* motifs (moat, gate tower, round corner towers, battlement in the form of Renaissance attic) as an attribute. The author concludes that only a few of the analysed solutions can be regarded as an example of artistic transfer from Moravia. He advocates a wider range of future research on the identity of architecture on the Moravian-Silesian border.

[66] Zob. M. PLAČEK, *Hrady*, s. 94; B. SAMEK, t. 1, s. 51.

[67] M. PLAČEK, *Hrady*, s. 220; B. SAMEK, t. 2, s. 474–475.

[68] Na potrzebę analizowania procesu ewoluowania rezydencji zwraca uwagę Jiří KROUPA, *Funkce, forma a mentality v rané novověké profánní architektuře*, Památková péče na Moravě 8, 2004, s. 7–22.

Jiří K n a p í k

SLEZSKÝ KULTURNÍ ÚSTAV V PRAZE 1945–1948 STRUKTURA, OSOBNOSTI A CÍLE

Abstract
This study deals with the new stage of the Prague Society activities, which has associated the Czech intelligence from Silesia since the early 20th century, first under the name Slezan, later Silesian National Unity and since 1939 the Silesian Cultural Institute. The study focuses on the structure of this association (management, working committee, unions etc.) and personalities that have shaped the activities of the association since 1945.

Keywords: *Silesian Cultural Institute; Silesia; Prague; 20th century*

Podobně jako na přelomu 19. a 20. století či krátce po vzniku Československa, sledujeme i po roce 1945 v české společnosti silnější rezonance na projevy českého slezského patriotismu. Toto české „slezanství" mělo ovšem v různých dobách svá specifika. Jinak bylo vyjadřováno před rokem 1918, tedy v době české národní emancipace, formování politické reprezentace v českém Slezsku a prosazování její sounáležitosti s ústřední českou politikou, jinak v období meziválečném, kdy muselo nalézat kompromisy mezi národní myšlenkou a realitou mnohonárodnostního státu. Po roce 1945 prodělal český slezský patriotismus zásadní modifikace; jeho nacionální zahrocení muselo vstřebat odsun německého obyvatelstva a také mohl být navázán již pouze na středové a levicové politické programy. Určitou setrvačnost některých ideových stereotypů „slezanství" pak překryl poúnorový mocensko-politický zvrat, který znemožnil plynulou a přirozenou krystalizaci jeho nové podoby, až nakonec téměř zabránil jakýmkoli projevům slezského patriotismu.

Roli významného reprezentanta českého „slezanství" sehrál v letech 1945–1948 Slezský kulturní ústav, pražský spolek, který se zformoval již na počátku 20. století jako „spolek rodáků a přátel Slezska" a poté (pod novými názvy Národní jednota slezská – dále NJS, od roku 1939 Slezský kulturní ústav – dále SKÚ) působil bez jakéhokoli přerušení činnosti až do roku 1957.[1]

Již během svého působení do roku 1918 tento spolek zformoval ucelený podpůrný a intervenční program, platný i v meziválečném období. Zasloužil se o zřizování a doplňování školních a spolkových knihoven ve Slezsku, distribuci novin a časopisů z Čech do Slezska a naopak, informovanost o dění ve Slezsku měly zvýšit také poznávací exkurze slezských Čechů (starostů obcí, rolníků) do Prahy. Výrazná byla přednášková činnost spolku nejen v Praze, ale i v dalších českých městech, stejně jako finanční podpora vysokoškolských studentů ze Slezska. Velmi účinným podpůrným instrumentem se stal spolkem spolufinancovaný tzv. Slezský sekretariát české samosprávy ve Slezsku. Právě zde se zřetelně projevila klíčová strategie spolku spočívající v ovlivňování českých politiků či korporací ve prospěch zájmů českých organizací ve Slezsku. V tom lze tudíž vidět i logické vyústění intervenčních aktivit spolku, který se od svého založení pokládal za „slezský konzulát" v Praze, a jemuž také deklarovala podporu řada významných osobností veřejného života.

Právě v období 1945–1948 se činovníkům SKÚ zdálo, že idea „slezského konzulátu" v Praze je nejblíže svému naplnění. Zejména v prvních poválečných měsících se SKÚ stal ze strany

[1] Působení spolku do roku 1945 sleduje podrobně práce Jiří KNAPÍK – Jaromíra KNAPÍKOVÁ, *„Slezský konzulát" v Praze. Od Slezanu ke Slezskému kulturnímu ústavu (1906–1945)*. Opava 2010.

státních orgánů uznávanou a respektovanou organizací, podílející se na obnově válkou těžce zasaženého slezského území. Cílem předkládané studie je zachycení základních organizačních kontur spolku; šíře jeho aktivit, díky nimž se SKÚ v těchto letech ocitl na vrcholu svých sil, je totiž natolik obsáhlá, že si zasluhuje samostatnou studii. Na tomto místě pouze zmiňme, že SKÚ se intenzivně zabýval možnostmi pomoci při hospodářské obnově Slezska a sociální pomoci tamním obyvatelům; kromě vlastních podpůrných akcí nalezneme zejména v pražských a opavských archivech doklady o množství intervencí ve prospěch slezských obcí, škol, organizací i jednotlivých rodin a dětí. Významné je také úsilí o obnovu zemské samosprávy ve Slezsku, včetně zřízení nových správních úřadů či Slezské univerzity. Značnou energii spolek věnoval propagaci Slezska a jeho potřeb; využíval k tomu nejen média, ale také nejrůznější kulturní aktivity a vlastní ediční program.

Změna ve vedení Slezského kulturního ústavu a jeho cíle

Blížící se konec války aktivizoval snad všechny skupiny rezistence a ty, kteří se chtěli ihned po osvobození zapojit do veřejného života. Ne jinak tomu bylo i v případě pražského SKÚ, mezi jehož četnými činovníky i spolupracovníky začaly mít úvahy o „slezské akci" konkrétnější podoby. Soudě podle nemnohých náznaků, napojila se část jeho vedení na struktury tzv. Slezského odboje na Těšínsku a zvláště na jeho Slezskou národní radu,[2] která se ustavila v roce 1944 jako organizace sdružující příslušníky inteligence na půdorysu českých politických stran.[3]

Na dění okolo SKÚ vzpomíná ve svých memoárech tehdejší člen výboru A. C. Nor a dokládá, jak v předjaří roku 1945 začali výborové schůze navštěvovat i řadoví členové, neboť samotná členská shromáždění byla tehdy zakázána. „Malá spolková místnost… bývala přeplněna k prasknutí, židlí bylo málo, a tak se schůze konaly často vstoje, protože sednout si nebylo kam…"[4] Byli mezi nimi například básník a knihovník František Lazecký, spisovatel Vilém Závada, opavský rodák, spisovatel a nakladatelský redaktor Zdeněk Jerman (vlastním jménem Josef Heller), úředník Národní banky Oldřich Zíka, advokát Jan Najser, úředník Všeobecného penzijního ústavu v Praze Václav Vičánek a pokladník tohoto ústavu Bedřich Lhotský. Takto projevovaný zájem o dění v SKÚ starou část vedení pravděpodobně znejišťoval, neboť se především jednalo o blízké přátele a známé mladších funkcionářů, kteří se připravovali na horečnou práci spolku po osvobození a zároveň se tím snažili získat ve vedení spolku odpovídající postavení. „Ubezpečovali jsme 'staré pány', že s jejich radami a zkušenostmi v budoucnu počítáme, ale že stěžejní díl spolkové činnosti musejí svěřit nám mladším." Zatímco tento postup slavil u většiny starší generace dílčí úspěchy, starosta spolku Antonín Břeský naznačené změny odmítal s odkazem na nedávno proběhlou valnou hromadu. „Vzpomínám si", dokládá A. C. Nor, „že spolužák dr. Zíka pro obměkčení jeho okorálého srdce uváděl běžný příklad z vesnice, kde starý hospodář jde na výměnek, postoupí hospodářství synovi, ale z výměnku mu ještě pořád radí a pomáhá… Zatvrzelý dr. Břeský se však nedal obměkčit…"

Vývoj na frontách druhé světové války však rychle spěl k porážce nacistického Německa a mladší generace činovníků se intenzivně chystala na své vystoupení. Klíčový význam měla samozřejmě formulace programového dokumentu, který by jednoznačně nově vytyčoval také politické cíle SKÚ. Tak vzniklo tzv. Slezské memorandum, na jehož přípravě se podíleli především Ladislav Vašek a Otakar Dymer; závěrečnou redakci oba činovníci dokončili ve sklepním krytu za dnů pražského povstání.[5] Oficiálně je ovšem „Slezské memorandum" datováno dnem 11. května 1945 a jeho autoři jej rozeslali všem členům vlády, která dorazila do Prahy o den

---

[2] Např. Otakar DYMER, *Problémy bývalého pruského Slezska*, in: Slezský kulturní ústav v Praze, Jubilejní zpráva 1906–1946, Praha 1947, s. 16.

[3] Dan GAWRECKI a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, Opava 2003, s. 400.

[4] A. C. NOR, *Život nebyl sen I (Záznam o životě českého spisovatele)*, Brno 1994, s. 458.

[5] Archiv hl. města Prahy (dále AMP), fond Spolkový katastr, sign. IX/159. Zpráva o likvidaci Slezského ústavu v Praze, s. 6; Václav SLADKÝ, *Zpráva jednatele za správní roky 1945 a 1946*, in: Slezský kulturní ústav v Praze, Jubilejní zpráva 1906–1946, Praha 1947, s. 43.

dříve. Po věcné stránce se do dokumentu přirozeně promítly ideje, s nimiž spolek spojoval již od počátku svou existenci, jeho celkové vyznění přirozeně diktovaly vzrušené dny května 1945, v nichž český nacionalismus pociťoval historický triumf nad vším německým. Zřetelně se zde projevily i zjitřené pocity křivdy z polského záboru Těšínska na podzim 1938.

„Slezské memorandum" se pokoušelo vrcholné politické reprezentaci zdůvodnit klíčový politický a národohospodářský význam Slezska pro československý stát a následně tím argumentačně podložit významné správní a územní požadavky. Dokument přitom zdůrazňoval staletou sounáležitost Slezska s českým státem, dlouhodobý vliv české kultury a negativní působení germanizace a polonizace. Československá zahraniční politika proto měla navázat na „státnické tendence" českých panovníků, především Karla IV., a získat zpět pro obnovenou republiku území ztracená v roce 1740, konkrétně Lehnicko, jižní část Vratislavska, Svídnicko, Nisko, Kladsko, Opolsko, Hlivicko, Rybnicko a Pštinsko. Vrácení polské části Těšínska memorandum pokládalo za samozřejmost. Tuto „restituci Slezska" měl dále provázet vznik samosprávné země Slezské, jejíž součást by tvořilo také Ostravsko včetně Novojičínska a Frenštátska. Memorandum zevrubně poukazovalo i na průmyslový význam ostravsko-karvinského revíru a především celé slezské pánve. V této souvislosti dokument kritizoval předválečnou exekutivu za bagatelizaci významu Slezska pro československý stát, která vyústila zrušením zemské správy v roce 1928, což z této části republiky učinilo periferii. (Připomeňme ovšem, že NJS tento krok tehdy akceptovala jako pragmatické řešení administrativní převahy německého etnika v určitých částech českého Slezska.) Navzdory úsilí o obnovu samosprávného postavení Slezska však bylo požadováno, aby vláda vzhledem k nutnosti rychlé obnovy tohoto, podle memoranda, významného území zřídila na přechodnou dobu zvláštní politický (ústřední) úřad pro Slezsko, popř. zvláštní slezské referáty na ministerstvech. Vedle toho figurovala i myšlenka zřízení univerzity, polytechniky a vysoké školy báňské.[6]

Kromě SKÚ dokument signovala i zmiňovaná Slezská národní rada. Širší publicitu měl vytyčenému programu dále zajistit leták se zkráceným textem memoranda.[7] Záhy se autorům proklamace skutečně podařilo seznámit s ní československou vládu. Ladislav Vašek k tomu o dva roky později poznamenal: „Není snad neskromné poukázat na to, že toto memorandum bylo mimo jiné podkladem pro první zasedání ministerské rady, v němž za účasti delegátů Národní rady slezské a jejich pražských spolupracovníků bylo dosaženo aspoň zatímního řešení správy země zřízením expositury."[8]

Pro realizaci vytyčených cílů bylo přirozeně nezbytné zajistit si zázemí ve vlastním spolku. Protože starosta Břeský stále odkládal rozhodnutí o případné změně ve vedení ústavu, rozhodli se jeho odpůrci k radikálnímu kroku – převratu.[9] Ladislav Vašek se se svými spolupracovníky a stoupenci dostavil 29. května 1945 na běžnou výborovou schůzi SKÚ, aby vyzvali jménem „revolučního výboru" řádný výbor k odstoupení a předání spolkové administrativy. Břeský se zprvu pokusil přerušit schůzi, pak nespokojencům – bezvýsledně – nabízel možnost zřízení vlastního odboru, tedy pobočného spolku. A. C. Nor trval na původních požadavcích a pohrozil zásahem národního výboru a dokonce „rozhodujících vládních orgánů". Nato Břeský s původním výborem požádali o tříminutovou poradu ve vedlejší místnosti; situaci vyhodnotili realisticky a rozhodli se vyklidit pro danou chvíli pole s tím, že jsou ochotni dále spolupracovat. Hned poté „revolucionáři" provedli volbu nového výboru, do něhož kooptovali šest nových

---

6 *Slezské hranice (Dokumentace Slezského kulturního ústavu v Praze o spravedlivou slezskou hranici)*, Praha 1946, s. 3–7.

7 Jeho text kromě ústavu zaštítila zase „Pražská komise Slezské národní rady".

8 Ladislav VAŠEK, *Čtyřicet let práce a další úkoly Slezského kulturního ústavu*, in: Slezský kulturní ústav v Praze. Jubilejní zpráva 1906–1946, Praha 1947, s. 8. Faksimile dokumentu viz Pavel ŠOPÁK, *Neklidné století. České Slezsko a Ostravsko od první světové války do listopadu ´89*, Opava 2015, s. 398.

9 K tomu dále Archiv města Ostravy (dále AMO), Poz. A. Adamus, kart. 1, inv. č. 53. Dopis J. Hejreta A. Adamusovi z 28. 6. 1945; Václav SLADKÝ, *Zpráva jednatele za správní roky 1945 a 1946*, in: Slezský kulturní ústav v Praze, Jubilejní zpráva 1906–1946, Praha 1947, s. 41; A. C. NOR, *Život*, s. 459.

členů výboru a šest náhradníků. Pikantní bylo, že někteří z nich nebyli v danou chvíli ani členy spolku. Předsedou SKÚ byl za těchto okolností zvolen Ladislav Vašek. V novém předsednictvu spolku zasedli Otakar Dymer (I. místostarosta), Josef Budník (II. místostarosta), A. C. Nor a Jan Najser (I. a II. jednatel), Mirko Lysek (účetní), Bedřich Lhotský (pokladník), Vilém Závada (archivář), Zdeněk Jerman (zapisovatel) a František Lazecký (knihovník). Břeský byl odsunut až na post III. místostarosty.

Tímto způsobem ustavené předsednictvo SKÚ vydalo provolání „Revolučního vedení Slezanů, žijících v Praze", jímž pražské veřejnosti oznámilo, že spolek navazující na tradice NJS „je nyní v rukou nového mladého a pokrokového vedení", stal se „jakýmsi krajovým zastoupením slezským a tlumočí na povolaných místech leckdy i přání a názory Národní rady slezské". Provolání vyzývalo všechny v Praze žijící Slezany, aby se „ve vlastním zájmu" přihlásili k evidenci a spolupráci.

K další důležité úpravě ve vedení spolku došlo 5. června 1945. Tehdy se sešel rozšířený výbor a kooptovaní funkcionáři-nečlenové byli formálně přijati do spolku. (A. C. Nor tento záměr avizoval ještě „starému výboru" 1. června.) Současně byl zdvojnásoben počet členů výboru (z 19 na 41, z toho 12 členů tvořilo předsednictvo, 9 náhradníků), čímž vzniklo „prozatímní předsednictvo a výbor" (kromě evangelického duchovního Pavla Janeczka, který již přesunul své působiště na Těšínsko, byli ve výboru nadále zastoupeni všichni členové „starého" užšího vedení spolku). Vašek s A. C. Norem o těchto úpravách záhy informovali pražské policejní ředitelství a odůvodnili je tím, že nyní byl „Slezský kulturní ústav postaven před nové úkoly, vyžadující rychlé řešení". Ohlásili také svolání mimořádné valné hromady.[10]

Nebyl to ale poslední dopis, který pražské policejní ředitelství tehdy od SKÚ obdrželo. Ani ne za dva týdny se na něj ještě obrátili Antonín Břeský s Richardem Hulvou ve funkci starosty, resp. jednatele spolku! Podali formální stížnost na osoby okolo Vaška, které podle nich „poslední dobou vystupují neoprávněně jako představitelé Slezského kulturního ústavu".[11] S odvoláním na platné stanovy a řádně zvolené vedení spolku v dubnu 1945 uvedenému policejnímu orgánu sdělovali, že celá skupina získala funkce „na nezákonném shromáždění, které se skládalo většinou z nečlenů spolku, kteří neoprávněně vnikli do výborové schůze…" Břeský žádal policejní ředitelství, aby Vaškova skupina byla „upozorněna na nezákonnost svého jednání", zároveň však žádali, aby „účastníci této teroristické akce v žádném případě nebyli trestáni, nýbrž aby byli toliko poučeni, že jimi volený postup je snad možný na 'Divokém západě', nikoliv však v právním státě". K oznámení, pod nějž se podepsali i další členové „starého" výboru, navíc připojili podrobnější rozklad a charakteristiku spolkové činnosti během okupace. Zdůraznili v něm nepolitický charakter SKÚ, který nyní Vaškovi stoupenci, kteří se za války údajně o činnost spolku nezajímali a téměř nechodili do výborových schůzí, porušili. Motivem jejich nynějšího zájmu měla být snaha zmocnit se spolkového jmění. Břeský zdůraznil, že požaduje pouze obnovení původního stavu a zopakoval ochotu poskytnout nespokojencům ve spolku prostor zřízením odboru a kooptováním „několika málo nejagilnějších jedinců" do výboru.

Lze jen konstatovat, že třiašedesátiletý Antonín Břeský neměl ve svém odporu šanci; Vaškovo vedení mělo tehdy již dostatek vlivu, aby tuto situaci, která nepochybně odporovala spolkovým stanovám a běžné praxi, ustálo, nehledě na skutečnost, že generační výměna v tak hektické době byla nepochybně požadavkem oprávněným. Břeský ve výboru ústavu setrval ještě dva roky v nevýznamné funkci III. místostarosty. Poté se stáhl do ústraní a zemřel v prosinci 1955. Nutno ovšem dodat, že Břeský nebyl jediný odpůrce nového vedení, jak by se mohlo zdát z pamětí zaujatého A. C. Nora. Také někdejší starosta NJS Jan Hejret, soudě z dochované korespondence,

[10] Nové vedení spolku zaslalo policejnímu ředitelství i seznam celého výboru včetně adres a telefonního spojení; je přitom zajímavé, že v případě Břeského a všech dalších „starých pánů" telefonní kontakt chyběl.

[11] AMP, fond Spolkový katastr, sign. IX/159. Dopis A. Břeského z 15. 6. 1945.

pohlížel na Ladislava Vaška a jeho další spolupracovníky se značnou nedůvěrou, ba s určitým despektem.[12]

Definitivní tečku za bouřlivými personálními změnami ve vedení SKÚ udělala mimořádná valná hromada, která se sešla v novém sídle spolku 26. června 1945, a z níž pražský rozhlas vysílal reportáž. Shromáždění formálně potvrdilo stav z 29. května, resp. 6. června.[13] Stanovám spolku tak bylo učiněno definitivně zadost.

Osobnosti a organizační zázemí spolku

Bylo řečeno, že SKÚ dospěl v letech 1945–1947 k vrcholnému období své dosavadní existence, kdy jeho aktivity přesáhly meze běžného spolku, až se stal i do jisté míry určitou vlivovou institucí, partnerem správních a hospodářských orgánů v Praze a zvláště ve Slezsku. Tomu také odpovídal postupný nárůst jeho členské základny, jejíž stav po druhé světové válce dosáhl svého historického maxima. V roce 1946 spolek registroval přes 2 600 členů a do roku 1948 jejich počet vzrostl na maximum 4 000 členů.[14] Je přirozené, že SKÚ v tomto ohledu těžil i z publicity a všeobecného zájmu české veřejnosti o Slezsko po válce. Mezi členy SKÚ z té doby nalezneme řadu významných osobností z umělecké a kulturní aféry. Kromě zmiňovaného A. C. Nora či Zdeňka Jermana se setkáváme i s literáty Jarmilou Glazarovou, Ninou Bonhardovou, Vilémem Závadou nebo básnířkou Marií Glabazňovou, výtvarníky Ferdišem Dušou, Jindřichem Wielgusem, skladatelem Iljou Hurníkem, dramatikem Jaroslavem Zrotalem, architekty Jaroslavem Pelanem či Zdeňkem Rossmanem. Ekonomickou sféru zastupovali například generální tajemník Obchodní a živnostenské komory v Opavě a pracovník Hospodářské rady při Úřadu předsednictva vlády Gustav Konárek, vodohospodář František Jermář nebo předseda Svazu pro drůbež, vejce a med Karel Zvoníček. Z politicky činných osobností jmenujme na tomto místě alespoň národně socialistického poslance Andělína Šulíka. Od roku 1945 SKÚ spolupracoval i s řadou významných vědců, mj. geologem Radimem Kettnerem (předseda jeho Studijního odboru) a sociologem Josefem Doberským. Připomeňme též fyzika a pozdějšího pedagoga ČVUT Evžena Římana, absolventa opavského gymnázia.

Personální změny na jaře 1945 způsobily, že tvář a ducha spolku již formovaly jiné osobnosti. Na prvním místě uveďme prvního poválečného starostu SKÚ Ladislava Vaška (nar. 27. června 1895), rodáka z Velké Polomi u Opavy, vzdáleně spřízněného s Petrem Bezručem.[15] Od dob studií na pražské právnické fakultě se Vašek zapojil do činnosti Akademického odboru spolku a od roku 1923 byl trvale členem ústředního výboru NJS. Ačkoli se natrvalo usadil v Praze, kde provozoval advokátní praxi, úzce spolupracoval s Maticí opavskou a ve třicátých letech na půdě výboru národní jednoty tlumočil a snažil se prosazovat i její zájmy. Výrazněji zasáhl do politického dění na podzim 1938; tehdy se počátkem října 1938 podílel spolu s opavskými politiky Otakarem Frommem, Josefem Lukešem a děkanem Aloisem Šebelou na přípravě memoranda československé vládě pro případ konání plebiscitu v tzv. pátém pásmu odstupovaného pohraničí.[16] V čele SKÚ zůstal až do června 1947, jako jeho úřadující starosta však působil ještě od listopadu 1949 do června 1952, kdy byl z politických důvodů zatčen.[17] Po amnestování v roce 1953 dále veřejné aktivity v podstatě nevyvíjel. Mohl pracovat jen jako dělník, později úředník na podřadných místech, naposledy v národním podniku Mototechna. Ladislav Vašek zemřel 6. února 1980 v Praze.[18]

---

12 Srv. AMO, Poz. A. Adamus, kart. 1, inv. č. 53. Dopis J. Hejreta A. Adamusovi z 23. 6. 1947.

13 AMP, f. Spolkový katastr, sign. IX/159. Dopis policejnímu ředitelství z 27. 6. 1945.

14 Jana KOPEČKOVÁ, *Slezský ústav v Praze (1906–1956)*, Inventář, Praha 2002, s. V. Srv. V. SLADKÝ, *Zpráva,* s. 43; srv. A. C. NOR, *Život*, s. 456.

15 Alois KUČÍK, *Po stopách předků Petra Bezruče*, Opava 1947, s. 55. V polovině 18. století se obě větve rodu Vašků oddělily.

16 Jaromír PAVLÍČEK, *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci 1938–1945*, Opava 2003, s. 7.

17 AMP, f. Slezský ústav v Praze, kart. 2, inv. č. 11. Zápis o schůzi výboru SÚ z 24. 6. 1952.

18 Vzpomínka syna, ing. Vladimíra Vaška (nar. 1939) – dopis z v majetku autora.

Dalším vlivným členem vedení SKÚ byl Otakar Dymer, kterého k Vaškovi navíc poutalo osobní přátelství.[19] Narodil se 29. června 1899 v Háji u Opavy v rodině úředníka tamního cukrovaru a jeho původ ho téměř předurčoval k českému vlastenectví a slezskému cítění, neboť Dymerova matka, Pavlína Vašková, byla sestřenicí Petra Bezruče.[20] Otakar Dymer vystudoval v Praze medicínu a již v roce 1919 jej registrujeme v akademickém spolku Opava. O dva roky později předsedal Akademickému odboru NJS, patrně zde se mohl s Ladislavem Vaškem i seznámit. Po absolutoriu se Dymer specializoval na plicní choroby a léčbu tuberkulózy; po roce 1945 se stal primářem plicního oddělení nemocnice ve Veleslavíně, současně provozoval soukromou praxi ve Štěpánské ulici v Praze II. V SKÚ působil jako místostarosta, v letech 1947–1949 i jako tajemník Studijního odboru. V té době byl rovněž ošetřujícím lékařem náměstka ministra zahraničních věcí Artura Londona; po Londonově zatčení počátkem roku 1951 byl proto nucen stáhnout se do ústraní.[21] Zemřel v roce 1969.

Nelze opominout také druhého poválečného starostu, významného národně socialistického politika a kylešovského rodáka Josefa (Jožu) Davida (1884–1968),[22] který v meziválečném období působil jako tajemník Československé obce legionářské a poslanec Národního shromáždění. Během války byl činný v londýnském exilu jako člen Státní rady a Slovanského výboru. V košické vládě pak obsadil post náměstka předsedy vlády a na podzim 1945 se stal předsedou Ústavodárného Národního shromáždění. SKÚ jej již v červnu 1945 jmenoval svým čestným členem,[23] aby se o dva roky později stal jeho starostou. Už na jaře 1946 David stanul i v čele Národní jednoty severočeské, s níž byl svázaný již od dob redigování *Stráže severu*.[24] Nicméně ve funkci starosty SKÚ se David zvláště neprojevoval, spolek za něj fakticky řídil místostarosta Vašek. Můžeme říci, že byl spíše využit jako určitá ikona českého slezanství a svým postavením pomohl ústavu vyvíjet aktivity i na parlamentní půdě. Po únoru 1948 se ještě krátce (do dubna) stal předsedou akčního výboru SKÚ.

Mezi výraznější osobnosti ve vedení spolku můžeme dále zařadit architekta a stavebního úředníka Jaroslava Volence (nar. 6. května 1877 v Podhořanech u Čáslavi). Absolvoval českou techniku v Praze a v letech 1904–1907 působil v odboru vodních staveb na pražském místodržitelství. Poté přešel na stavební úřad do Polské Ostravy, kde spolupracoval s Ústředím starostenských sborů slezských. V letech 1921–1938 byl zaměstnán jako přednosta zemského stavebního úřadu v Opavě.[25] Po svém penzionování a po Mnichovu se Volenec přestěhoval natrvalo do Prahy; patrně tehdy začal více spolupracovat s SKÚ. V roce 1947 se stal členem ústředního výboru, o dva roky později se aktivněji podílel i na propagační a vydavatelské činnosti spolku, v jehož strukturách se pohyboval až do konce 50. let. V jeho osobě spolek navázal na předválečnou propagaci výstavby dunajsko-oderského průplavu. Dlouholetým poválečným členem spol-

---

19 Otakar Dymer byl kmotrem Vaškova syna Vladimíra: „Pamatuji si ho jen jako rozšafného muže, který mě zachraňoval při mých klukovských lumpárnách." (Vzpomínka syna, ing. Vladimíra Vaška).

20 Otec Pavlíny Vaškové, Jan Vašek (* 8. 2. 1832), byl bratrem Bezručova otce, filologa Antonína Vaška (* 11. 11. 1829). Obě rodiny v 70. a 80. letech 19. století udržovaly blízké kontakty. Mladý Petr Bezruč dojížděl z Brna s matkou a sestrami do Háje na letní prázdniny. Dá se předpokládat, že rodina Jana Vaška a Dymerovi jim po smrti Antonína Vaška (+ 1880) vypomáhali v zoufalé sociální situaci. Podle literárních historiků mladý Bezruč právě zde získal vztah k českému lidu ve Slezsku. (k tomu Jiří URBANEC, *Mladá léta Petra Bezruče. Život a dílo 1867–1903*, Ostrava 1969, s. 24–25, 40 a 66).

21 Artur LONDON, *Doznání (V soukolí pražského procesu)*, Praha 1990, s. 76.

22 Jeho bohatou politickou kariéru historiografie dosud podrobněji nezkoumala a nevyhodnotila, vyjma ne příliš zdařilé diplomové práce – Jitka ŠATNÁ, *Osobnost politika Josefa Davida*, rkp., Olomouc 1996 (uloženo na katedře občanské výchovy pedagogické fakulty Univerzity Palackého), 61 s. Srov. Pavla VOŠAHLÍKOVÁ a kol., *Biografický slovník českých zemí*, sv. 12, Praha 2009, s. 144–145.

23 Čestnými členy byli dále na mimořádné valné hromadě v červnu 1945 zvoleni Edvard Beneš, Jan Hejret, gen. Alois Vicherek, gen. Heliodor Píka, Karel Engliš. Čestné členství mělo už svou předválečnou tradici – např. v roce 1927 byli jimi jmenováni Alois Jirásek a Petr Bezruč.

24 Mladá fronta 5. 3. 1946, roč. 2, s. 3.

25 Viz heslo in: Milan MYŠKA a kol., *Biografický slovník Slezska a severní Moravy – nová řada*, sv. 12 (24), Ostrava 2009, s. 64–65.

ku, který působil již ve výboru Slezanu, byl také zemědělský odborník Jan Šafář (1889–1975). V letech 1919–1923 pracoval jako tajemník Ústřední hospodářské společnosti v Opavě, v meziválečném období však pobýval v Praze (generální tajemník Zemědělské jednoty) a vykonával funkci místostarosty NJS. Do roku 1942 pracoval jako referent a pak náměstek ředitele Svazu zemědělství a lesnictví, po válce se angažoval v Jednotném svazu českých zemědělců ve funkci přednosty kulturního odboru.[26] Dále je třeba zmínit osobnost Oldřicha Zíky (1906–1978), vysokého úředníka Národní banky československé a syna dlouholetého spolupracovníka spolku ještě z dob Slezanu, národohospodáře Františka Zíky, znalce mezinárodního práva a docenta Masarykovy univerzity Josefa Budníka (1903–1963), který pracoval jako vedoucí oddělení mezinárodního práva III. odboru a oddělení trestní legislativy IV. odboru ministerstva spravedlnosti a SKÚ zastupoval v tzv. slezských komisích při Úřadu předsednictva vlády[27] a také národohospodáře Oldřicha Kročka, zmocněnce ministra výživy ve Svazu pro brambory a škrob.

Organizační struktura SKÚ stavěla od roku 1945 do značné míry na předchozích dlouholetých tradicích, zaznamenala však také určité úpravy způsobené jeho zcela novými a rozsáhlými aktivitami. Těmto aktivitám, případně aktuálním změnám se vnitřní členění spolku pružně přizpůsobovalo.

V čele spolku stál starosta, který jej řídil spolu s předsednictvem. V letech 1945–1947 je tvořili tři místostarostové (od roku 1947 čtyři), dva jednatelé, dva pokladníci, zapisovatel, knihovník a archivář. Spolek usiloval o to, aby místostarostové měli určitý vztah (nikoli nutně rodový) k důležitým částem českého Slezska (Opavsku, Hlučínsku, Těšínsku a pak Ostravsku). Vedení spolku volil ústřední výbor, v němž po válce zaznamenáváme charakteristický rychlý nárůst počtu členů (až na 41, včetně náhradníků), který se po roce 1947 snížil zhruba na polovinu (podle potřeby 12 až 24 a 10 náhradníků). Vlastní činnost ústavu se soustředila do zvláštních **pracovních komisí**, na jejichž činnosti se podíleli i řadoví členové. Jejich zřizování bylo poplatné dlouhodobému pracovnímu programu spolku; do některých záležitostí komisí se však vkládalo i přímo předsednictvo. Už počátkem června 1945 nový výbor stanovil, že hlavní úsilí spolku bude zaměřeno na prosazení slezské zemské samosprávy, pomoc při obnově válkou poničených slezských krajů, na reorganizaci jednotlivých odvětví slezského hospodářství (v souvislosti s přípravou pozemkové reformy a znárodnění) a operativní řešení potřeb v oblasti sociální a kulturní. Za tím účelem proto vzniklo celkem sedm komisí.[28] Činnost sociálněpolitické komise, do jejíhož čela byl postaven advokát a vrchní odborový rada ministerstva práce a sociální péče František Vincker, se soustředila na navázání kontaktů se správními orgány ve Slezsku a napomáhání obnově Slezska zprostředkováváním informací od pražských ústředních orgánů, často i různými intervencemi (ve prospěch slezských úřadů i konkrétních občanů). Organizovala také tzv. patronátní akce. Finanční komise za předsednictví Oldřicha Zíky působila ve prospěch obnovy peněžních ústavů a pojišťoven, zpočátku se také věnovala otázkám měnovým a oběhu platidel. S ní dále úzce spolupracovala průmyslová komise vedená ředitelem Emilem Šmidákem; iniciovala porady se zástupci průmyslových podniků ve Slezsku a na Ostravsku, spolupracovala s Obchodní a živnostenskou komorou v Opavě a sekretariátem Ústředního svazu průmyslu v Ostravě a odtud získané informace postupovala ministerstvu průmyslu. Kulturní komise v čele se sochařem Jindřichem Wielgusem zajišťovala pořádání kulturních podniků, podílela se na pořádání zájezdů mládeže do Čech a do Prahy, pořádala knižní akce. Školská komise s předsedou Miroslavem Špačkem, osvětovým pracovníkem Státního výzkumného pedagogického ústavu, v případě zájmu škol i obcí intervenovala u ústředních úřadů a distribuovala slezským školám finanční a knižní dary. Redaktor *Svobodného slova* Eduard

[26] O. Z. / Oldřich ZÍKA/, *Zemřel ing. Jan Šafář*, Těšínsko 19, 1976, č. 3, s. 28.

[27] Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), f. Slezský ústav v Praze, kart. 1, inv. č. 4; v dalších případech je také využit lexikon *Organisace československého státního zřízení. (Přehled státních úřadů a veřejných institucí s rozvrhem jejich agend)*, Praha 1946.

[28] Dále AMP, Spolkový katastr, sign. IX/159. Zpráva o likvidaci Slezského ústavu v Praze, s. 7–9; V. SLADKÝ, *Zpráva*, s. 42.

Cenek vedl komisi tiskovou a náborovou, která usilovala o propagaci problémů Slezska mezi širokou veřejností v médiích, zabývala se přípravou tiskovin SKÚ apod. Sedmá, hraniční komise, v níž působili Ladislav Vašek, Otakar Dymer a Josef Budník, připravovala materiály podporující nároky Československa na hornoslezská území. Kromě toho již počátkem června 1945 vznikla zemědělská a osidlovací komise (v čele Ing. Malcher) spolupracující se zemědělským odborem ostravské expozitury ZNV.[29] V roce 1946 pracovní komise prodělaly určité organizační přeskupení. Komise průmyslová, pro obnovu, zemědělská a finanční se v červnu 1946 sloučily v tzv. národohospodářský odbor vedený Oldřichem Zíkou. O rok později pak už spolu s ním působily pouze tři komise, sociální, kulturní (v čele s pracovníkem státně propagačního odboru ministerstva informací Miroslavem Tesařem) a správní (někdejší sociálně-politická; vedl ji pracovník Slezské kanceláře, tedy 5. oddělení politického odboru Úřadu předsednictvu vlády Václav Sladký).[30]

Pozoruhodnou kapitolu poválečné existence SKÚ tvoří zřízení tzv. **Studijního odboru**; navzdory svému názvu se v tomto případě nejednalo o pobočný spolek, ale o vnitřní orgán SKÚ, podrobně definovaný v nových stanovách ústavu. Vzhledem k tomu, že jeho činnosti již byla věnována obsáhlá studie,[31] omezme se zde pouze na jeho základní charakteristiku a zdůraznění významu v historii celého spolku. SKÚ začal zvažovat zřízení Studijního odboru v polovině roku 1946, tehdy v souvislosti s úsilím argumentačně podepřít snahy o opětovné připojení hornoslezských území k Československu. Tento *politický* motiv, s nímž se vedení ústavu netajilo, vzal ovšem definitivně za své na jaře následujícího roku, přesto spolek od jeho založení neupustil, protože absence systematického výzkumu Slezska, který byl naopak v meziválečném období podporován v Německu a Polsku, byla po roce 1945 na více místech pociťována jako historická chyba.

Studijní odbor tedy vznikl v květnu 1947, aby prováděl a koordinoval komplexní výzkum Slezska v oblasti společenských a přírodních věd (jistou činnost v tomto ohledu vyvíjel i národohospodářský studijní odbor). Přitom SKÚ nechtěl (a ani nemohl) zformovat nějakou centrální vědeckou instituci, ale spíše platformu, v níž by se jednak sbíhaly nitky výzkumů o Slezsku z různých míst a jednak by Studijní odbor sám vytvářel zázemí a podněty k tomuto výzkumu. Do tohoto velkorysého projektu se podařilo zapojit asi čtyři desítky uznávaných odborníků především z pražských a brněnských vysokoškolských pracovišť, kteří samotný výzkum prováděli se svými pracovními týmy složenými ze studentů a externích spolupracovníků. Ovšem vzhledem k tomu, že se SKÚ na tento projekt podařilo získat od státu statisícové částky, utrpěly tím jinak dobré vztahy s pracovníky (tehdy ještě spolku) Slezského studijního ústavu v Opavě, kteří jej začali vnímat jako konkurenta, a to přesto, že ke vzniku opavského ústavu koneckonců pražský spolek aktivně přispěl. Je také určitým paradoxem, že se právě existence Studijního odboru po únoru 1948, kdy byl Slezský studijní ústav postátněn, stala jednou z významných záminek komunistických orgánů k likvidaci celého spolku.

K tomu lze závěrem konstatovat, že aktivity Studijního odboru měly pro poválečný výzkum Slezska v podstatě zakladatelský význam. Pražský spolek jeho založením fakticky realizoval kvalitativně na zcela nové bázi snahy, které můžeme u českých vlastivědných pracovníků a historiků ve Slezsku sledovat již od konce 19. století, tedy stavěl výzkum tohoto regionu na pevných základech moderní vědy. Dodnes imponuje spektrum vědních disciplín podílejících se na realizaci zmíněného projektu, jehož výsledky přežily samotný pražský spolek, neboť badatelské týmy kontinuálně v roce 1950 převzalo právě opavské vědecké pracoviště.

---

[29] Komise pro obnovu v podstatě nepracovala, protože její předseda dr. Kaván přestal působit v Praze.

[30] Ke zřízení tzv. Slezské kanceláře viz Národní archiv, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, kart. 1323–1324, inv. č. 5776.

[31] Jiří KNAPÍK, *Slezský ústav v Praze a vědecký výzkum Slezska v letech 1945–1950*, in: Práce z dějin vědy 6 (Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003), Praha 2003, s. 475–550.

Na růst administrativy spjaté s košatými aktivitami SKÚ reagovalo vedení spolku počátkem roku 1947 rozhodnutím zřídit zcela novou funkci – **ředitele ústavu**. Nejednalo se, jak by se podle označení mohlo zdát, o dalšího reprezentanta ústavu, ale především o funkci správní; ředitel měl dohlížet nad denním chodem spolkové kanceláře a veškerým účetnictvím. Z tohoto pohledu vedení ústavu očekávalo, že se stane (podle vyjádření Otakara Dymera) jakousi „hybnou pákou celého ústavu". Právě na Dymerovo doporučení byl postem ředitele (za pravidelný měsíční plat) na jaře 1947 pověřen bývalý přednosta léčebného oddělení Penzijního ústavu v Praze Josef Chamrád, původem ze Slezska.[32] Funkce zanikla v roce 1949, když na ni Josef Chamrád v prosinci 1948 ze zdravotních důvodů rezignoval,[33] je však třeba podotknout, že očekávání s ním spjatá s úspěchem naplnil.

Na podzim 1947 SKÚ přistoupil (po předchozí dohodě s expoziturou ZNV v Moravské Ostravě) k vytvoření patrně nejzajímavější organizační součásti ve své historii, **Kanceláře poslanců Národní fronty**, kterou můžeme po formální stránce chápat jako určité vyvrcholení intervenčních aktivit ústavu.[34] Vedení spolku se tehdy snažilo využít toho, že jeho starosta stojí zároveň v čele zákonodárného sboru a pokusilo se spojit tuto prestižní skutečnost s účelnou pomocí Slezsku, resp. „účinným hájením" zájmů Slezska a expozitury ZNV u ústředních úřadů. V historii československého parlamentu se přitom jednalo o zcela nový jev; připomeňme, že čeští poslanci zvolení ve Slezsku vytvořili už koncem roku 1918 Sdružení členů Národního shromáždění ze Slezska. Kancelář poslanců sdružovala jak poslance zvolené v oblasti expozitury ZNV, tak poslance, kteří projevili zájem angažovat se ve prospěch slezského regionu; nejednalo se přitom o myšlenku novou, neboť již tehdy existoval na půdě parlamentu Klub slezských poslanců, aniž by však vyvíjel jakoukoli činnost. V Kanceláři poslanců byly přirozeně zastoupeny všechny české parlamentní strany; vzhledem k prohlubující se krizi Národní fronty na podzim 1947 si proto SKÚ sliboval určité překlenutí těchto rozporů právě nad slezskými záležitostmi. Tím spíše, že Úřad předsednictva vlády a jednotlivá ministerstva se záhy zavázaly, že podněty kanceláře budou přijímat jako intervence Národní fronty. Intervence poslanců se soustřeďovaly především na problémy hospodářské obnovy Slezska, neuzavíraly se však ani otázkám kulturním, o čemž například svědčí výsledky jednání poslance Andělína Šulíka s ministerstvem financí na podzim 1947.[35]

Oficiálně se Kancelář poslanců ustavila 1. října 1947 v sídle SKÚ,[36] další schůzky se konaly již v budově parlamentu, konkrétně v pracovně Josefa Davida. Administrativním vedením kanceláře byl pověřen Josef Chamrád. Ten také na ustavující schůzi zopakoval důvody jejího vzniku. Poukázal na to, že není v silách SKÚ, aby u ústředních úřadů „prosazoval a uhájil" potřeby zničeného Slezska, které přes všechny potíže „plní dvouletku co nejlépe". Kromě celkové poválečné obnovy se mu jevila jako velmi důležitá i „otázka společného prosazování decentralisace a industrialisace Slezska". Kancelář poslanců však měla prosazovat pouze „zásadní věci, týkající se oblasti expozitury v Ostravě". V tomto duchu také koncem října 1947 informoval oběžník expozitury ZNV všechny vedoucí úředníky expozitury a Ústředního národního výboru v Opavě, že na kancelář je možné se obrátit pouze ve „velmi závažných případech", a to jen tehdy, pokud

---

[32] AMP, f. Slezský ústav v Praze, kart. 1, inv. č. 11. Zápisy schůze předsednictva (z 29. 1. 1947) a výboru SÚ z 5. 2. a 27. 3. 1947.

[33] V létě 1948 se o místo ředitele ucházel někdejší tajemník Centrálního hospodářského skladiště v Opavě Jaroslav Šonka. J. Chamrád však ve funkci setrval. (ZAO, f. Slezský ústav v Praze, kart. 2, inv. č. 23.)

[34] ZAO, f. Slezský ústav v Praze, kart. 1, inv. č. 1. Pozvánka na schůzi širšího výboru SÚ z 19. 9. 1947; kart. 3, inv. č. 26. Dopis z 31. 10. 1947; kart. 3, inv. č. 27; kart. 4, inv. č. 30; kart. 1, inv. č. 3. Zápis schůze akčního výboru SÚ z 24. 3. 1948.

[35] Kromě 750 000 Kčs na stavbu čtyř škol získal pro Slezský ústav v Praze 80 000 Kčs na publikační činnost, 20 000 Kčs na vydávání Slezského sborníku pro Matici opavskou, 55 000 Kčs pro Slezskou studijní knihovnu v Opavě a 5 000 Kčs na publikování prací B. Sobotíka.

[36] O zřízení Kanceláře poslanců byly informovány ústřední úřady, zvláště ministerstva, ZNV v Praze, Osidlovací úřad a Fond národní obnovy, Nejvyšší účetní kontrolní úřad, Hospodářská rada při Úřadu předsednictva vlády a Kancelář prezidenta republiky.

se na věci usnesla a o zákrok poslanců požádala rada příslušného národního výboru. Na ustavující schůzi kanceláře si devět poslanců rozdělilo ústřední úřady, u nichž měli intervenovat. Úřad předsednictva vlády připadl komunistce Ludmile Weberové, ministerstva financí a informací společně komunistovi Rudolfu Svobodovi a národnímu socialistovi Andělínu Šulíkovi, ministerstvo průmyslu sociálnímu demokratovi Janu Doleželovi, ministerstvo sociální péče s ministerstvem školství a osvěty národní socialistce Antonii Kleinerové, ministerstvo techniky lidovci Františku Matýskovi a národnímu socialistovi Bohumilu Urbánkovi, sociálnímu demokratovi Jaroslavu Pavlánovi ministerstvo výživy a národnímu socialistovi Františku Křepelovi ministerstvo zahraničního obchodu. František Matýsek měl ještě intervenovat na ministerstvu vnitra, Rudolf Svoboda na ministerstvu vnitřního obchodu, Andělín Šulík na ministerstvu zahraničních věcí, František Matýsek na ministerstvu zdravotnictví, Rudolf Svoboda na ministerstvu zemědělství a konečně Bohumil Urbánek měl takto spolupracovat s ministerstvem dopravy.

Skutečnou aktivitu Kancelář poslanců vyvíjela pouze zhruba čtyři měsíce po svém vzniku a po únoru 1948 byla jako nežádoucí prvek v tichosti likvidována (31. 12. 1948 byla přenesena přímo do budovy Národního shromáždění). Přes tuto krátkou dobu se ale mohla vykázat zajímavými výsledky.

Změny ve **stanovách** spolku byly plánovány už od června 1945, hektické období prvních dvou poválečných let a postupné vyhraňování nové organizace spolku však tuto záležitost pozdrželo až do poloviny roku 1947. Mimořádná valná hromada se sešla 12. června 1947 a kromě změny názvu spolku na „Slezský ústav v Praze“ (kdy přívlastek „kulturní“ byl vnímán jako nechtěné protektorátní dědictví) přijala i nové stanovy. Kromě úpravy vnitřních orgánů byly hlavní zásady zachovány; par. 2 ovšem nově zdůrazňoval podporu vědeckému výzkumu Slezska.[37] Na tuto akci záhy (19. 6. 1947) navázala řádná (40.) valná hromada, která zvolila nové vedení spolku.[38]

Nové a rozsáhlé aktivity SKÚ, růst administrativy a tedy i aparátu spolku si ovšem vyžadovaly potřebné zázemí, které bylo nemyslitelné v malých prostorách v Hopfenštokově ulici. V tomto ohledu spolku již brzy po osvobození přálo štěstí, když se podařilo získat nové **sídlo**, „Slezský dům“, navíc v poměrně atraktivní lokalitě – ve Všehrdově ulici 2 (č. p. 560), blízko Mostu legií na Malé Straně.[39] Zásluhu spolek přiznával tehdejšímu pražskému primátorovi Václavu Vackovi, podle jehož výnosu z 12. 6. 1945 tento dům, v němž během okupace sídlila odbočka NSDAP, přiřkl magistrát spolku k užívání i se zařízením. Slezský kulturní ústav hodlal ze „Slezského domu“ vytvořit „středisko veškerého snažení v práci pro Slezsko“; kromě spolkových místností v něm začal budovat knihovnu silesiak, čítárnu slezských novin a časopisů,[40] do Všehrdovy ulice začali záhy také směřovat spolkoví, kulturní i veřejní pracovníci ze Slezska, pro něž se nové sídlo SKÚ stalo jakousi základnou při vyřizování záležitostí v Praze. Kromě toho spolek ve „Slezském domě“ zřídil vysokoškolskou kolej, „Domov slezských studentů“. Ústav zde začal působit koncem června 1945. Počáteční euforii ze získání „Slezského domu“ však zkalily potíže s jeho užíváním.[41]

Zmiňovaný „Domov slezských studentů“ představuje specifickou kapitolu poválečné historie spolku,[42] který s jeho pomocí mohl plně rozvinout již čtyři desítky let trvající podporu slezských studentů na pražských vysokých školách, realizovanou do té doby většinou ve formě stipendií

---

37 Stanovy Slezského ústavu v Praze, Praha 1948, s. 1. Dále AMP, f. Slezský ústav v Praze, kart. 1, inv. č. 8; ZAO, f. Slezský ústav v Praze, kart. 1, inv. č. 10.

38 AMP, f. Slezský ústav v Praze, kart. 1, inv. č. 9.

39 *Slezský kulturní ústav v Praze. Jubilejní zpráva 1906–1946*, Praha 1947, s. 9 a 43; A. C. NOR, *Život*, s. 460.

40 Čítárna byla zřízena v červenci 1945, kdy ústav rozeslat žádost příslušným redakcím o předplatné dvou výtisků. Zájemci se poté mohli seznámit s aktuálními čísly *Českého Opavska, Jiskry, Nové svobody* nebo *Těšínské pravdy*. Nelze ovšem říci, jak dlouho byla čítárna využívána. (ZAO, f. Slezský ústav v Praze, kart. 2, inv. č. 22.)

41 Srv. leták *„Slezané, přátelé Slezska!“ – „Máme už v Praze Slezský dům“*; Věstník Slezského kulturního ústavu, č. 2 (březen 1946). Dále ZAO, f. Slezský ústav v Praze, kart. 1, inv. č. 5.

42 AMP, f. Spolkový katastr, sign. IX/159. Zpráva o likvidaci Slezského ústavu v Praze, s. 10–13.

asociálních podpor. Ústav záhy kolej vybavil potřebným inventářem z darů vojenské správy, ministerstva práce a sociální péče, YMCA a zajistil pro ně potravinové příděly. Co se týče podmínek přijetí do koleje, vedení spolku, resp. jeho sociální komise zůstalo věrno tradicím a přihlíželo především k finančnímu zázemí studenta. Za ubytování se platil pouze symbolický paušální poplatek, který skutečnou režii pokrýval asi jen z jedné třetiny.[43] Zájem o ubytování byl v poválečné Praze přirozeně enormní; kapacitu koleje však SKÚ zvyšoval pouze s obtížemi, podle toho, jak se dařilo nalézt náhradní ubytování pro řádné nájemníky domu. V letech 1946–1954 prošlo „Domovem slezských studentů" celkem 97 posluchačů.[44] Spolek se přitom snažil, aby se studenti („kolejáci"), kteří také vypomáhali na spolkových akcích nebo akcích Akademického odboru, po absolvování studií vraceli do Slezska. Koncem 50. let význam koleje zhodnotili poslední činovníci spolku: „Domov sdružoval mladé lidi z celého slezského kraje a vytvářel z těchto lidí pevný kolektiv oddaný slezskému kraji. Bylo to ohnisko, které denně sdružovalo lidi nejen v koleji ubytované, nýbrž i ostatní slezské studenty v Praze žijící a umožňovalo tím mezi nimi svobodné výměny názorů nebo kolektivní studium. V Domově panoval skutečný bratrský duch, který je tak příznačný pro slezské lidi a na toto vše krásné a dobré budou tito lidé jistě vzpomínat po celý život."

Poválečná etapa působení SKÚ se také spojena s obnovou činnosti jednotlivých **odborů spolku**, které tvořily součást spolku už od roku 1910. Vzhledem k tomu, že tyto odbory měly charakter pobočných spolků s vlastními stanovami, organizačním řádem a vedením, nástin jejich aktivit již poněkud přesahuje rámec tohoto příspěvku. Omezme se proto jen na několik poznámek. V nových poměrech bylo zřejmé, že nebude účelné oživovat některé malé prvorepublikové místní odbory, z nichž na sklonku 30. let aktivně působil již pouze odbor v Praze VII.[45] Za epizodické můžeme označit snahy zřídit na jaře 1947 odbor SKÚ v Táboře, motivovanou snahami udržet aktivity tamního „Sdružení rodáků a přátel Slezska v Táboře",[46] stejně jako kontakty se „Sdružením Slezanů ve Zlíně".[47] Oba příklady nicméně dokládají vlnu sympatií vůči Slezsku v letech 1945–1946, spjatou zejména s jeho poválečnou obnovou. Tradici SKÚ naopak dostálo zřízení odborů akademického a ženského spolu s významným odborem brněnským. Akademický odbor od přelomu let 1945/46 vyvíjel řadu kulturních aktivit, jež napomáhaly propagaci Slezska a jeho potřebám (zmiňme především obnovenou tradici Bezručových večerů za účasti předních herců). Současně podchycoval sociální potřeby studentů ze Slezska studujících v Praze a společně s vedením SKÚ se je snažil řešit. Zásadní roli sehrálo zřízení zmíněného „Domova slezských studentů" a později také zakoupení rekreační chaty Klárka na Malé Morávce v Jeseníkách. Dřívější Dámský odbor začal po roce 1945 pracovat nejprve ve formě pouhé ženské komise SKÚ a teprve v dubnu 1947 se přeměnil na Ženský odbor s vlastními stanovami. V duchu vlastních tradic vyvíjel zejména charitativní aktivity ve prospěch dětí, rodin a škol ve Slezsku; prostřednictvím denního tisku, časopisů a rozhlasových pořadů se mu za tímto účelem dařilo s úspěchem oslovovat širší veřejnost. Zajímavým vývojem pak prošel jediný místní (brněnský) odbor, Slezský kulturní ústav v Brně, který během okupace svou činnost formálně neu-

[43] V letech 1946–1954 ústav od studentů vybral 247 710 Kčs, skutečné náklady činily 653 719 Kčs.

[44] Z 97 studentů studovalo 50 technické nauky (18 strojní fakultu, 10 chemickou, 2 stavitelskou, 6 elektrotechnickou, 3 architekturu), 20 ekonomii, 18 studovalo na Univerzitě Karlově (z toho 8 práva, 4 lékařství, 2 fyziku, 2 farmacii, 1 historii, 1 filozofii), 2 politické vědy, 2 AMU, 4 konzervatoř, 1 Uměleckoprůmyslovou školu.

[45] Odbor v Praze VII v roce 1945 vlastní činnost neobnovil, protože, podle sdělení posledního předsedy Aloise Rohleny ředitelství SNB v prosinci 1948, „menšinový problém byl vyřešen a členský kádr úplně rozrušen". Ze spolkového katastru byl spolek vymazán v únoru 1949. – AMP, f. Spolkový katastr, sign. IX/326.

[46] ZAO, f. Slezský ústav v Praze, kart. 1, inv. č. 10. Činitel spolku F. Ježek v dopise z 15. 5. 1947 uvedl: „Vytratil se počáteční elán, uspořádaly se pouze dva koncerty, několik schůzí. Valná většina členů již zaneprázdněna svým povoláním a členstvím v jiných spolcích, proto se dospělo k názoru raději tento spolek zrušit. Nikdo ze slezských rodáků ovšem na svůj kraj nezapomíná, Táborsko je však také chudý kraj a Slezsku by se mohlo pomoci pouze kulturně a ideově."

[47] AMP, f. Slezský ústav v Praze, kart. 9, inv. č. 136.

končil. Přestože se v prvních měsících po osvobození potýkal s odlivem členů a potenciálních spolupracovníků (zvláště úředníků a učitelů), kteří se vraceli na svá původní působiště do Slezska, zahájil veřejnou činnost. Velmi se podobala aktivitám pražského ústředí, ovšem ve skromnějším měřítku. Zvláštní postavení mezi odbory SKÚ stálo nakonec na jaře 1947 za úplným osamostatněním spolku; pod stejným názvem Slezský kulturní ústav v Brně přitom vyvíjel různé kulturní aktivity až do roku 1952.

Závěrem dodejme, že osudy Slezského ústavu, pražského spolku s bohatou národně obrannou tradicí, se po roce 1948 pomalu uzavíraly. Komunistický režim z ideologických důvodů nestál o instituci, která v jeho očích problematizovala obraz nového „socialistického Ostravska" a navíc ztělesňovala různé nežádoucí resentimenty. Navzdory projevům loajality a snahám o spolupráci s režimem se vedení Slezského ústavu muselo v letech 1948–1950 vzdát řady svých aktivit a po přijetí zákona č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních již spolek hrál jen o holou existenci. Formálně přitom zanikl až počátkem roku 1957. Část členstva se poté sdružila do „Regionálního vlastivědného kroužku Bezručův kraj" pod Pražskou informační službou.

Summary

Silesian Cultural Institute in Prague 1945–1948
The structure, personalities and goals

This study deals with the new stage of the Prague Society activities, which has associated the Czech intelligence from Silesia since the early 20th century, first under the name Slezan, later Silesian National Unity and since 1939 the Silesian Cultural Institute. The study outlines the circumstances which in spring 1945 brought changes in the management of the Prague Society and the arrival of new personalities who updated the supportive programme of the Silesian Cultural Institute under the new political conditions (Ladislav Vašek, Otakar Dymer, Oldřich Zíka, Jaroslav Volenec, etc.). The study also outlines the individual structures of the association, changes in management and statutes, establishment of working committees. It also deals with the establishment of the Study department of the Silesian Cultural Institute and the Office of National Front deputies, i.e. structures by which the political ambitions of The Silesian Cultural Institute peaked.

Lucie Augustinková

STAVEBNÍ VÝVOJ VENKOVSKÉHO DOMU ČP. 98 VE VÁPENNÉ

Abstract
House No. 98 in Vápenná (Jeseník region) was built as a village house in the 2nd half of the 18th century probably as a result of the attempts of the lords to increase the numbers of cotters. It represents common rural house with a crosswise middle hall, where a smoke kitchen used to be, and with southern residential part. The material composition of the building in the context of its construction development gives an interesting evidence of the changing construction tradition in Jeseník region in the Late Modern Times.

Keywords: *rural house, Vápenná, construction material*

Některé oblasti Jesenicka a Bruntálska si spojujeme s těžbou a úpravou stavebních materiálů, což se odráželo i v historických názvech obcí nebo vzniklo jako výsledek přidělení názvů na přelomu 40. a 50. let 20. století (Břidličná, Vápenná, Žulová a podobně...). Používání konkrétních stavebních materiálů v minulosti bylo dáno jejich lokální dostupností (a také samozřejmě jejich cenou), neboť ve středověku a raném novověku nebylo ekonomicky únosné dovážet běžné stavivo na dlouhé vzdálenosti. Obecně se u nás v obdobích, pro které už existují doklady v rovině hmotného pramene, stavělo z dřevohlinitých materiálů a z kamene, cihly se objevovaly spíše později, pro naše území konkrétně od rané gotiky.[1]

Když pomineme užívání cihel ve starověku, které se ostatně netýkalo našeho území, uvádí obvykle literatura cihly v době vrcholného středověku,[2] nicméně pálená krytina je doložena už archeologickými nálezy z velkomoravských lokalit.[3] U nás začíná tradice užití pálených cihel od pozdně románských a raně gotických staveb (například pražský Anežský klášter). Programově se zřejmě cihlářstvím zabývaly klášterní stavební hutě cisterciáků.[4] Cihla se tehdy objevuje lokálně, oblastí tradičního výskytu převážně cihlové architektury jsou nížiny, kde byl nedostatek kamene. Velká část stavební produkce tak vznikala z cihel v Polabí, v Olomouci a také ve Slezsku.[5] Od renesance se cihla uplatňuje ještě častěji, od baroka bývají dostavované části nezřídka cihlové. Subtilnější cihlové dostavby bývají velmi často mladší (patro nad sakristií u kostela sv. Josefa při kapucínském klášteře ve Fulneku[6] je jen jedním z množství příkladů). Pro novověk se pak v příručkách lze dočíst o použití cihel a kamene pro různá využití v konkrétních částech staveb, od 19. století vychází celá řada těchto knih, před polovinou 19. století psaných už i v češtině.[7]

---

1 Jiří ŠKABRADA, *Konstrukce historických staveb*, Praha 2003, s. 15–26.
2 Jan MUK, *Historické konstrukce I.*, Praha 1996, s. 11–12.
3 Luděk GALUŠKA, *Great Moravia*, Brno 1991, s. 55.
4 J. ŠKABRADA, *Konstrukce historických staveb*, s. 24.
5 J. MUK, *Historické konstrukce I.*, s. 11–12.
6 Lucie AUGUSTINKOVÁ, *Vznik a výstavba kapucínského kláštera a kostela sv. Josefa ve Fulneku.* J. Šedivá (ed.), Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě v roce 2006, Ostrava 2006, s. 45–53.
7 Sumu vědomostí pro stavební inženýry, a tedy i informace o používání vhodného stavebního materiálu pro danou stavební úlohu podává nesmírně systematický H. P. JOENDL ve svém třísvazkovém *Die Landwirtschaftliche Baukunst.* V roce 1840 vyšel v jednom svazku výtah z tohoto díla v češtině jako Poučení o stavitelství pozemním. Adolf z GABRIELY, *Hlavní pravidla stavitelství*, Brno 1861. O úloze kamene a cihel mezi stavebními materiály se tu píše na s. 3–10.

Těžba stavebního materiálu ve Vápenné

Přímo v místě (tedy v obci Vápenná, dříve *Setzdorf, Zighartice*) je doložena **těžba dřeva**, zakotvená jako robotní povinnost do 16. století, jak stojí v urbáři z roku 1584. Hlavní robotní povinností zdejších poddaných však bylo kácet pro vrchnost **dřevo**, a to 20 sáhů do roka za mzdu 2 grošů za sáh. Na dokreslení je vhodné uvést, že o něco výš (proti proudu) postavila vrchnost nad *Olšovým mlýnem* (ve *Sklenném dole*?), pilu.[8] O konkrétním využívání kamene se v urbáři vůbec nepíše.

Počátkem 17. století byly v provozu **dvě vápenné pece**, postavené na pozemcích šoltéství, ač patřily vrchnosti (biskupu vratislavskému). K práci v nich usadila vrchnost ve vsi další námezdní síly, jichž bylo okolo roku 1635 už 6 a byli vedeni jako „*vápeničtí zahradníci*". Ročně se v obou pecích vypálilo 157 maldrů vápna v ceně 20 tolarů a 34 grošů. Počet osedlých zahradníků a domkářů, kteří sloužili jako laciné pracovní síly při žulovském dvoře, na pile a při vápenných pecích, se s rozvojem výroby zvyšoval a v roce 1635 se vyskytovalo kromě uvedených vápenických zahradníků ještě 9 zahradníků a 4 domkáři. Zvětšila se i rozloha orné půdy, která téhož roku čítala 19 lánů.[9]

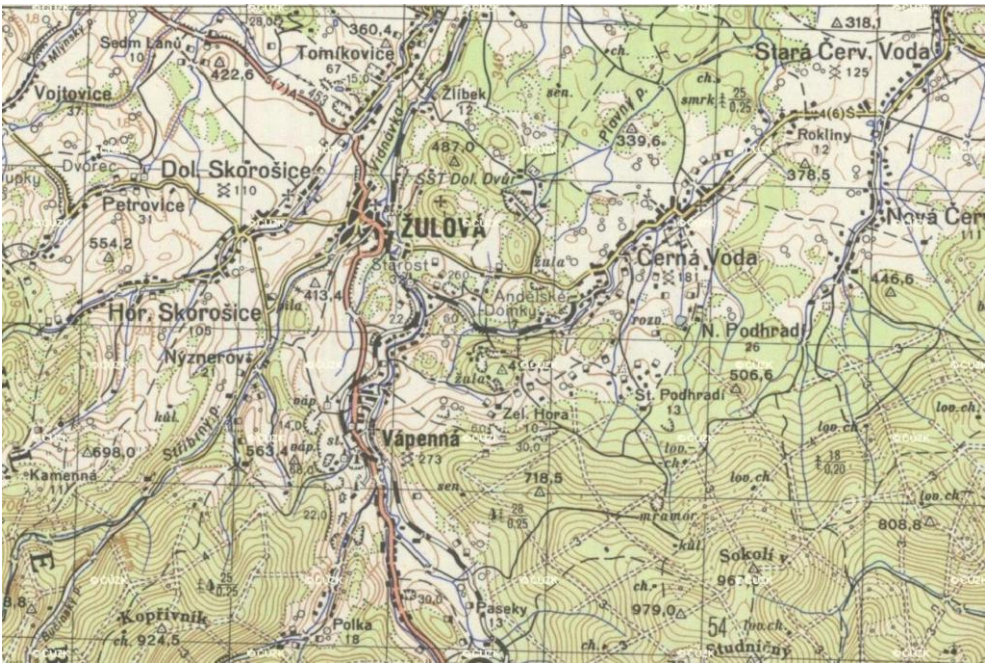

1. Vápenná a okolí na mapě 1 : 100 000, 1952. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Praha

Počátkem 19. století se **výroba vápna** začala prudce rozvíjet a dala příležitost k obživě řadě obyvatel. Vápno se v této oblasti pálilo z krystalických vápenců – mramorů. Hrubozrnnou horninu s vysokým obsahem kalcitu bylo nutné před výpalem rozbít na malé kousky. Zprvu se pálilo vápno v polních pecích, obyčejně připravených ve svahu, do něhož byla vyhrabána díra 4 m široká a 2 m hluboká. Ta byla nejdříve vyztužena žulovými kame-

[8] Rudolf ZUBER a kol., *Jesenicko v době feudalismu do roku 1848*, Ostrava 1966, s. 406.
[9] R. ZUBER, *Jesenicko v době feudalismu*, s. 406–412.

ny a pak do ní byly vloženy kusy vápence. Na ně byla nasypána nepříliš silná vrstva už vypáleného vápna, která se přikryla slámou a bramborovou natí. Prostředkem kuželovitě vrstveného drceného vápence byl ponechán prostor pro oheň. Kužel byl přikryt hlínou a zapálen. Později byly nad pecí stavěny kolny. Ve 30. letech 19. století se začaly stavět kruhové pece na topení dřevem, v nichž bylo možno najednou vypálit 100–150 centů vápna. Hlavním odbytištěm bylo Prusko. Roku 1838 bylo takových pecí 17 a jejich výnos se odhadoval na 20 tisíc zlatých. Odbyt vápna zlepšila cesta z Jeseníku do Javorníku, postavená kolem roku 1835.[10] Významnými producenty vápna byla rodina Latzelů. Anton Cajetan Latzel (1818–1896) provozoval ve Vápenné podnik na pálení vápna. Aby dosáhl lepší kvality vápna, nechal v roce 1869 zbudovat první Hoffmannovu kruhovou pec, jíž následovaly v roce 1877 další.[11] Šlo o technickou inovaci v podobě třicetikomorové pece na dva ohně. Jedna komora pojala 420 metrických centů vápence.[12]

Přitom v sousední obci ***Friedeberg*** (*Frýdberk*) byl tradičně těžen stavební materiál,[13] po němž obec dostala své současné pojmenování **Žulová.** K využití **žuly** jsou tu vhodné přírodní podmínky, obrovský žulovský masiv, kterému se také říká žulovský pluton s centrem v Žulové a dále v obcích Černá Voda, Stará a Nová Červená Voda, Vápenná, Skorošice, Bernartice, Kobylá, Velká Kraš a Vidnava a pokračující dále k severu do Polska, což představuje rozlohu asi 140 km^2. Počátky používání žuly nejsou přesně známy, žula se v této oblasti objevila jako stavební materiál pro kostely, opevnění i hrady, ze žuly jsou například hrady Žulová a Kaltenštejn. Využití žuly bylo zpočátku omezené, opracování tvrdého a pevného kamene primitivními nástroji bylo namáhavější než například u vápence nebo mramoru. Širší využívání žuly souviselo až s využitím střelného prachu při dobývání kamene. Například vlastivěda z roku 1893[14] uvádí podle Simona k Tomíkovicím, že i když nemají vlastní lom, zabývá se mnoho obyvatel kamenickou prací a dělají z kamene portály, prahy, okenní ostění i dlažby. Podle zdejších znalostí se těžba kamene datuje do poloviny 17. století. Od té doby se žuly začalo používat vedle mramoru a pískovce rovněž jako materiálu pro sochařská díla. Produkty ze žuly se tak objevovaly na hradech, zámcích, dvorech a jiných stavbách, šlo rovněž o staleté hraniční kameny, kříže, sloupy a další. Z ojedinělých lomů, kde se těžilo primitivními metodami, se později vyvinula průmyslová těžba, Simon uvádí kolem roku 1840. Ze žuly se vyráběly žlaby pro dobytek, později díky přesnějšímu opracování kusy pro sestavování portálů, stupně schodů a plotny pro dláždění. Brzy se produkty začaly vyvážet. Ceny bývaly tehdy různé. Koryto dlouhé jeden loket tak například stálo 15 šajnů, přitom 50 šajnů se tehdy rovnalo asi jednomu zlatému.[15] Tele podle Simona v roce 1845 stálo 3 zlaté, 1 vratislavský šefl sladovnického ječmene 36 měděných grešlí a šefl brambor na jaře 20 nebo 25 krejcarů. Proti tomu byl kámen v podstatě zadarmo, na jeho konečné ceně se tak nejvíc projevovala vzdálenost. V Německu se tehdy za kamenické výrobky utrácely statisíce tolarů. Největšími odbytišti byly Nisa a Pačkov. V roce 1850 se výrobou žlabů a portálů v Žulové živili tři lidé: Schön, Thienel a Linke. Anekdotické vyprávění o zakázce na žlab pro palírnu v Petrovicích (místní část Skorošic), zaplacené prý

---

10 TAMTÉŽ.

11 Rudolf WEISER – Kurt SCHRÖTER, *Setzdorf und Umbegung*, Enzberg 1972, s. 59.

12 Hana HLUŠIČKOVÁ (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku***,** IV. díl S–Ž, Praha 2004, s. 139.

13 Granodiorit tradičně označovaný jako slezská žula. Těžbě žuly jsou věnovány články J. Kamaráda a B. Tinzové. Jaromír KAMARÁD, *170 let kamenoprůmyslu na Jesenicku*, Hlas Žulové, 2/2006; Bohumila TINZOVÁ, *Odborná kamenická škola v Supíkovicích 1885–1945*, Kámen 12, 2006, č. 1, s. 63–66.

14 *Heimatkunde des politischen Bezirkes Freiwaldau*, Freiwaldau 1893.

15 Vztah mezi vídeňskou měnou a šajny upřesňuje publikace Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických,* Jinočany 1993, s. 392.

vinnou pálenkou o objemu vnitřního prostoru žlabu, dokresluje kromě chuti řemeslníků ještě i flexibilitu řemesla- vycházet vstříc i požadavkům mimo běžnou do značné míry už typizovanou výrobu. Motivace byla zřejmě velká, Simon výslovně uvádí, že navzdory hodinové cestě byl žlab dovezen a dodnes (k roku 1974?) se používá. Počátkem roku 1860 se vyráběly žulové plotny 3–4 stopy dlouhé a skoro stejně široké. K tomu se uvádí ceny 12 krejcarů za stopu a 6 za spáry a opracování. Od roku 1860 se zpracování kamene rychle rozvíjelo, pevnost Nisa potřebovala mnoho kamene. Kamennými deskami byly dlážděny ulice i chodníky a žuly bylo třeba na portály a schody.[16]

Slezská žula byla jako tradiční materiál ceněna v Evropě především před první světovou válkou a po ní. Rozvoj těžby bylo možné zaznamenat ještě mezi 50. a 90. lety 20. století.[17]

2. Dům čp. 98 ve Vápenné od jihovýchodu, foto, 1961. Soukromá sbírka C. Langerové, Jeseník

Dějiny a stavební vývoj domu čp. 98 ve Vápenné

Aktuálně zpracovaný stavební vývoj vesnického domu čp. 98 ve Vápenné velmi dobře dokládá proměny užívání stavebního materiálu na Jesenicku, které vychází z místních možností a poněkud se liší od obvyklých výše nastíněných schémat.

Dům čp. 98 ve Vápenné nebyl nějakou dobu využíván. V roce 2013 získal dům ing. arch. Martin Cviček a začal usedlost opravovat.[18] Před zahájením oprav byl zpracován stavebně historický průzkum[19] a následujícího roku byly situace vzniklé rozkrytím stavby během oprav dokumentovány a vyhodnoceny v nálezové zprávě.[20]

---

16 Ernst SIMON (ed.), *Friedeberg. Altvater. Geschichte und Schicksaal eines Sudeteschlesischen Städtchens,* Augsburg 1974, s. 23–25.

17 Jaromír KAMARÁD, *170 let kamenoprůmyslu na Jesenicku*, Hlas Žulové, 2/2006.

18 Martin Cviček sám zpracoval v roce 2013 velmi precizní zaměření domu, které je podkladem pro projekci památkové obnovy domu a dnes již i pramenem ke stavu domu před započetím oprav. Číslování místností v půdorysech je využito rovněž pro orientaci v článku.

19 Lucie AUGUSTINKOVÁ, *Stavebně historický průzkum venkovského domu čp. 98 ve Vápenné*, Ostrava 2013. Nepublikovaný materiál uložený na NPÚ, ú. o. p. v Olomouci.

20 Lucie AUGUSTINKOVÁ, *Venkovský dům čp. 98 ve Vápenné. Nálezová zpráva,* Ostrava 2014. Nepublikovaný materiál uložený na NPÚ, ú. o. p. v Olomouci.

Dům čp. 98 vznikl jako domkářská usedlost ve 2. polovině 18. století patrně v rámci snah vrchnosti po zvýšení počtů poddaných. Reprezentuje venkovský dům s napříč položenou střední síní, kde bývala dymníková kuchyně, jižním obytným traktem a traktem severním, složeným z klenuté spíže (místnost č. 106) a dalšího plochostropého prostoru (místnost č. 104), později prokazatelně využitého jako výměnek.

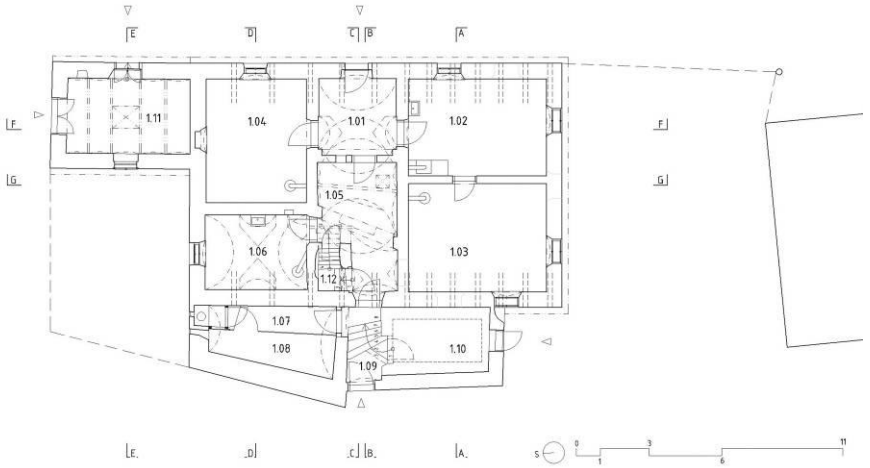

3. M. Cviček, půdorys domu čp. 98, 2013

Jako pravděpodobně původní se jeví malovaná výzdoba exteriéru s bílou architektonikou a červenými výplněmi, která se ve větším rozsahu dochovala na západním průčelí, k němuž byly postupně přikládány přístavby – nejprve jižní, doložena mapováním stabilního katastru k roku 1836 jako dřevěná, pak na severní straně zděná a nakonec po sejmutí dřevěného přístavku byla přidána přístavba z pevného zdiva i na jižní straně.[21]

Během památkové obnovy domu, kdy byly rozkryty i stropy nad jižním obytným traktem, byly zjištěny stopy po příčce, vedené v západní části traktu (tedy mimo okno), která měla kromě dispozičního dělení rovněž podepřít strop, dendrochronologicky datovaný do doby po roce 1774, nicméně zesilovaný na západní straně, dlouhodobě staticky poškozované klesáním terénu na straně k potoku.

První pramenný záznam o sledovaném domě pochází z roku **1786.** Dne 21. 7. toho roku prodal **Michal Hauke** domkářský grunt čp. 98 (*ein Rustikalhäusslergrund sub N. 98*) **svému synovi Michalovi**. K domu patřila zatravněná zahrada a kus orné půdy, dům se zahradou hraničil s knížecími pozemky, na straně shora s Georgem Hettnerem, na straně zdola s Johannem Grimme, zezadu se zahradou Franze Hettnera. Dále náležel ke gruntu kus orné půdy, který hraničil s Michalem Drapalem vpředu, zezadu s kusem orné půdy Josefa Hauckeho, na straně shora s knížecími lesy, na straně zdola s kusem orné půdy Antona Hauckeho. Ve smlouvě kromě toho stálo, že syn měl zásobovat výměnek svého otce 9 měřicemi, z čehož mu po smrti rodičů měla čtvrtina zůstat.

[21] Lucie AUGUSTINKOVÁ, *Stavebně historický průzkum venkovského domu čp. 98 ve Vápenné*, Ostrava 2013. Nepublikovaný materiál uložený na NPÚ, ú. o. p. v Olomouci.

Podle pozemkových knih panství Žulová byl vlastník gruntu vrchnosti povinen službou podle vedení a různými úkoly, které měly být vyjmenovány v urbáři, *odkud si je může každý zjistit*. **Michal Haucke prodal roku 1786 dům č. 98 svému synovi Michalovi.**[22]

V roce 1789 koupil dům Florian Bauer.[23] 10. 10. 1834 se Karlu Küschovi a Filipině Kapsch v domě č. 98 narodil syn Albert. Kapschovi a Küschovi se tu pak podle následujících matričních údajů střídají, poslední nalezený záznam pochází z roku 1862.[24] V roce 1870 koupili dům Albin a Mathilde Ehrlich od Ignaze a Albertiny Ernst.[25]

Na přelomu 19. a 20. století byla obytná místnost jižního traktu rozdělena příčkou vedenou v severojižním směru. Tím muselo být zazděno střední okno v jižní zdi a do severozápadního rohu místnosti byla vložena kachlová kamna se sporákem, napojená na odtah kouře, směřující do původního odtahu dymníku. Dymník byl podklenut a zajištěn na severozápadní straně traverzou vedenou pod původním obloukem, který odděloval kuchyň ve směru severovýchod – jihozápad. Z počátku 20. století pochází rovněž severní přístavba, postavená přímo na kamenném dláždění. Šindelový střešní plášť stavby byl překryt břidlicí.

16. 1. 1915 získal dům Hugo Gröger,[26] 15. 4. 1918 Emil a Anne Lux.[27] Od Emila a Anne Lux koupil dům 20. 6. 1937 Josef Langer.[28] Rodina Langerových[29] pak dům obývala až do počátku 21. století, ovšem události předešlého století se projevily v roce 1945 konfiskací a v tomto případě formálním vlastnictvím obce a následným prodejem původním vlastníkům.

Podle svědectví Langerových bylo za Josefa Langera a Arnošta Langera realizováno minimum úprav, které směřovaly spíš ke zkvalitnění obytných částí domu podle tehdejších měřítek – byla položena PVC podlaha v kuchyni a zazděno jižní okno do ulice na východní straně.

Materiálová skladba domu čp. 98

Materiálově a konstrukčně se dům nijak nelišil od obvyklé stavební produkce své doby. Byl postaven z **cihel**, a to v podstatě v celém svém rozsahu, jak jsme u staveb pokročilého novověku zvyklí. Cihlové byly obvodové zdi, ostění oken a samozřejmě i dymník v jižní části síně. Kromě zaklenutí nad dymníkem, s nímž jistě souvisela i klenba síně, dostal dům už od počátku valenou klenbu s výsečemi nad skladovací komorou č. 106. Pálená hlína je na domě přítomna i v dotvarování štítu, kde byly použity keramické čtverce o rozměrech 21,5 až 24 x 24 x 5 až 7 cm, jaké se touto dobou obvykle objevovaly v dlažbách.

I **dřevo** bylo použito v obvyklých konstrukčních úlohách své doby – na stropy, krov a střešní krytinu. Trámové stropy byly původně pohledové, samozřejmě s okosenými hranami, s různou povrchovou úpravou – začernalé ve světnici v jihovýchodním nároží 102. V místnosti č. 104 při východním průčelí, jejímž historickým smyslem bylo rovněž bydlení, určené podle všeho pro generaci na výměnku, byly stropní trámy dodatečně opatřeny světle okrovým nátěrem. Stropní trámy představoval, jak se dělo s obvyklou dobovou úsporností

[22] Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Velkostatek Žulová, pozemková kniha, sign. C2–42, kupní smlouva č. 271.

[23] ZAO, fond Velkostatek Žulová, pozemková kniha, sign. C2–42, kupní smlouva č. 370.

[24] ZAO, fond Velkostatek Žulová, pozemková kniha C2–45, folio 271.

[25] Státní okresní archiv (dále SOkA) Jeseník, Archiv obce Vápenná, inv. č. 1, N2398.

[26] SOkA Jeseník, fond Archiv obce Vápenná, inv. č. 1, N. 4966. Katastrální úřad pro Moravu a Slezsko, katastrální pracoviště Jeseník, pozemková kniha.

[27] SOkA Jeseník, fond Archiv obce Vápenná, inv. č. 1. Katastrální úřad pro Moravu a Slezsko, katastrální pracoviště Jeseník, pozemková kniha.

[28] Kupní smlouva ze dne 20. 7. 1937. Soukromá sbírka Arnošta Langera z Jeseníku.

[29] Soubor fotografií pořizovaný Langerovými od počátku 60. let 20. století zpřístupnila Carmen Langerová z Jeseníku.

ještě v 18. století, zároveň trámy vazné, do kterých byly čepovány patní vzpěry krokví. Z dendrochronologického datování vyplynul kromě datace samotné ještě další poznatek pro původ stavebního materiálu, a totiž konkretizace botanických vlastností **smrku** jako stavebního dříví, který nejevil charakteristiku dřeva ze samotné Vápenné (nadmořská výška 408 m n. m.), ale dřeviny rostoucí v polohách nad 600 m n. m.[30] Dále se dřevo na domě čp. 98 objevilo v obvyklých konstrukčních úlohách – jako materiál pro výplně otvorů a samozřejmě v podobě desek tvořících podlahovou krytinu v obytných místnostech (s obvyklými nehořlavými vložkami okolo sporáků a kamen od 2. poloviny 19. století a také jako zátěžová partie krytiny pod vstupními dveřmi v místnosti č. 104).

4. Malovaná původně exteriérová výzdoba domu čp. 98 ve Vápenné dochovaná v podkroví západního přístavku, foto, 2014

Podstatnou informaci článku nese úloha **kamene** ve vývoji sledovaného vesnického domu. Nejde ani tak o **břidlici**, která se objeví v počátcích existence domu v podobě tabulky tvaru srdíčka s domovním číslem 98 a pak ve 20. století, kdy převrství jako nehořlavá střešní krytina dosavadní šindelový plášť, který nadále zůstane coby izolace pod rovinou šablon. Především se jedná o výskyt žuly, kterou v původních barokních nosných zdech ani původních příčkách prakticky nenajdeme. Jižní žulový portál hlavního vstupu s nadsvětlíkem z ulice může být ještě původní, čemuž nasvědčuje i jeho překrytí vápennými nátěry ve škále od bílé přes okrovou po několik tónů šedi. Ovšem velmi zvláštní a úsporným stavebním zvyklostem minulosti odporující je mnohostranné užití kamene na sledovaném domě ve 2. polovině 19. století, které by v jiných podmínkách hraničilo s nezdůvodnitelným plýtváním. Kámen se totiž objeví jako převažující stavební materiál obou přístavků k západnímu průčelí. Argumentem pro použití kamene tady ještě mohla být i blízkost vody, jde o západní průčelí v bezprostřední blízkosti potoka. Z kamene byly ještě v 19. století dlaždice se žlábky k odvodu vody před hlavním vstupním průčelím od východu a také před severním průčelím, kde se ovšem sestava pro zachycování a odvod dešťové vody ocitla po přidání severního přístavku v interiéru a zavdala tak příčinu k ústně tradovanému vysvětlení

[30] Tomáš KYNCL, *Výzkumná zpráva č. 145–14. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků domu čp. 98 ve Vápenné*, Brno 2014. Nepublikovaný materiál uložený na NPÚ, ú. o. p. v Olomouci.

o využití žlábku pro odvod krve z jatek,[31] které vzniklo vlastně neznalostí konstrukčních principů a stavebního vývoje domu, ale bylo zřejmě pro posluchače atraktivní. Jako naprosté a neuvěřitelné plýtvání se pak může jevit kamenná výbava západního suterénu – tesaný vstupní portál do sklepa a 3 kamenné police z masivní žuly, které musí pocházet z 2. poloviny 19. století.

5. Domovní číslo domu čp. 98 na východním průčelí a přístavek s převahou kamene, přiložený v 1. polovině 19. století k západní straně cihlové usedlosti, foto, 2013

Závěr

Nezvyklý sled v použití stavebního materiálu – cihla, lomový kámen, tesaný kámen je zdůvodnitelný lokálními podmínkami pro těžbu stavebního materiálu a rovněž vývojem jeho cen, souvisejícím mimo jiné se zdokonalováním technologií. Zatímco v 18. století se přímo ve Vápenné, ale i v okolí ve velkém produkovalo vápno, na něž se pro zvýšení ekonomického efektu v místě jistě vázala i výroba cihel, v průběhu 19. století se začala v sousední, necelé 4 km vzdálené Žulové ve velkém zpracovávat žula, což se na víceméně běžné vesnické usedlosti čp. 98 ve Vápenné projevilo odklonem od stavění z cihel a masivním používáním žuly i pro konstrukce, jako byly police ve sklepě a vlastně i portál do suterénu, pro něž je žula a kámen obecně zbytečně luxusní a naprosto výjimečný materiál.

Summary

Construction Development of Rural House No. 98 in Vápenná

The reasons for the unusual order of the used construction material – brick, rubble-stone, chiselled stone – are the local conditions for construction material mining and also the development of its prices connected with the technological improvements. While in the 18th century Vápenná and its surroundings, there was a large scale lime production which was connected with brick production to enhance the economic result, in the 19th century in the neighbouring, only 4 km far, Žulová, granite was processed. It showed on the more or less common rural settlement No. 98 in Vápenná by the turn from bricks to the massive use of granite even for constructions such as shelves in the cellar and as a matter of fact also a portal to the basement for which granite and stone are generally considered too luxurious and utterly exceptional material.

[31] Ústní sdělení paní Ingeborg Bahrové z Vápenné.

KRATŠÍ PŘÍSPĚVKY

Petr T e s a ř

NEZNÁMÝ PLÁNEK VÝCHODNÍ ČÁSTI OPAVSKÉHO KOSTELA SV. DUCHA Z DOBY KOLEM ROKU 1777

V registratuře Královského úřadu se pod původní spisovou značkou 28/15 skrývá agenda s názvem *Begräbnisplätze und Kirchengruften 1772–1781*.[1] Spis je zahájen nařízením císařovny Marie Terezie ze 14. srpna 1772 ohledně pohřbívání, mj. rovněž v případě užívání kostelních krypt v hlavních městech. Vstupy do krypt v kostele neměly být již otevírány a krypty měly být nadále obsluhovány vchody přístupnými pouze z prostoru vně kostela. Rovněž větrací otvory krypt nesměly ústit v kostele, při podlaze. Důvody právní úpravy byly zdravotní (epidemiologické), proto také úřad intimoval nařízení zdravotní (sanitní) komisi, policejní komisi a vojenskému velitelství, aby s ním seznámily všechny obmyšlené v první instanci. Nařízení bylo dále postoupeno církevním vrchnostem k seznámení a dalšímu rozšíření v církevních strukturách. Proces uvedení císařského nařízení do praxe byl zjevně během na dlouhou trať, a to z mnoha důvodů. Vždyť požadavek na mimokostelní vstup do krypty na naléhání zemského staršího reflektoval v případě krnovského farního kostela sv. Martina krnovský děkan a farář P. Josef Blumenwitz až v letech 1777–1778. Ve svém přípisu z úvodu roku 1778 píše: *„..schon im Herbst des verschlossenen Jahres hab ich mich mit dem Mauermeister berathschlaget, wo am füglichsten der Eingang von Aussen in die Gruft angebracht werden konte, auch wurde hierzu die erforderlichen Materialien beigaschaftet..."*[2] Když se Blumenwitz obratem nedočkal odpovědi, urgoval ji, ale nevíme s jakým výsledkem. Podle nedávných zjištění archeologického průzkumu krnovského farního kostela však byl externí přístup do krypty skutečně vybudován, a to ještě před požárem kostela 1. dubna 1779.[3]

Nicméně právě na jaře 1777 bylo ono císařovnino nařízení z roku 1772 připomenuto s požadavkem na jeho dodržování. Agendu opětovně vyřizoval zdravotní rada a proto-medik Ignác Josef Töp(f)fer. Odpovědí na tento apel jsou i dva dochované nedatované plánky ke klášterním kostelům sv. Václava a sv. Ducha v Opavě s vyznačenými možnostmi řešení přístupu do krypt z vnějšku kostela. Bohužel ani u jednoho z nich se nedochovala doprovodná agenda, přičemž plánek pro kostel sv. Václava má navíc přiložený rozpočet nákladů. S ohledem na případ krnovského děkana Blumenwitze tak lze jejich vznik poměrně přesně datovat do roku 1777, nejpozději pak do roku následujícího.

Z mého pohledu je zajímavějším plánek týkající se minoritského kostela v Opavě. Přináší totiž nová zjištění nejen pro aktuální archeologické výzkumy kostela sv. Ducha, ale i k odpovědím na jiné (s nadsázkou řečeno) záhady a taje jeho stavebního vývoje.

Kolorovaná perokresba o maximálních rozměrech 26,5 x 32,5 cm je dílem zřejmě nějakého opavského stavitele, podle formální úpravy snad Josefa Unsinga.[4] Na plánu je schematicky zachycen presbytář, ze severní strany s připojenou kaplí a věží. Z pravé strany je sloupec vyhrazený legendě plánu. Tzv. zimní kaple je zde označena jako *Todten-Kapelle*, tedy pohřební kaple, čemuž odpovídá i krypta pod její podlahou označená jako *Gemeingrufft*. Její rozsah na plánu překvapivě zahrnuje bezmála celý prostor kaple. Podle legendy i barevného řešení byl krátce předtím pětiboce upraven závěr kaple a zhotovena zděná oltářní mensa.

---

1 Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Královský úřad Opava, inv. č. 1484, sign. 28/25 A, kart. 925. Za laskavé upozornění na plánek děkuji kolegovi Mgr. Jiřímu Peterkovi.

2 TAMTÉŽ.

3 Za laskavé sdělení této informace děkuji Mgr. Františku Kolářovi.

4 K Josefu Usingovi viz ŠOPÁK Pavel, *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*. Opava: Matice slezská, 2003, s. 41–46; TÝŽ, *Vzdálené ohlasy. Moderní architektura českého Slezska ve středoevropském kontextu 2*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2014, s. 161.

Novinkou pro badatele je i zakreslení stavu podvěží průchozího ze všech čtyř stran a externího dvojramenného schodiště do prvního věžního patra v přístavbě na severní straně věže. V úrovni prvního věžního patra pak zřejmě byla situována tribuna, která schodiště spojila s dnes zazděným vchodem v ose severní zdi věže. Dosavadní spekulace o podobném řešení byly podloženy pouze existencí záklenků více či méně zřetelných ve zdivu interiéru věže, směřujících na západní či severní stranu. Stávající, v síle severní zdi vylámané schodiště je tak definitivně doloženo jako novotvar konce 18., případně počátku 19. století, tedy z doby po požáru kostela v roce 1790, a souvisí se zánikem průchodu v severní zdi patra věže. Přesto není otázka vývoje věže definitivně a uspokojivě vyřešena. Severní zeď pohřební kaple, a tedy i prostoru krytého vnějšího schodiště do věže, je spojena nejdříve s druhou polovinou 17. století a společně s tzv. Reichelovou kaplí expandovala do prostoru sousedícího kláštera klarisek, a to zřejmě dříve, než v první třetině 18. století, kdy byly do křížové chodby klarisek vestavěny barokní kaple kostela. Naznačuje to zídka přiložená k závěru úmrtní kaple při presbytáři, která bezesporu kopíruje hranici pozemků obou klášterů. Ve hře tak stále zůstávají úvahy o původním účelu prvního věžního patra ve středověku coby soukromé kaple a jeho obsluha z areálu kláštera klarisek.[5]

Při srovnání se schématem kostela sv. Václava se nabízí myšlenka, že se jednalo o jedinou kryptu v kostele sv. Ducha, užívanou v té době. Víme však, že tomu tak není. V roce 2014 byly dočasně otevřeny i další krypty v kostele, a to krypta pod podlahou kaple sv. Antonína Paduánského a velká krypta pod presbytářem. Pravděpodobnější je proto možnost, že koncem 70. let 18. století jedině krypta pod dlažbou kaple v severním sousedství presbytáře, s ohledem na situování chrámu, umožňovala úvahy o zřízení vstupu z exteriéru kostela. Bezpečně proto můžeme vyloučit užívání, potažmo vůbec existenci v nedávné době otevřené centrální krypty v presbytáři před požárem z roku 1790, protože zde by vybudování vstupu z exteriéru kostela bylo rovněž reálné. Otevírá se tak úvaha o vybudování krypty v presbytáři až po tomto požáru kostela, přičemž dochovaný stav naznačuje ještě další úpravu v 19. století. Ta už by se pak s ohledem na rozsah a způsob řadila mezi zajišťovací zásahy. Nezbývá než doufat, že plánek bude pro archeology a historiky umění platným kamínkem do mozaiky poznatků nezbytných při vyhodnocování výsledků jejich zkoumání.

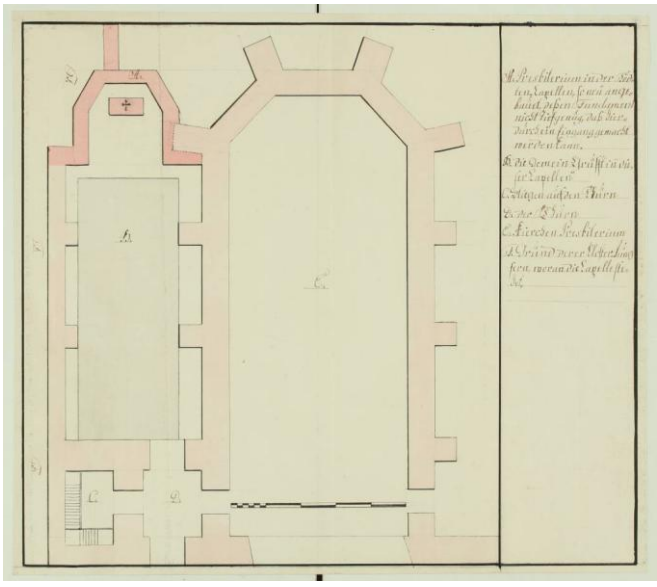

1. Plánek východní části kostela Sv. Ducha v Opavě, ZAO, fond Královský úřad Opava, inv. č. 1484, sign. 28/25 A, kart. 925

[5] Petr TESAŘ, *Ke stavebnímu vývoji věže kostela sv. Ducha v Opavě*, ČSZM–B 55, 2006, č. 1, s. 24–32.

RECENZE

Aleš BINAR, *Hospodářský a sociální vývoj Hlučínska v letech 1945–1989*, Opava 2014, 328 s. + 71 s. příloh.
ISBN 978-80-7510-119-8

Publikace Aleše Binara je (jak autor sám dokládá v předmluvě) doslovným textem jeho disertační práce, která byla obhájena v roce 2013 na historickém pracovišti Slezské univerzity v Opavě. Zájem autora o sledovanou problematiku je třeba bezesporu přivítat. Má pravdu v tom, že v posledních letech pozornost odborníků věnovaná dějinám Hlučínska ve srovnání s devadesátými lety poklesla. To ovšem platí i o tematických okruzích, které si zvolil - nejen v regionálním, ale i v celostátním kontextu. Hospodářské dějiny poválečného Československa (zejména v regionálním kontextu) nepatří k prioritám současné historiografie. Je proto celkem pochopitelné, že v disertační práci se autor opíral o důkladné studium pramenné základny a jeho práce doslova „přetéká" fakty. Ta zůstávají pro historika vždy základním kamenem jakéhokoliv pokusu o uchopení historické tématiky. Na druhé straně ovšem stojí za úvahu, zda by nebylo možno zvážit způsob zveřejnění závěrečné práce. V době, kdy je její úplný text k dispozici na webových stránkách, na něž se zájemce o faktografii může kdykoliv obrátit, bylo by podle mého názoru vhodnější pro publikaci text upravit do čtivější podoby. Autor sám v předmluvě konstatuje, že jednotlivé pasáže jeho monografie nepředstavují snadné „čtení". Zdůvodňuje to tím, že se nejedná o práci popularizační, ale vědeckou. S tím samozřejmě souhlasím, přesto bych v zájmu čtenáře (i odborníka) preferovala méně faktografický přístup. Nikoliv popularizaci, spíše hlubší zamyšlení, reflexi autora nad tím, co fakta dokládají, prohloubení dílčích závěrů a jejich spojení do hutného a čtivého textu. To je ovšem subjektivní názor recenzenta, který se jen s obtížemi „prokousával" spoustou čísel, jednotlivostí a podrobných odkazů k jádru autorových závěrů.

A. Binar rozdělil svou práci do pěti textových kapitol, další tři navazující uvádějí seznam informačních zdrojů a zkratek, velká pozornost je věnována rozsáhlým přílohám. Úvodní kapitola práce je věnována analýze metodických postupů, pramenů a literatury. Autor v této souvislosti vysvětluje svůj přístup k oběma svým základním tematickým okruhům: hospodářské dějiny hodlá sledovat z úhlu pohledu základních odvětví, což považuje vzhledem k nevelkému rozsahu regionu za jediný možný přístup. V souvislosti se sledováním sociálního vývoje se rozhoduje pro jeho užší pojetí převážně z hlediska základních sociálních struktur. Toto jeho rozhodnutí včetně jeho realizace považuji za poněkud sporné, což se pokusím doložit v druhé části recenze. Analýze pramenů a literatury s ohledem na zvolené metodické postupy není moc co vytýkat, je jen škoda, že opomíjí dnes již bez problémů přístupné státní závěrečné práce (SZP) včetně disertací. Naopak je třeba ocenit, že si všímá okrajově také etnologické a sociologické produkce, která se věnovala Hlučínsku, v obecných souvislostech zmiňuje i několik zahraničních autorů.

Specifiku nevelkého hlučínského regionu a tím vlastně i zdůvodnění, proč jeho historie stojí za samostatné sledování, samozřejmě není možno pochopit bez pokusu o postižení „možností a limitů hospodářského a sociálního vývoje Hlučínska" (název druhé kapitoly). Na sedmdesáti stranách své práce se Binar věnuje geografické charakteristice regionu, nástinu hospodářského a sociálního vývoje do konce 2. světové války a jeho správnímu vývoji ve sledovaném období. Největší pozornost pochopitelně věnuje následkům 2. světové války a s nimi souvisejícím komplikacím s prohloubením tzv. „hlučínské otázky". V těchto souvislostech nejčastěji cituje literaturu, která se těmito problémy podrobněji zabývala, ale uvádí i některé vlastní závěry. Podle jeho názoru byla retribuce na Hlučínsku (podobně jako na Těšínsku) řešena poměrně benevolentně. Domnívám se, že v obou případech (i když základní příčiny byly rozdílné) to souviselo mimo jiné i s tím, zda bylo vůbec možno prokázat velké části obyvatel aktivní podporu nacistického režimu. Diskutovat by se dalo i o uváděné neúčasti Hlučíňanů v poválečném osidlování pohraničí, což podle Binara dosud literatura opomíjela. Otázkou je, zda by byli ochotni se stěhovat z domoviny také v případě, že by k tomu měli vhodné podmínky. Pokud vím, nelákalo je ani obsazení po odsunu uprázdněných domů a statků v Třebomi, resp. v Sudicích. Po válce ještě rozhodně platilo, že byli velmi úzce svázáni se svým regionem, obcí, rodinami a těžce se vyrovnávali s tím, že v důsledku válečného konfliktu byly tyto jejich vazby v mnoha případech nenávratně přerušeny.

Ve druhé kapitole se pak autor zabývá také plánováním hospodářského a sídelního vývoje. Už v této souvislosti zdůrazňuje, že v komunistickém plánování figurovalo Hlučínsko stále výrazněji (v osmdesátých letech už nejen jeho východní část) jako součást ostravské aglomerace (s. 99).

V části práce věnované hospodářskému vývoji věnuje autor pochopitelně největší prostor zemědělské výrobě. Po vyřešení základních problémů v rámci poválečných pozemkových reforem se zdálo, že zdejší půda bude rozdělena mezi drobné rolníky, což mohlo vyřešit disproporce z doby před 2. světovou válkou.

Situaci ovšem komplikovaly konfiskace; autor mohl podle mého názoru více zdůraznit, že jejich řešení se protahovalo a rolníci často až do počátečních fází kolektivizace obhospodařovali půdu, která jim de facto už nepatřila (podléhala konfiskaci). Na s. 118 ovšem oprávněně konstatuje, že tzv. podmíněné konfiskace měly vyděračský potenciál. Podrobným líčením situace v jednotlivých etapách vzniku JZD pak autor potvrzuje celkem známou skutečnost, že odpor rolníků proti združstevňování měl na Hlučínsku větší intenzitu a výdrž než v jiných (zejména příhraničních) oblastech. Už v této souvislosti se naskýtá otázka, zda by nebylo vhodné doplnit fakta získaná archivním výzkumem alespoň několika příběhy – např. z tažení komunistů proti kulakům (stačilo by alespoň citovat z již zmíněných SZP). „Vesnických boháčů" ovšem nebylo v regionu s roztříštěnou držbou půdy mnoho, je otázkou, zda i proto např. nedocházelo k vystěhování rodin do zbědovaného pohraničí v Čechách, jak to bylo dost běžné v jiných oblastech. Na druhé straně je zajímavé autorovo zjištění, že určitý podíl půdy zůstal v soukromých rukou (s. 169)), což nebylo v jiných nížinatých krajích běžné. Binar zdůrazňuje, že vzhledem k nízkým příjmům zemědělců hrálo významnou roli i záhumenkové hospodářství. Ve shrnutí části věnované hospodářskému vývoji (s. 209–212) pak konstatuje, že na Hlučínsku v zemědělství probíhaly od šedesátých let stejné procesy, jako na celém území ČSR. To podle mne platí i o procesu restrukturalizace a integrace zemědělských závodů, jenž kopíroval obecné trendy a byl typický pro celou republiku (i když má autor pravdu, že vývoji zemědělství od roku 1960 nevěnuje historiografie zatím dostatek pozornosti).

Binar se podrobně věnuje i dalším odvětvím vývoje hospodářství a potvrzuje známý fakt, že v průběhu sledovaného období nedošlo na Hlučínsku k výraznější přímé industrializaci regionu. Těžba uhlí ve dvou hlubinných dolech v Petřkovicích sice zaznamenala zpočátku značný extenzivní rozvoj, koncem šedesátých let byla však definitivně utlumena. V rámci sledování vývoje osazenstva dolů mne zaujal údaj na s. 177 o „vojenských brigádnících" z padesátých let, uváděný bez bližšího vysvětlení. Pokud vím, v letech 1950–1953 se pod tímto termínem skrývá zejména nucené nasazení příslušníků jednotek tzv. pomocných technických praporů. Autor sleduje také těžbu dalších přírodních zdrojů, která ovšem také nemohla nahradit nedostatek pracovních příležitostí.

S výjimkou úspěšně se rozvíjející armaturky v Dolním Benešově neexistoval na Hlučínsku žádný významnější průmyslový závod. Ve východní části regionu zdejší volné pracovní síly stále ve větším měřítku dojížděly do ostravských dolů a dalších závodů, ze západní části později i do Opavy (n. p. Ostroj, Sigma apod.). Tomuto trendu podléhal i vývoj dopravy, i když např. autobusové linky směřovaly ve větší míře do Ostravy. Velkým problémem zůstávala nízká výkonnost (zejména rychlost – viz s. 200) dopravních prostředků, jež neodpovídala potřebám většiny dojíždějících za prací. S výjimkou stabilizace obchodní sítě ostatní služby (zejména řemeslné) stagnovaly a jejich nedostatek podle autora otevíral prostor pro šedou ekonomiku (v oblasti stavebnictví přebírala iniciativu i JZD). Binar na několika místech práce zdůrazňuje, že nedostatek místních pracovních příležitostí (podobně jako za první republiky) v podstatě potvrzoval exteritorialitu jako jeden z určujících prvků dějin Hlučínska.

Už v úvodu ke své práci A. Binar konstatuje, že sociální dějiny lze chápat dvojím způsobem (s. 7), jejich širší pojetí pak charakterizuje jako sledování diskrepance vývoje ekonomiky a sociálněpolitické struktury společnosti. Užší význam limituje podle něj (i když volně) výzkum konkrétních aspektů sociálních struktur. V podstatě vylučuje jako součást sociálních dějin výzkum každodennosti, mentalit a dalších společenských jevů, jichž si všímá v poslední době stále intenzivněji moderní historiografie. Schéma jeho vlastního výkladu sociálních dějin Hlučínska po 2. světové válce se pak překvapivě opírá zejména o demografické ukazatele (od prostorové mobility přes přirozenou měnu až po sociální struktury). Jen okrajově sleduje životní úroveň, životní styl, zdravotnictví a školství. Podle mého názoru měly být zejména základní demografické ukazatele, pokud už považoval za nezbytné je studovat, uvedeny samostatně. Např. přirozená měna obyvatelstva souvisí se sociálním vývojem jen zcela okrajově. Vliv prostorové mobility na sociální procesy nelze vyloučit, podle mého názoru se však projevoval výrazněji v těch vývojových etapách, kdy překračoval běžnou míru. Otázkou také je, zda má smysl (s výjimkou poválečného období, kdy měl jistě vývoj hlučínské populace svá výrazná specifika) sledovat podrobně další vývoj těchto ukazatelů v tak malém regionu. Jednak je obtížně (jak sám autor opakovaně konstatuje) získat plynulou řadu relevantních údajů, jednak si nemyslím, že by se tolik lišily základní tendence (v šedesátých a dalších letech) od obecných vývojových trendů. Analyzovat v textu publikace detailně a v souvislosti se sociálním vývojem dílčí odchylky zmiňovaných demografických ukazatelů na Hlučínsku považuji za nadbytečné a nesystémové. Do sociálního vývoje bych naopak shodně s autorem zařadila vývoj sociálních, resp. i ekonomických struktur. Mohl se ovšem podle mého názoru pokusit pojímat je v širších souvislostech specifik vývojových trendů statusu a chování jednotlivých sociálních skupin, proměn základních charakteristik mentalit apod.

V dalších podkapitolách Binar sice zdůrazňuje např. přetrvávající vysokou religiozitu většiny obyvatel regionu, nepokouší se však postihnout, zda a do jaké míry došlo k proměně dalších „povahových rysů"

Hlučíňanů, jež jsou běžně považovány pro ně za typické (soudržnost rodiny, vztah k regionu, postoj k nadřízeným, péče o úpravu okolí domu, spořivost apod.). Postrádám také zmínky o tom, jak poznamenala vývoj skutečnost, že většina rodin měla příbuzné na Západě, od uzavření československo-německé smlouvy v roce 1972 pak pravidelný příjem v západní měně v podobě odškodnění válečných poškozenců a vdov, dokonce i možnost vystěhování do SRN. Ptám se, zda kromě příjmů z oblasti šedé ekonomiky či dalších domácích zdrojů neměly vliv na rozvoj individuální výstavby také tyto mimořádné příjmy, resp. i předcházející formy výpomoci zahraničních příbuzných. Autor práce to nepotvrzuje ani nevyvrací, prostě si toho nevšímá.

V závěru se od Binara pouze dozvíme, že od sedmdesátých let lze Hlučínsko považovat za převážně urbanizovaný region (s. 299). To podle jeho názoru vedlo (spolu s přílivem obyvatel „zvenčí" a neúplnou společenskou strukturou) k postupnému mizení specifických rysů vývoje regionu a jeho obyvatelstva. Domnívám se, že ani množství jím uváděných faktů nemůže takový závěr dostatečně prokázat (to by podle mého názoru vyžadovalo úplně jiný postup výzkumu – např. formou kvalitativního terénního šetření). Výhrad vůči jeho nepříliš objevnému zkoumání sociálního vývoje Hlučínska ve sledovaném období bychom mohli najít více.

Binarova práce přináší ovšem také celou řadu velmi pečlivě koncipovaných a pro čtenáře přínosných informací. Především bych ráda ocenila velmi podrobnou a důkladnou bibliografii literatury, která má široký multidisciplinární záběr. Bohatá příloha dokumentuje témata zpracovaná v textu názornými tabulkami, grafy i zajímavými fotokopiemi. Z pochopitelných (finančních) důvodů je černobílá, což poněkud omezuje vypovídací hodnotu grafů. Z formálního hlediska je pro čtenáře také problémem tmavé orámování čísel stran, které způsobuje jejich obtížnou čitelnost. Závěrem tedy konstatuji, že posuzovaná práce Aleše Binara je jistě přes uváděné výhrady velmi podrobným, pečlivým zpracováním významných tematických okruhů z dějin malého, ale specifického regionu. V mnoha směrech autor oprávněně vyzvedává zvláštnosti jeho vývoje, hodné pozornosti odborníků i laické čtenářské obce.

Nina Pavelčíková

Jiří ŠÍL a kol, *Země a její muzeum. Slezské zemské muzeum a muzejní tradice českého Slezska*, Slezské zemské muzeum, Opava 2014, 485 s.
ISBN 978-80-87789-20-9

Anotovaná publikace je již čtvrtým svazkem, čtvrtým katalogem doprovázejícím velký výstavní projekt Slezského zemského muzea „Lidé a země". Výstavu „Země a její muzeum" tato instituce příhodně připravila u příležitosti celostátně reflektovaného výročí 200 let slezského muzejnictví. A opět se jí osvědčila interdisciplinární spolupráce nezřídka přesahující rámec Slezska například tradičně se Zemským archivem v Opavě či Náprstkovým muzeem v Praze, byť v případě tohoto projektu nezvykle střídmá (ale ku prospěchu tématu), neboť touto publikací se Slezské zemské muzeum niterně soustředilo na postižení své vlastní historie.

Vyzvedněme vynikající přebal katalogu sestavený z plasticky působícího plánu budoucí výstavní budovy, obdoby jeho výkladní skříně. Dále jistě ne náhodou přehled obsahu publikace uvozuje foto ředitele Uměleckoprůmyslového muzea v Opavě dr. Edmunda Wilhelma Brauna – ve chvíli tvůrčího zamyšlení – osobnosti jenž svými akvizicemi a společenskými aktivitami nadlouho (v podstatě do současnosti) Slezské zemské muzeum determinovala.

Pozastavme se ale nad názvy jednotlivých kapitol – „Ve službách veřejnosti", přiznám se, nepochopila jsem co tím autorský kolektiv chtěl vyjádřit. V kontextu monarchie hovořit o v*eřejnosti* – podle encyklopedické charakteristiky „velké skupiny osob jíž jsou běžně dostupné veřejné znalosti a informační zdroje" – termínu, který spíše můžeme vztahovat až k pozdější, moderní éře společnosti? Také psát o Slezsku jako o *zemi muzeí* se jeví poněkud nadnesené, byť co se týče autorské licence přípustné. *Dědictví*, ano, to je přiléhavé označení údobí, kdy muzejníci v poválečné éře leckdy (pomineme-li konfiskáty ze slezských zámků, pozůstalosti a dary umělců) při prezentacích „pouze" materiálově čerpali z odkazu svých předchůdců. Výjimkou potvrzující pravidlo je přírodovědný právě budovaný oddíl Slezského zemského muzea, optikou současnosti situovaný spíše nešťastně v Blücherově paláci v Opavě.

Hesla jsou v katalogu řazena chronologicky od Ense, Šeršníka... až k představení zázemí předlistopadového ředitele Slezského zemského muzea Viléma Plačka. Nabízí pohled na muzeum před dvěmi staletími optikou vzdělaného návštěvníka, neboť poučený host byl tím, kdo se obvykle o objekt muzea v jeho prvopočátcích zajímal. Dále se seznámíme s návštěvním řádem muzea, s elementárními pracovními pomůckami jeho badatelů i osobnostmi z řad zakladatelů slezského muzejnictví například Karlem Jaromírem Bukovan-

ským. Dozvíme se jak se vyvíjela vlastní muzejní prezentace (od chaoticky shromážděných kabinetů po uzavřené vitríny s přehledně uspořádanými muzeáliemi). Jsou zde předestřeny typické exponáty nejstaršího muzea u nás – prehistorické vykopávky vložené do sbírkových skříní, umělecké modely a mince včetně prostor v nichž fungovaly. Katalog také zpětně doceňuje nejvýznamnější donátory opavského umělecko průmyslového muzea – knížata Liechtensteiny, případně spisovatelku Marii Stonu.

Typově přesně kurátor výstavy vybral exponáty ze starších sbírek Gymnazijního muzea (zal. 1814), Muzea Matice opavské (1884), Městského muzea (1896), Muzea císaře Františka Josefa pro umění a řemesla (1897), Československého zemědělského muzea (1924) a muzea legionářského (1928) – předchůdců současného Slezského zemského muzea jako pomyslných kořenů stále rostoucího košatého stromu, byť o jeho kondici lze diskutovat.

Tato kniha se dnešnímu muzeu stala ideální příležitostí k prezentaci svých nejatraktivnějších pokladů (zmiňme alespoň světově proslulé meteority, které před osmnácti tisíci lety dopadly na osadu paleolitických lovců v Kylešovicích) z bohatých sbírek četných oddělení – knihovny, fotografického, divadelního, archeologického a numismatického pracoviště, i oddělení historického a etnografického. Stranou nezůstaly unikáty (nejen literární povahy) Památníku Petra Bezruče.

Vítaným osvěžením historického přehledu slezského muzejnictví jsou v jiných katalozích SZM spíše upozaděné exponáty z entomologických a botanických sbírek. Jejich původcem byl vedle ikony moravské speleologie Karla Absolona též opavský přírodovědec (v občanském životě gymnaziální učitel přírodopisu) Tomáš Svěrák.

Zároveň touto publikací muzeum vzdalo hold svým kmenovým zaměstnancům, kteří Slezské zemské muzeum – v červnu 1949 konečně převzaté státem - v poválečném období pomáhali budovat a nejen u odborné veřejnosti pro svou instituci získali značný kredit (archeolog Lumír Jisl, fotografové Arnošt Pustka a Josef Solnický, preparátor Vilém Borůvka, ředitel Bohumil Sobotík). Nahlédněme tedy do dioramat v po válce zrekonstruované výstavní budově v roce 1955 progresivně dotvářejících muzejní prezentaci. Do současnosti se též zachovaly některé unikátní ilustrace Zdenka Buriana, které tehdy invenčně podkreslily výklad přírodovědné expozice. Ostatně o téměř sisyfovském úkolu, jaký od léta 1945 při záchraně válkou rozchvácených a poničených muzejních předmětů jeho pracovníci museli vykonat zřetelně vypovídají zde přiložené fotografie, viz s. 461 i dosud poškozené artefakty (s. 290 katalogu).

Zájemci o dějiny Slezska a jeho paměťové instituce jistě také ocení jmenný a místní rejstřík, který standardně usnadňuje orientaci v této velkoryse výpravné publikaci – de facto sborníku textů úctyhodné množiny autorů.

Celkově lze říci, že se knize o muzejních tradicích českého Slezska též v druhém sledu podařilo doložit specifičnost této země či regionu v kontextu Rakousko-uherské monarchie (malířské ztvárnění přírody, prezentace folklóru, řemeslných a průmyslových tradic) či Československé republiky, tedy vystihnout identitu Slezska, což byl jeden z hlavních cílů projektu „Slezsko. Lidé a země“. Anotovaný katalog zřetelně popisuje dlouhou cestu jakou za dvě staletí nejen obměnou výrazových prostředků (od chaoticky naneseného velkého množství artefaktů k úsporné, přehledné linii sdělení) naše muzejnictví ušlo a je publikací, kterou si do svých knihoven jistě rádi vřadí i laičtí milovníci historie Slezska.

Jaromíra Knapíková

Martin STRAKOŠ, *Po sorele brusel, kov sklo, struktury a beton. Kapitoly o architektuře a výtvarném umění 50. a 60. let 20. století od Bruselu po Ostravu,* Ostrava: Národní památkový ústav, 2014, 200 s.

ISBN 978-80-85034-83-7

V kontextu svých snah o mapování architektury (zejména Ostravska) dospěl historik architektury a pracovník památkové péče Martin Strakoš chronologicky již do 60. let 20. století – k tématu vzhledem ke svobodomyslné povaze umění tohoto období nanejvýš zajímavému a rovněž velmi aktuálnímu. Je jím tzv. brusel, tedy architektura, výtvarné umění a design doby politického uvolňování konce 50. let a v 60. letech, kterou již tradičně označujeme dle československého úspěchu na výstavě EXPO 58 v Bruselu jako bruselský styl. Jelikož architekturu tzv. bruselského stylu sleduje autor již delší dobu, lze předkládanou publikaci vnímat jako určité završení předchozího výzkumu, jehož výsledky byly zatím zpřístupňovány v textech věnovaných dílčím tématům (bruselu se dotkl např. ve své publikaci *Kulturní domy na Ostravsku v kontextu architektury a umění 20. století*, v četných článcích a studiích především ve *Sborníku Národního památko-*

vého ústavu v Ostravě a periodiku *Krásná Ostrava* či v architektonických průvodcích městy Opava a Krnov).

Název nové knihy není zvolen právě nejlépe. Zatímco vysvětlující podtitul (*Kapitoly o architektuře a výtvarném umění 50. a 60. let 20. století od Bruselu po Ostravu*) je srozumitelným označením tématu, vlastní titul je přílišnou délkou a svou aditivní povahou těžko zapamatovatelný (*Po sorele brusel, kov, sklo, struktury a beton*), což se může projevit negativně např. při dohledávání publikace dle názvu. Pokud nám utkví v paměti jen první část názvu (*Po sorele brusel*), je to zase mírně zavádějící označení, neboť na první místo, které na sebe strhává pozornost, je vsazeno označení architektury socialistického realismu, která je v knize přítomna jen v rovině vymezení bruselského stylu k chronologicky předcházejícímu výtvarnému (ideovému) názoru. Jádrem knihy jsou přitom jednoznačně tendence modernismu v architektuře a umění, které se k sorele naopak stavěly kriticky.

Kompozice knihy je vybudována logicky. Strakoš tedy začíná s vysvětlením samotného termínu „brusel", který definuje jako českou varietu pozdního internacionálního stylu. Zde nás však napadá otázka, kterou nám kniha plně nezodpověděla: Čím se český bruselský styl liší od pozdního internacionálního stylu v okolních zemích? Máme dojem, že výrazový rejstřík internacionálního stylu zvláště v některých zemích tzv. východního bloku, např. v Polsku či někdejší Německé demokratické republice, vcelku odpovídá tomu, co nazýváme v českém prostoru právě bruselským stylem. Není pak český termín jen lokálním vymezením, bez ohledu na vlastní stylové projevy?

Strakoš dále nastiňuje původ termínu (v oblasti výtvarné již není s podivem, že bylo i toto označení zprvu spojeno s negativními konotacemi ve vztahu k pokleslé dekorativnosti prvoplánově odvozované z designu výstavy EXPO 58) a diskontinuitní vývoj české architektury a umění 20. století (brusel nejeví kontinuitu s předchozím obdobím socialistického realismu, ale ve skutečnosti je oním diskontinuitním prvkem právě období tzv. sorely, zatímco brusel se navrací k avantgardním tendencím a odkazu funkcionalismu).

Následující kapitola představuje podněty světové architektury, které ke konstituování pozdního modernismu, jak lze také architekturu 60. let termínově vymezit, přispěly. Jde vlastně o trojici architektů, z nichž dílo Augusta Perreta je více předobrazem moderního klasicismu 2. poloviny 50. let, zatímco Le Corbusier a Oscar Niemeyer představují přímé vzory, které v architektuře 60. let naší oblasti různou měrou rezonují (ať už v rámci tzv. bruselského stylu, nebo v jedinečných stavbách s organickými a skulpturálními prvky). Zde je možná škoda, že autor v rámci sledování reflexe tvorby uvedených autorů v českém prostředí již pominul výstavy Le Corbusiera v Československu v polovině 60. let, které by mohly rovněž doložit zásadní přelom ve vnímání oproti situaci na konci 50. let, kdy byla jeho tvorba u nás nazírána ještě vesměs negativně.

Vlastní výklad o architektuře bruselského stylu nelze uvést jinak než analýzou českého pavilonu na výstavě EXPO v roce 1958, který bývá považován za iniciační bod nového vývoje, ačkoli byl z velké části koncipován v podstatě tradičně (klasicistní rozvrh pavilonu, převládající realismus a figurativnost v sochařské výzdobě apod.) a progresivní byl spíš v detailech (užité materiály a techniky). Další kapitola pak sleduje rozvoj tendencí pozdního internacionálního stylu v české architektuře mezi světovými výstavami v Bruselu 1958, Montrealu 1967 a Osace 1970 (kromě pozdního modernismu zde dojde rovněž na projevy brutalismu a minimalismu, které jsou, inspirovány dílem Miese van der Rohe, reakcí na přemíru „výtvarné nestřídmosti", někdy vytýkané bruselskému stylu).

Teprve od šesté kapitoly se Strakoš obrací k Ostravsku a sleduje zvolené téma v užším prostoru regionu s akcentací konkrétních staveb. Nejprve přijde na řadu rozvoj nového stylu na přelomu 50./60. let, kdy se prvky internacionálního stylu objevují zprvu v interiérech obchodů, restauracích a hotelech a zejména v kinech a divadlech, které hrály v dobové kultuře důležitou roli, ale záhy také při budování nového výstaviště na Černé louce. Rozmach nové architektury v 60. letech dokumentuje na jedné straně výstavba panelových sídlišť (typizace, prefabrikace), na straně druhé pak solitérní stavby polyfunkčních domů, podnikových paláců, sportovních zařízení, těžních věží i divadel. U posledně zmíněných je připomenut zásadní vklad Iva Klimeše, jenž vnášel do naší architektury rovněž vlivy severské architektury, kterou poznal osobně na svých cestách po Evropě. Strakoš zde sice hovoří o ojedinělosti návrhu sochařsky modelovaného průčelí ostravského divadla, které nakonec při jeho přestavbě nebylo realizováno, ale tento návrh bohužel nereprodukuje a čtenáře odkazuje pouze na reprodukci ve starší Haasově knize z roku 1978 (třebaže návrh byl otištěn rovněž v loni vydaném souboru studií *Svět architektury a divadla*). V monografii se nedočkáme ani reprodukce Klimešova výjimečného návrhu na úpravu zřícenin tzv. Slezskoostravského hradu, která také nebyla realizována (v knize *Svět architektury a divadla* reprodukce jsou, ale pouze miniaturní). Ačkoli obrazová stránka Strakošovy monografie je bohatá, v těchto dvou případech nám ilustrace vyloženě chybí. Vezme-li knihu do ruky laik, pravděpodobně tyto významné návrhy nebude znát a bude je muset (někdy pracně) dohledávat v dobové literatuře.

Samostatné kapitoly se dočkal fenomén železničních nádraží, což není od věci, vezmeme-li v úvahu, že se v regionu nachází hned několik architektonicky cenných nádražních budov, které jsou buď ohroženy neúdržbou a nezájmem vlastníka o jejich hodnotu, nebo již byly úpravami poškozeny. Velký prostor je vymezen Josefu Dandovi, který je autorem hned několika význačných výpravních budov české železnice, z nichž některé jsou na seznamu státem chráněných památek. Vítkovické nádraží, které zdařile dokumentuje právě Dandovu "bruselskou" fázi, však bohužel nikoli. Druhou stavbou, která našla v knize dostatek prostoru, je architektonicky cenné a v současnosti zřejmě mediálně "nejprotřásanější" nádraží v Havířově od místního architekta Josefa Hrejsemnou. Kromě nich se hovoří rovněž o Hlavním nádraží v Ostravě, stručněji také o nádraží v Karviné. Jen nevelká zmínka v rámci textu o Dandovi připomene nádraží v Třinci, v současnosti z velké části demolované, jehož bližšímu zhodnocení jsme zůstali už patrně navždy dlužni.

V kapitole o železničních nádražích propuká s plnou intenzitou celou knihou prostupující pohled památkáře snažícího se bránit architektonické hodnoty, jež v poslední době nenávratně mizí pod vlivem „vyšších“ zájmů, nevědomí veřejnosti o těchto hodnotách a vlastně celkového nezájmu velké části společnosti o prostředí, ve kterém žijeme.

Tato linie výkladu je přítomna rovněž v následující kapitole, jež se věnuje výtvarnému umění ve veřejném prostoru a architektuře. Nejde vůbec o odbočku od tématu, neboť činnost výtvarníka a architekta byla od 60. do 80. let 20. století pevně svázána na poli zakázek tzv. monumentálních realizací pro architekturu, jejichž vznik byl od roku 1965 dokonce povinný na základě vládního usnesení. Strakoš se v této části obrací k několika vybraným příkladům uměleckých děl, omezených zde (nepočítáme-li krátké zmínky) pouze na město Ostravu. K této tvorbě má rozhodně několik zajímavých postřehů (např. tehdejší způsob rozšiřování či naopak zmenšování prostoru, realizovaný tu za pomoci skla, tu zase dělícími stěnami či přímo neprostupnými reliéfy) a dokládá také jistou proměnu názoru na zapojení uměleckých děl do architektury (ačkoli to kniha nezmiňuje, např. Chlupáčova *Ležící* nebyla na konci 60. let vnímána s ohledem na měřítko a situování vůči "mrakodrapu" v centru města jako nejvhodnější prvek, ale s odstupem času se zdá právě použití této horizontální plastiky jako protiklad výrazně vertikální stavby ideálním řešením; podobně toho bylo docíleno horizontálními reliéfy Jaroslava Brože v případě porubského věžáku). Trochu nekoncepčně může působit výběr diskutovaných plastik, který se pohybuje od poměrně realisticky ztvárněných soch, případně se stylizovanou figurativností, přes organickou abstrakci až po geometrii a minimalistické tendence. Autorovi zde však patrně nešlo o charakterizaci vlastního přínosu bruselského stylu výtvarnému umění (ten spočívá právě v dekorativní stylizaci realismu, který ještě na samotné výstavě EXPO 58 převládal), ale spíš zachycení rozličných výtvarných tendencí, které právě architekturu pozdního modernismu 60. let doprovázely.

Výhrady bychom však měli k některým faktografickým nepřesnostem týkajícím se Mezinárodních sympozií prostorových forem, jež patrně vznikly z nepozornosti. Nemluvě o tom, že Strakoš v celé práci překřtil sochaře Ottu Ciencialu na Ciencalu, zavádějící jsou např. informace o sešrotování děl Jo Ody a Karla Nepraše (ani jedno nebylo zničeno hned při rušení sympozijního parku – Neprašovo až po přemístění, Odovo teprve roku 1990!), o setrvání torza děl v Ostravě (všechny dnes zachované plastiky byly rozvezeny na jiné lokality) či o instalaci čtyř zachovaných děl v sadu Milady Horákové (ve skutečnosti tam bylo instalováno pět objektů, z nichž jeden byl dodatečně odstraněn).

Závěr knihy je zkoncipován trochu nejasně. Nejprve se dovídáme o nedokončených plánech a projektech, kde je pozornost věnována především zamýšleným sakrálním stavbám, které na sídlištích ze 60. let vznikly většinou až v 90. letech či v novém tisíciletí (tato část závěru mohla být rozvinuta v samostatnou kapitolu). Teprve poté se kniha uzavírá dvěma podkapitolami s aktuálním, angažovaným obsahem, které obhajují dědictví architektury 60. let, apelují k jejímu zachovávání a hovoří rovněž o snaze památkářů prosadit památkovou ochranu takových objektů, proti níž často stojí paradoxně úřady jako Ministerstvo kultury.

Završení knihy v tomto duchu je příznačné pro současný stav tohoto dědictví a aktuální dění, které jsme již naznačili výše. Až hrozivě vyznívá velmi příhodně zvolené srovnání likvidace sympozijních soch v 70. letech s likvidací mnoha soch z doby před rokem 1989 v současnosti (za všechny případy Strakoš jmenuje Urubův *Směrník*, který musel být také z Havířova odvezen, podobně jako některé ze sympozijních objektů v 70. letech z Ostravy, aby byl zachráněn před zánikem). Ocitáme-li se skutečně v době podivné „normalizace“ poměrů, která se snaží ze společnosti vymýtit architektonické a umělecké hodnoty jako nepotřebné, je vydávání podobných odborných knih, jež kolem nás objevují a popularizují nesporné umělecké kvality, předním úkolem odborníků. A to Strakošova nová kniha činí plnou měrou.

Jakub Ivánek

Petr DOMANICKÝ, *Lesk, barvy a iluze. Architektura Plzně v šedesátých letech*, Plzeň: Západočeská galerie, p. o., 2013.
ISBN 978-80-86415-90-1

Západočeská metropole má v Petru Domanickém poučeného historika umění, který mapuje pestrou a nesmírně zajímavou minulost stavební kultury města v 19. a 20. století. Politický význam Plzně zastínil význam hospodářský, a právě odtud motivace radikálních stavebních proměn intravilánu, obohaceného v éře historismu a secese o banky, úřady, obchodní domy, o čtvrtě se zástavbou z činžovních domů a vil. Dominantami zůstávají stavby kultovní (slavná plzeňská synagoga) a kulturní (muzeum, divadla). Šedesátá léta minulého století učinila z Plzně laboratoř socialistického urbanismu a architektury, přičemž oč více architekti kreslili smělé vize, o to méně se dostávalo času a peněz na jejich uskutečnění. Napětí, jež pramení z modernistického vizionářství, střetávajícího se s historickým prostředím, jež muselo ustoupit, je právě oním skrytým, leč důležitým tématem Domanického publikace, vydané k výstavě, uspořádané Západočeském muzeem mezi listopadem 2013 a únorem následujícího roku. Autorovi nejde jen o estetiku moderního staveb, o užité technologie a o typové a formální řešení, ale také o to, do jaké míry mohly stavby let šedesátých nahradit architekturu 19. a první poloviny 20. století ve smyslu kultivace prostředí. V tomto smyslu je publikace vynikající pozoruhodnou konfrontací dobových fotografií – mnohé by přitom obstály i na fotografické výstavě pro svou nezaměnitelnou poetiku – a poučeného, odkazy na prameny a literaturu bohatě doplněného textu. Jistěže, snímky a text se doplňují, avšak fungují také odděleně jako dvě specifické podoby výpovědi o městě a jeho proměnách.

Začátek příběhu reurbanizace města lze spatřovat v roce 1945, ve výroku O. Nového o Plzni „*čisté, zářící, zaplavené zelení*“. Od tohoto postulátu lze spatřovat paralelu mezi situací Plzně a mezi Ostravou nebo Opavou či menšími městy českého Slezska a Ostravska: kde všude a v jakých spojitostech jsme podobné výroky četli v souvislosti s proměnou historických center! Autor si je dobře vědom, že oproti Brnu, Bratislavě nebo Užhorodu se Plzeň nestala „*protežovanou výkladní skříní první republiky*“, jinak řečeno, že dějiny moderní architektury, rodící se právě v šedesátých letech (vzpomeňme průkopnické práce Dušana Riedla a Zdeňka Kudělky o Brnu) se Plzni vyhnuly pro zjevnou nezařaditelnost zdejší stavební produkce pod stylové kategorie konstruktivismu a zejména funkcionalismu. Také tuto skutečnost je třeba zdůraznit v paralele s českým Slezskem a Ostravskem (ale i Olomoucí neb Přerovem), neboť ani zde nešlo o bohemizaci architektury prostřednictvím „bílého funkcionalismu“. Docenění této časové vrstvy plzeňské architektury tedy přišlo až mnohem později, až po roce 1989 – a vlastně pozdě ve vztahu k tomu, co vše mezitím z plzeňských ulic a náměstí zmizelo.

Instruktivní ve spojitosti s postižením Ostravského kraje jsou další časové milníky i kauzy, jež Petr Domanický přijímá jako periodizační body příběhu plzeňské architektury. Týká se to vzniku plzeňského Stavoprojektu, rychlého, politicky motivovaného nástupu sorely i rázného odklonu od ní a zejména vlivu Světové výstavy v Bruselu (duben – listopad 1958) na regionální produkci staveb a uměleckých děl ve veřejném prostoru. EXPO 58 se neslo ve znamení triumfu českých architektů, malířů, uměleckoprůmyslových návrhářů a sochařů; československá expozice obdržela Zlatou hvězdu a třináct dalších ocenění a doslova návštěvníky oslnila jak architekturou pavilonu, tak uměleckými díly, Zemanovým filmem *Vynález zkázy* nebo polyekranem. Tento triumf vedl ke generování oficiálního, tzv. bruselského stylu, jenž se ve svých derivátech a multiplikacích formálních a typových schémat – a jak výborně ukazuje prostředí Plzně, více méně šťastných – prosadil jako základní vizuální kód Československé socialistické (do roku 1960) republiky, jako metafora prosperity, optimistické budoucnosti, radikálního rozchodu s dosavadní, de facto poválečnou nouzí, s onou vážností a přísností padesátých let. Právě plzeňské výstavy (v roce 1959 to byla výstava 100 let škodových závodů, od roku 1966 výstavy EX Plzeň) koncentrovaly bruselskou poetiku na malý prostor – a fungují jako paralela k tomu, co se dělo v Ostravě na Černé louce.

V textu si povšimněme klíčových slov, jakými jsou experiment (experimentální obytný dům), prefabrikace, asanace, technologie, demolice. Ty procházejí textem členěným na podkapitoly, jež jsou věnovány jednotlivým tématům veřejné i individuální výstavby a urbanistickým kreacím, a klenou oblouk poznání od vstupní víry v architekta jako tvůrce nového světa po trpkou zkušenost, že architekti prostředí prostě nekultivují. Berme publikaci Petra Domanického nejen jako výbornou monografii o plzeňské architektuře šedesátých let 20. století, ale jako inspirační východisko pro podobně koncipované pojednání o městech severní Moravy a Slezska – včetně onoho rezultátu, že památkové docenění historického prostředí přichází žel často až příliš pozdě.

Pavel Šopák

Michael HOCHEDLINGER, *Österreichische Archivgeschichte. Vom Spätmittelalter bis zum Ende des Papierzeitalters*, Böhlau Verlag Wien, Oldenbourg Verlag München, 2013, 522 s.
ISBN 978-3-205-78906-2

Michael Hochedlinger působí v rakouském vojenském archivu (Kriegsarchiv), který je součástí Rakouského státního archivu (Österreichisches Staatsarchiv). Rakouští archiváři v uplynulých letech připravili několik obsáhlých a tematicky zaměřených prací z dějin (nejen) rakouského archivnictví, které pochopitelně svým záběrem přesahují současné teritorium Rakouska. Historie archivů a archivnictví zemí habsburské monarchie patří k základním stavebním kamenům tohoto vědního oboru v celoevropském kontextu, včetně archivnictví dnešní České republiky. Některým obdobím byla již opakovaně věnována pozornost. Například v roce 2010 byl problematice rakouských archivů v období nacismu věnován 54. ročník sborníku „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs" a působení německých (a tedy i rakouských) archivářů v okupované východní Evropě podrobně zpracoval německý historik Stefan Lehr v roce 2007. Ke komplexnějšímu a širšímu pojetí se ve své práci rozhodl Michael Hochedlinger.

Autor zpracoval zvolené téma v poměrně dlouhé časové rovině, od středověku prakticky až do dnešních dnů. Líčení archivních dějin rakouského státu vyhranil první ze tří částí knihy. Má název „Organizační dějiny státního archivnictví" a dělí se rovněž na tři oddíly, jež jsou dále rozčleněny. Takto strukturovaný text je pro čtenáře tak hutně pojatého díla velmi přehledný a usnadňuje orientaci v textu.

První oddíl věnoval Hochedlinger počátkům panovnických archivů Habsburků, na nějž navázal rozsáhlým vylíčením vývoje rakouského státního archivnictví od 18. století do zániku podunajské monarchie. Při shrnutí vzniku a vývoje zemských muzeí a archivů se autor nemohl vyhnout ani dnešnímu území České republiky, proto se čtenář může seznámit v kontextu ostatních korunních zemí také s historií moravského, českého i slezského zemského archivu. Patřičnou pozornost věnuje pak autor archivům i po rozpadu monarchie, přičemž v období meziválečného Rakouska vyniká zejména přínos a vliv kontroverzního Ludwiga Bittnera, jehož kariéra vyvrcholila v období druhé světové války a s pádem nacistické vlády v Rakousku se také uzavřela. Podobně jako v Německu byl i v Rakousku proces obnovy archivní organizace spojen s procesem denacifikace. S náležitým časovým odstupem je již možná nezaujatá diskuze, jak ukázali němečtí archiváři v roce 2005, když této tematice věnovali 75. Archivním den ve Stuttgartu.

Druhá část Hochedlingerovy knihy je věnována jiným než státním typům archivů. Na prvním místě pojednal o církevních archivech, a to nejen dominantní římskokatolické církve, ale rovněž církví protestantských a archivů židovských obcí. Následují kapitoly věnované komunálním, rodinným (šlechtickým), univerzitním, jakož i archivům vědeckých institucí, parlamentu a politických stran. Autor neopomíjí ani zdánlivě na hranici tématu stojící archivy médií.

K archivní praxi se vztahují kapitoly třetí a závěrečné části publikace. První oddíl věnuje autor profesi archiváře, což je dnes i v českém prostředí téma celkem často rozebírané na různých úrovních – vzpomeňme například oblíbený přednáškový seriál „Býti archivářem". Hochedlinger analyzuje profesi, která dodnes mezi veřejností není spojena s žádnou konkrétní představou a často je zaměňována s práci v muzeu nebo v knihovně. Všímá si sociálního původu, vzdělávání archivářů, zájmových organizací. Samostatnou kapitolu věnuje ženám v archivech.

Další oddíl pojednává o zpracování a uchovávání archivního materiálu. Autor se zamýšlí nejen nad metodikou zpracování písemností a jejich uspořádání, ale všímá si vývoje archivní péče, konzervace, jakož i proměny architektury a účelnosti archivních budov.

Navazuje pojednání o využívání archiválií. Je zařazeno nejprve do zákonného rámce a doplněno kapitolami o pravidlech při předkládání písemnosti ke studiu. V závěrečném oddílu naznačuje Hochedlinger vypovídací meze archivního materiálu a sleduje jak zlatou éru historiků-archivářů, tak i krizová období historického vývoje. S otazníkem se zamýšlí nad tím, zda lze vůbec definovat historickou vědu psanou z pozice archiváře (Archivarische Geschichtsschreibung).

Kniha je zakončena výběrovou bibliografií, jež ovšem zahrnuje celých 50 stran a je vždy vázána k určité kapitole (celkem má 893 položek). Text je doplněn množstvím obrazových příloh, především jsou to portréty osob, snímky archiválií a záběry z archivů a archivních akcí. Velmi zajímavá mapa s významnými archivy v Rakousko-Uhersku z roku 1896 se nachází na s. 414–415, ale formát knihy bohužel neumožňuje její efektivní využití.

Českého čtenáře mohou zaujmout především kapitoly věnované „našim" archivům v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (s. 91–96, 106–107, 155–157), avšak kniha není koncipována pouze jako lexikon či příručka. Text je pojat jako vylíčení dějin archivnictví a archivů ve středoevropském prostoru, v němž Rakousko představovalo a svým způsobem dodnes představuje „archivní velmoc". V průběhu uplynulých tří staletí prošlo archivnictví vývojem, který zahrnoval jak období budování, tak své vrcholy (např. dobu před

1. světovou válkou, meziválečné dvacetiletí). Promítlo se to do proměny metodiky archivní práce, způsobu vzdělávání, společenského postavení profese archiváře a přirozeně i do způsobů a možností čerpání z písemných pramenů. O tom všem kniha Michaela Hochedlingera pojednává a poskytuje více či méně vyčerpávající informace.

Jak bylo opakovaně řečeno, není kniha s názvem „Dějiny rakouského archivnictví" pouze shrnutím vývoje archivní práce na dnešním území Rakouska. Přestože pro české země jsou k dispozici relevantní práce, zejména z pera Zdeňka Šambergera či Josefa Kollmanna, nebylo dosud pojednáno o „celorakouském" archivnictví takto komplexně. V tom je jednoznačný přínos knihy, kterou pravděpodobně se zájmem budou reflektovat archiváři ostatních německy mluvících zemí a také česká archivní a historická obec. Je proto otázkou, zdali by kniha zasluhovala český překlad, který by vzhledem k jejímu rozsahu nebyl snadnou záležitostí. Publikace by rozhodně neměla chybět v knihovnách archivů, muzeí a vědeckých pracovišť.

Zdeněk Kravar

Libor MARTINEK, *Jiří Urbanec. Vědecký profil a výběrová bibliografie,* Opava: Slezská univerzita, 2015, 45 s.
ISBN 978-80-7510-138-9

Útlá publikace Libora Martinka vydaná krátce po nedávném úmrtí Jiřího Urbance (* 25. 5. 1932, † 15. 11. 2014) Ústavem bohemistiky a knihovnictví Slezské univerzity v Opavě není jen „pomníčkem" významnému bohemistovi a jednomu ze zakladatelů této vysoké školy. Editor bibliografie a zároveň autor úvodního medailonu Libor Martinek zde na základě pečlivě vedených záznamů z Urbancovy pozůstalosti, veřejně dostupných zdrojů a dlouholeté kolegiality sestavil rozsáhlý výčet Urbancova díla a veřejného působení o 750 položkách.

Jde v podstatě o několik desítek položek rozšířenou verzi bibliografie Jiřího Urbance pro léta 1960–2001 sestavenou taktéž Martinkem „v předvečer" Urbancových sedmdesátin. Doplněná bibliografie již zesnulého literárního vědce a pedagoga má v podstatě stejnou strukturu jako její předchůdkyně. Je prezentována jako výběrová, tj. okrajové glosy jsou prezentovány jen odhadem počtu a výčtem publikací, kde byly otištěny, nicméně soupis má velmi široký záběr.

Po životopisném nástinu, který je ucelenou verzí Martinkových dílčích nekrologů Urbance v odborném tisku (ČSZM–B, Těšínsko), následuje podrobný soupis o dvanácti kapitolách. Osm reflektuje publikované dílo, čtyři pak vědeckovýzkumnou činnost. Z tištěných výstupů eviduje soupis kromě knih a statí v časopisech a sbornících i další položky ilustrující rozsah Urbancova zájmu, kontaktů a působení – tedy edice, doslovy, předmluvy, recenze, popularizační a publicistické texty. Další tři podkapitoly pak registrují Urbancovy výzkumné zprávy, slovníková hesla a bibliografické soupisy. Výčet vědeckovýzkumné činnosti obsahuje grantovou činnost, ohlasy a citace prací, členství v redakcích a oborových společnostech a členství ve vědeckých radách a odborných komisích. Závěr publikace tvoří jmenný rejstřík a cizojazyčná resumé.

Z bibliografie je patrný nejen posun Urbancova badatelského zájmu od studií o Petru Bezručovi přes stati o původcích fondů Literárního archivu Památníku Petra Bezruče k tématům a postavám regionálního písemnictví, následovaných syntetickými texty o české literatuře 20. století. Četnost a témata jednotlivých pojednání pak ilustrují Urbancovy životní peripetie, kdy je patrné, že přibližně mezi rokem 1972 a začátkem osmdesátých let mohl publikovat pouze pod šiframi a pseudonymy nebo skryt v kolektivu autorů. Jsou to však zároveň i léta, kdy se Památník Petra Bezruče, jehož kurátorem Urbanec nepřetržitě byl po tři desetiletí (1961–1991), proměnil v regionální literární archiv o několika desítkách fondů, jehož potenciál nebyl dosud zdaleka vyčerpán.

Jiří Šil

Václav Štěpán (* 30. 12. 1940 Olomouc – † 7. 3 2015 Opava)

„*Především proto, abychom opravdu byli poučenější*“ – tuto větu z jedné z nesčetných publikací Václava Štěpána jsem zvolila poněkud netradičně na úvod jeho nekrologu. Vyjadřuje totiž jeho obdivuhodnou sumu vědomostí, ale je v ní zároveň i cítit jeho ctižádostivost, mnohdy až dětinská urputnost ve snaze prozkoumat, zachytit a hlavně poskytnout odborné i laické veřejnosti maximální množství informací k jím sledovaným tématům.

Václav Štěpán se narodil 30. prosince 1941 v Olomouci. Tady absolvoval i jedenáctiletou střední školu a po maturitě se rozhodl studovat obor archivnictví na Karlově univerzitě v Praze. Po ukončení studia v roce 1964 nastoupil do tehdejšího Okresního archivu v Jihlavě. Město s velmi zajímavou historií se nakonec ukázalo ale jen jako přestupní stanice, neboť po několika dnech byl odvelen na povinnou jednoroční vojenskou službu a do Jihlavy se již nevrátil. V roce 1965 využil totiž nabídky na místo vedoucího archiváře (od roku 1968 ředitele) v Okresním archivu v Opavě. Tady se oženil a natrvalo v tomto městě zakotvil. Jeho další archivní dráhu však ovlivnil srpen 1968. Pro jeho zcela nekompromisní postoj vůči vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa nemohl setrvat nejen na postu ředitele, ale ani na místě řadového pracovníka v Opavě a nakonec ani jako archivář v krnovské pobočce Okresního archivu Bruntál. Od roku 1971 proto pracoval nejprve jako skladník v Braneckých železárnách a posléze jako laborant v Dopravních stavbách. V roce 1977 nastoupil jako dělník ke Geologickému průzkumu Ostrava v závodě v Rýmařově. Brzy přešel na pracoviště ve Zlatých Horách, kde se díky svému vedoucímu ing. Jaromíru Novákovi, CSc. mohl opět začít věnovat badatelské činnosti v rámci prováděného báňsko-historického průzkumu Jeseníků a Oderských vrchů. V roce 1988 nakrátko působil v Krajském středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Ostravě, kde prováděl stavebně-historický výzkum zámku v Bolaticích. Poté nastoupil na pozici historika starších dějin do dnešního Muzea v Bruntále.

Po listopadu 1989 byl plně rehabilitován a mohl se vrátit k profesi historika a archiváře. Svou profesní kariéru tak mohl ukončit opět v oblasti archivnictví, neboť v roce 1993 byl přijat na místo odborného archiváře do Archivu města Ostravy. Jeho hlavním úkolem bylo zpracovávání archiválií tvořících tzv. starou registraturu města Moravské Ostravy (1603–1887), v níž našel řadu inspirativních témat a podnětů pro drobné příspěvky a články k historii města Ostravy. Ostravská témata velmi rád střídal s okruhy jemu blízkými nebo souvisejícími s jeho předchozím bádáním (např. Historie zámku v Bruntále vydaná v roce 1998), zapojoval se do nových projektů např. Historie sklářství v českých zemích či dokončoval studie v minulosti rozpracované, např. v roce 2002 získal grant na vydání velmi zevrubné publikace Moravský markrabě Jošt (1354–1411). V roce 2002 ukončil z důvodu dovršení důchodového věku pracovní poměr v Archivu města Ostravy, aby se s o to větším úsilím věnoval svému největšímu koníčku – historické práci. Dále navštěvoval archivní pracoviště, především studovnu Zemského archivu v Opavě, a studoval potřebné archiválie.

Jeho okruh zájmů byl nesmírně široký a pestrý – od středověku po současnost, od historie po politické úvahy a zamyšlení. Věnoval se nejen určitým tematickým okruhům jako dějinám dolování, hutnictví, sklářství, židovské komunity, polským dějinám raného novověku, ale také konkrétním postavám, např. již zmíněnému markraběti Joštovi, Janě z Arku či Buffalo Billovi. Jeho drobnější práce i rozsáhlejší studie proto najdeme v nejrůznějších vlastivědných, odborných periodikách či v souhrnných monografiích. Ovšem na přelomu druhého a třetího tisíciletí Václav Štěpán svůj zájem výrazně koncentroval na dějiny dosud opomíjených menších slezských obcí. Práce založené na velmi podrobném výzkumu jak českých, tak i německých archivů připravil pro obce Bělá, Chuchelná, Závada, Bolatice a Bohuslavice. Sdružení obcí Hlučínska ocenilo jeho zásluhy na tomto poli udělením medaile Cypriana Lelka.

Za jeho srdeční záležitost můžeme označit usilování o záchranu budovy dominikánského kláštera v Opavě a souhrnné zpracování jeho historie. Tomu věnoval již dizertační práci obhájenou v roce 1978 na Karlově univerzitě. Teprve však v roce 2014 iniciovala Opavská kulturní organizace vydání *Dějin dominikánského kláštera a kostela sv. Václava v Opavě* připravených Václavem Štěpánem. Tato kniha se možná nechtěně stala i symbolickou tečkou za jeho badatelským a publikačním úsilím, neboť na ní začal pracovat již v roce 1965 a až po padesáti letech se jí podařilo vydat. Dne 7. března 2015 PhDr. Václav Štěpán v Opavě zemřel.

Blažena Przybylová

Setkání českých archivářů v Poděbradech

V příjemném prostředí kongresového centra Lázeňská Kolonáda v Poděbradech proběhla ve dnech 7. až 9. dubna 2015 tradiční konference archivářů České republiky. Konala se již po šestnácté, a to za přítomnosti značného počtu účastníků (kolem 320) nejen domácích, ale i ze zahraničí, konkrétně archivářů slovenských, polských, německých, rakouských a maďarských. „Archivy, člověk a krajina“, tak znělo ústřední téma konference. V centru pozornosti se tak měla ocitnout především problematika proměny krajiny a životního prostředí v archivních dokumentech, nicméně byl jí věnován až závěrečný den setkání.

Jediný blok úterního jednání organizátoři věnovali tradicím a současnosti zemědělsko-lesnického archivnictví. O jeho vývoji v proměnách času hovořil Bohumír Smutný, na nějž navázali další tři přednášející. Jiří Šouša se zaměřil na osobnosti českého zemědělsko-lesnického archivnictví moderní doby. Zhodnotil výsledky práce jak formativní „staré gardy“ představované Václavem Černým a Emanuelem Janouškem, tak jejích nástupců, tedy Josefa Křivky a Josefa Tlapáka. Výhledům rodového archivnictví v českých zemích se věnoval Otto Chmelík, který se dotknul mj. i citlivé problematiky vydávání šlechtických archivů původním vlastníkům v rámci restitučního řízení. Jiřina Juněcová ve svém příspěvku referovala o někdejším zemědělsko-lesnickém oddělení Národního archivu v Praze, přičemž neopomněla připomenout jeho předválečné předchůdce. Velmi interesantním příspěvkem nazvaným „Archiv pana Davídka“ zaujal Jakub Mírka. V souvislosti s budováním Státního oblastního archivu zemědělského v Horšovském Týně upozornil na osudy archiváře, který byl donucen státními orgány na počátku 50. let archivnictví natrvalo opustit. Na archivy a archiválie vysokých škol zemědělských se pak zaměřila Alena Mikovcová. Úvodní blok uzavřelo vystoupení rakouského kolegy Michaela Hochedlingera. Ten přítomné informoval o projektu Rakouského státního archivu ve Vídni a Komise pro novější rakouské dějiny realizovaném v letech 2011–2014. Jeho cílem se stalo vytvoření soupisu rodinných archivů a osobních písemných pozůstalostí uložených ve veřejných archivech Rakouska. Součástí soupisu se však staly i významné rodinné archivy a osobní pozůstalosti nacházející se v archivech zahraničních. Především na základě pramenů uložených v Národním archivu přinesl Karel Řeháček podnětné informace k vývoji patronátního práva ve vztahu k velkostatkům v Československu v letech 1918–1950. Archiváliemi jako předměty restitučních řízení po roce 1990 se zabýval Jiří Smitka. Rozebral východiska, právní aspekty, problematická místa a nezodpovězené otázky. Restituční téma pokračovalo díky příspěvku Pavla Dufka a Viktora Krásenského. Ti se zaměřili na tolik diskutovaný zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi ve spojitosti s fondy Národního archivu. O badatelském využití zemědělsko-lesnických fondů téže instituce referovali Bohumír Brom s Dorotou Müllerovou. Etnoložka Marcela Suchomelová seznámila přítomné s výsledky svého výzkumu týkajícího se registrování zmínek o orientálních uměleckých předmětech v pramenech vzniklých z činnosti patrimoniální správy. O obrazu krajiny zachyceném slovem v Josefském katastru hovořila Marie Macková. První den konference uzavřel příspěvek Markéty Jetmarové ze Státního oblastního archivu v Praze. V centru její pozornosti se ocitla obec Mrač na Benešovsku a tamní těžba žuly.

Ve středu se účastníci konference věnovali problematickým otázkám současného archivnictví. Dopolední blok byl věnován ochraně autorských práv při zpřístupňování archiválií. Adéla Faladová v referátu „Autorské právo a archivy“ upozornila na komplikace při zveřejňování archiválií na internetu. Dotyčná zdůraznila, že velkým oříškem z hlediska autorského práva jsou především fotografie. Chráněny by měly být ty, které jsou výsledkem tvůrčí činnosti, což je mnohdy obtížné určit. Na Faladovou následně navázal Tomáš Dvořák, jenž vystoupil s příspěvkem „Autorský zákon pohledem archiváře“. Dopolední jednání ukončil slavnostní ceremoniál předání diplomu čestného členství České archivní společnosti prof. Josefu Petráňovi. První poobědní jednání vyplnily přednášky Josefa Prokeše a Karolíny Šimůnkové zaměřené na zákon o ochraně osobních údajů a jeho aplikaci v archivní praxi. Panelová diskuze pojmenovaná „Vize českého archivnictví“ představovala poslední středeční blok. Daniel Doležal reflektoval otázku, zda archivnictví vůbec nějakou vizi potřebuje. S příspěvkem „Výhled v oblasti legislativy, organizace státního archivnictví“ vystoupil Jiří Úlovec. Zabýval se především zákonem o státní službě a jeho uplatněním v českém archivnictví. O nestátních (konkrétně městských) archivech a jejich postavení v oblasti samosprávy pak hovořil Václav Ledvinka. O koncepci studia archivnictví v Německu, Francii, Anglii a Kanadě referoval Mikuláš Čtvrtník. Závěrem předložil návrh na ustavení specializovaného archivního institutu v České republice, a to podle německého a francouzského vzoru. Středeční jednání skončilo příspěvkem „Věda, výzkum, publikace a místo archivů v systému vědy v Česku. Milan Augustin v něm mj. upozornil na dobře známou skutečnost: archivy se sice intenzivně podílejí na vědeckých projektech, nicméně jejich původci nejsou.

Poslední den konference byl věnován jejímu hlavnímu tématu. O archivních pramenech důležitých pro enviromentální dějiny a stavební historii promluvila Milena Hauserová. Enviromentální historií se zabývala také Klára Woitschová, která využila svých poznatků ze studia v zahraničí. Možnosti ekologické interpreta-

ce archivních zdrojů nastínili Ivana Trpáková a Pavel Trpák. Na příkladu proměn těžce zkoušené krajiny na Tachovsku zkoumal hodnověrnost archivních pramenů Jiří Woitsch. Relevanci fotografického obrazu pro poznání krajiny zdůraznil Libor Jůn, v souvislosti s filmovým materiálem pak totéž učinila Lucie Česálková. O kartografických archivních pramenech, jejich digitalizaci a zpřístupňování na internetu obecně referovala Eva Chodějovská, na kterou navázala Martina Tůmová s příspěvkem analyzujícím mapové soubory panství Opočno. Doplňková výzdoba map – parergy ve spojitosti se zkoumáním krajiny zaujala Michala Severu. Mapy uložené v oblastním archivu v Litoměřicích zobrazující Mosteckou pánev využil Jan Pacina k prezentaci 3D možnosti kompletní rekonstrukce krajiny. S velmi zajímavým a zároveň posledním příspěvkem konference vystoupil Lukáš Kovář. Přítomné seznámil s netradiční problematikou podoby školních zahrad na přelomu 19. a 20. století.

Závěrem dodejme, že následující archivní konference proběhne v roce 2017 v Liberci. Věříme, že bude stejně úspěšná, jako ta poděbradská.

Marek Skupien

Seminář Výzdobné techniky kovů II

Dne 27. 5. 2015 proběhl v přednáškovém sálu Technického muzea v Brně každoroční seminář organizovaný Pracovní skupinou kovů při Komisi Konzervátorů-restaurátorů Asociace muzeí a galerií ČR. Ten letošní navazoval na seminář pořádaný v loňském roce pod názvem Výzdobné techniky kovů. Vzhledem k šíři tématu, časovému omezení a zájmu zúčastněných tedy v letošním roce proběhlo jeho pokračování. Vzhledem k ohlasům v loňském roce bylo letošní konání rozšířeno na dvoudenní, nicméně konečný zájem ze strany přispivatelů nakonec předznamenal jeden den nabitý prezentacemi přednášek a druhý den vyplněný exkurzí v kovářském ateliéru Templ.

Účastníky semináře přivítal v den zahájení vedoucí pracovní skupiny kovy Ing. Dušan Perlík a za Technické muzeum v Brně pak vedoucí Metodického centra konzervace Ing. Alena Selucká. Pozornost byla zaměřena především na vybrané techniky, na které se v rámci loňského semináře nedostalo prostoru, především techniky leptu, smaltu a podobně.

V dopoledním bloku prvního dne proběhlo především seznámení s historií a dějinami výše zmiňovaných technik. Slova se ujala kurátorka Moravské galerie v Brně PhDr. Alena Krkošková, která posluchače seznámila s technikou leptu, představenou především na ukázkách předmětů ze sbírky drahých a obecných kovů Moravské galerie a dále soukromá výtvarnice Magdalena Urbanová, která referovala o dějinách a užití smaltu v umělecké tvorbě. Blok pak uzavřel akademických sochař Andrej Šumbera, Ph.D. z Akademie výtvarných umění v Praze, který posluchačům prezentoval konkrétní techniky smaltu a možnosti jejich restaurování na příkladech z praxe.

Následovala přestávka na oběd s pohoštěním účastníků přímo v prostorách Technického muzea v Brně, vyplněná dodatečnou diskuzí k jednotlivým prezentovaným příspěvkům. Debata, kterou prezentace příspěvků vyvolala, vypovídá, že zvolená témata rozhodně zaslouží mezi konzervátory-restaurátory více pozornosti i do budoucna.

V odpoledním bloku následovaly další příspěvky z praxe zaměřené na techniku leptu, konkrétně prezentace Mgr. Patrika Bárty z kovářského ateliéru Templ a soukromého restaurátora Jiřího Matouška. Otázkou identifikace nejen smaltu, ale i dalších výzdobných technik archeologických artefaktů pomocí analytických metod se ve svém příspěvku zabýval Mgr. Martin Hložek, Ph.D. z Technického muzea v Brně. Celý přednáškový blok pak uzavřely prezentace akademického malíře Igora Fogaše z Moravské galerie o konsolidaci malby na zkorodované železné podložce a restaurátora Vlada Rusnáka na téma praktických poznatků při výrobě galvanoplastických replik archeologických šperků z doby stěhování národa.

Ve večerních hodinách byl pro účastníky semináře připraven společenský večer a na následující den již zmiňovaná exkurze u Mgr. Patrika Bárty v kovářském ateliéru Templ. Exkurzi ještě předcházela přednáška Mgr. Bárty o průzkumu, konzervaci a rekonstrukci langobardského meče nalezeného u Kyjova. Následně se účastníci měli přesunout do ateliéru v Brně-Bosonohách. Vzhledem k pracovnímu vytížení a konzultací se studenty jsem se ovšem druhého dne s exkurzí již neúčastnila a tak faktický průběh exkurze nemohu zhodnotit.

Konference byla zaměřena jak na nové materiálové poznatky, tak především na praktické ukázky možností citlivého zachování či rekonstrukce konkrétních výzdobných technik aplikovaných na kovových artefaktech. Diskuze dané problematiky, která po prezentaci některých příspěvků naléhavě zazněla, ukázala, že je rozhodně na místě stále velký prostor pro hledání nových vhodných cest a zejména osvěty mezi odbornou veřejností, která si s přístupem k problematice často neví rady.

Jana Stixová

Moderní způsoby evidence, archivace a digitalizace v prostředí paměťových institucí

Téma evidence sbírkových předmětů je v rámci českého muzejnictví již dlouho diskutovaným problémem, který v minulosti narážel zejména na mantinely technické, nyní je problémem z části finančním. Standartní evidenční systém, jehož cílem je prostý archiv záznamu, se v posledních letech zejména se vzrůstající byrokracií jeví jako nedostatečný. Z tohoto důvodu jsou diskuze o tom, jaké funkce by měla evidence plnit, stále aktuální. Nejinak tomu bylo také 3. června na semináři v Brně. Seminář se uskutečnil z popudu firmy Musoft, která jeden z takových systémů nabízí. Na setkání přizvala také zástupce firmy Bach systems a kolegy ze Slovenska, kteří stojí za realizaci projektu „Digitálne múzeum". První příspěvek tak přirozeně patřil zástupci firmy Musoft, jmenovitě řediteli Pavlu Mlčochovi. Ve svém příspěvku „Moderní správa sbírek v paměťových institucích" představil fungování systému Museion. Systém navazuje na standardní evidenční systémy využívané v zahraničí, jejichž účelem vedle evidence sbírkových předmětů je také zajištění veškeré administrativy spojené s dalšími úkony, např. konzervací a restaurováním, digitalizací, zapůjčením předmětů v rámci instituce, výpůjčkami a publikací evidence online. V souladu s platnou i plánovanou legislativou pak zajišťuje propojení s databázemi CES, PSEUD, GIS a předpokládá propojení s plánovanými Národními registry kulturních objektů, autorit, digitalizace a autorských práv. Systém nyní využívá QR kódy, nicméně jeho tvůrci nově uvažují o vyžití pasivních RFID. Nespornou devizou do budoucna jsou jistě také úvahy o zabezpečení související s aplikací zákona o kybernetické bezpečnosti, které zabrání protiprávnímu zneužití. Systém Museion se v mnoha ohledech jeví jako to nejlepší, co český trh momentálně nabízí, většímu využití však brání zejména vysoké pořizovací náklady. Z tohoto důvodu zatím mnoho muzeí zůstává u konzervativních řešení, kdy práci, kterou mohou přenést na evidenční systém, vykonává odborný zaměstnanec muzea.

Na příspěvek Pavla Mlčocha navázal Krasimir Damjanov z firmy Bach systems, který vystoupil s referátem „Zpřístupňování digitalizovaných archiválií na internetu". Firma Bach je již více jak deset let hlavním dodavatelem evidenčních systémů jak do českých muzeí, tak do archívů. Oproti systému Demus, který vyvíjelo metodické centrum CITEM, nabízí větší uživatelský komfort a v neposlední řadě také možnost zpřístupnit evidenci online. Z pohledu současných nároků na moderní způsoby evidence však firma Bach systems aktuálně bohužel nenabízí nic navíc. Zatímco autor příspěvku se pokusil na příkladech organizací, které Bach využívají, ukázat všestranné možnosti, jak lze Bach využít, demonstroval ve skutečnosti pouze různé způsoby implementace systému do webového rozhraní. Vzhledem k tomu, že Bach systems se již na českém i slovenském trhu pohybuje mnoho let a prozatím propojení s administrativou sbírek neukázal, nelze tento nedostatek vyčítat přednášejícímu, ale pouze samotné společnosti.

Dopolední část programu zakončili slovenští kolegové s příspěvky věnovanými projektu „Digitálné múzeum". Nejdříve vystoupila jeho odborná garantka Janka Maryšová, která projekt představila. Slovensko zahájilo proces digitalizace až v posledních letech a díky zisku evropského projektu provádí digitalizaci centrálně. Protože celonárodní projekt digitalizace musel být splněn v omezeném termínu, velkou měrou se na celém procesu podílel soukromý sektor. Do projektu se zapojilo 32 muzeí, jež ze svých sbírek vybraly téměř 180 tisíc předmětů, které byly před samotnou digitalizací také zkonzervovány. Projekt, který je i na české poměry velkolepý, mohl být také zrealizován díky centralizované muzejní síti. Aplikace podobného přístupu na české poměry je proto poněkud ztížena množstvím zřizovatelů, kteří muzea u nás spravují. Vystoupení garantky projektu kontinuovali zástupci firmy Tender Media Group Milan Mokráň a Jozef Beňo. Ti představili zejména formu spolupráce své společnosti na národním projektu digitalizace. Jejich podíl představoval přibližně 70% z celkového počtu zdigitalizovaných předmětů.

Na předchozí příspěvky navázal odpolední program, v němž vystoupili přednášející zabývající se technickou stránkou digitalizace. S příspěvkem „Využití technologií automatické identifikace pro sledování pohybu a umístění a sledování parametrů prostředí" vystoupil zástupce firmy IBM Jan Rydval. Ve svém vystoupení prezentoval základní parametry využití pasivních i aktivních RFID kódů k jejichž praktickému využití zatím v českém muzejnictví nedochází. Pasivní RFID dosud využívá pouze Slovensko v rámci již výše zmíněného projektu. Aktivní RFID jsou díky vysoké pořizovací ceně zatím pro česká muzea nedostupné a jejich využití tak bylo demonstrováno na významných amerických a britských muzeích. Celé setkání završil referát Pavla Pokorného z firmy Datera, který se velice zevrubně věnoval tématu „Možnosti využití softwarově definovaných uložišť".

Vzhledem k tomu, že téma evidence je složitým problémem, často spojeným nejen se samotnou správou sbírky, ale také s budováním depozitárních prostor, digitalizací, a zvýšením efektivity práce, byl seminář více než potřebný. Představená témata a možnosti však bohužel opět ukázaly propastný rozdíl mezi možnostmi jednotlivých muzeí a nabídkou trhu.

Barbora Honková

Workshop „Konzervování / restaurování historického textilu“

Dne 15. 4. 2015 uspořádalo Uměleckoprůmyslové museum v Praze ve spolupráci s University Museum of Bergen, workshop s názvem „Konzervování / restaurování historického textilu“, který se konal v Nostickém paláci na Maltézském náměstí 1 v Praze. Hlavní náplní workshopu, realizovaného v rámci projektu tzv. Norských fondů „Historické tapiserie a textil ze sbírky Uměleckoprůmyslového musea v Praze – konzervace a prezentace“, bylo mezioborové setkání zaměstnanců muzeí a územních pracovišť Národního památkového ústavu a výměna jejich profesních zkušeností. Workshopu se zúčastnilo celkem 31 účastnic a účastníků téměř ze všech koutů České republiky. Po úvodní zdravici čestných hostů (ředitel Odboru muzeí a galerií Ministerstva kultury Mgr. Pavel Hlubuček, její excelence paní Siri Ellen Sletner, velvyslankyně Norského království v ČR a ředitelka Uměleckoprůmyslového musea v Praze PhDr. Helena Koenigsmarková) následovalo představení celého výše uvedeného projektu, který prezentovala jeho vedoucí Mgr. Martina Lehmannová. Projekt předpokládá konzervování a restaurování historických tapisérií a textilií ze sbírky Uměleckoprůmyslového musea v Praze. Tamní sbírka textilu patří mezi největší a nejvýznamnější tuzemské muzejní sbírky utvářené od založení instituce v roce 1885. Ze sbírkového fondu textilií, čítajícího zhruba 20 000 položek, bylo vybráno sedm tapiserií ze 16.–18. století a devět rozmanitých kusů liturgických textilií z 15.–20. století. Projekt bude ukončen v termínu 30. 4. 2016, přičemž v rámci udržitelnosti bude v Praze realizována výstava věnovaná problematice restaurování historického textilu v českém prostoru. Dále následovala prezentace Hany Lukešové, vedoucí workshopu a konzervátorky Univerzitního muzea v Bergenu, věnovaná současné teorii konzervování, konzervátorskému průzkumu a dokumentaci. Poté, co účastníci workshopu představili své pracovní pozice, náplň a specializace, byly vytvořeny čtyři pracovní skupiny a rozdělena diskusní témata (dokumentace; preventivní konzervace a bezpečnost práce; spolupráce kurátora – konzervátora; jak vypadalo restaurování dříve a jak vypadá nyní). Po zpracování odpovědí na šest otázek k danému tématu prezentovala každá skupina své názory. Poutavá diskuse se týkala nejen běžné praxe restaurátora – konzervátora, ale i problematiky jeho postavení v instituci. Hlavní zřetel byl brán především na současnost oboru a na otázku, jak se v něm odráží situace v příbuzných odvětvích. Téma workshopu bylo přijato se značným ohlasem, účastníci se aktivně zhostili svých úkolů se zájmem o vzájemnou výměnu cenných zkušeností.

Pavel Petr